

تصویر ابو عبد الرحمن الحکرمی

جینۆسایدی گه‌لی کورد

له‌به‌ر پوڤشنایی یاسای ئیوه‌وله‌تاند

مێژووی عێراقێ ئه‌قایی

www.iqra.ahlamontada.com

دانیس عێراقێ عێمه‌ر ئه‌وێ

هه‌وێ

دکتۆر مارف عومەر گۆل

جینۆسایدی گەلی کورد

لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەیی نیودەهولمتاندا

ناوی کتیب: جینۆسایدی گەلی کورد - لەبەر پۆشنایی یاسای تازە
نێۆدەولە تاندا

نووسینی: دکتۆر مەرف عومەر گۆل

بلاوکراوەی ناراس- ژمارە: ٦٣٧

دەرھێنانی ھونەری ناوھە: ناراس نەکرەم

دەرھێنانی بەرگ: مەبەم مۆتەقیان

ھەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل

چاپی چۆلەم، ھەولێر- ٢٠٠٧

لە کتیبخانەی گشتیی ھەولێر ژمارە (٩٨٦) ی سالی ٢٠٠٧ ی دراودەتی

پیشکش

بابہ گیان!

لہ بیرم ناچیتہوہ! رۆژیک له رۆژه سهختهکانی ۱۹۸۸
به دزیه وه به کتریمان بینی!

وتم: دهچمه دهردهوی ولات بق ته واوکردنی خوتندنه کهم.

وتت: چهندت پی دهچی؟

وتم: پینج سال.

وتت: نای که رۆزه؟

نیتر هه نهو جاره بوو. نه مزانی جارێکی تر به دیدارت
شاد نابمهوه! من رۆیستم و تۆش کۆچت کرد!

له کهرمی رۆزانی ناماده کردنی نه لیکۆلینه وهیه دا بووم،
نه ناگادار بووم که تۆ له ژياندا نه ماوی، نه بیریشم به لای
مه رگی تۆدا دهچوو! بۆیه بهری نه م رهنجه م پیشکش به
یادی هه میشه زیندووی تۆ!

پيشه‌ګی چاپی چوارهم

چاپی چوارهم له کاتیکدا دمکه وخته بهر ده ست، چهند گزړانکار يیه ک له عتراقدا پرويان داوه که په يوه منديدارن به بابه ته کانی ثم کتیبه وه:~

۱- سرؤکی پتشموی عتراق که له سرده می نه ودا تاوانی جینؤساید له دزی کورد نه نجام دراوه، به هؤی دادگایيکردنی له سر کؤمه [کؤزی شاری (دوجهیل)، له لایه ن دادگای بالای تاوانه کاند عتراقه وه حوکمی نیع: می بؤ درچوو، له گه ل بهرزان تکریم عواد به ندهر و ته ها یاسین په مه زاندا نیع دام کران.

۲- پؤزی ۲۴/۶/۲۰۰۷ هه مان دادگای بالای تاوانه کان له عت حوکمی نیع دامی بؤ علی حه سن مه جید که ناسراوه به کیمیاوی) له گه ل وه زیری بهرگری سرده می پڑمی (سولتان هاشم) و (حوسین رهشید تکریتی) جیگری نه رکانی سویای عتراق. هه روه ها بریاری زیندانی دووکه حوکمی زیندانی (هتا مردن) درچوو.

ګرنګ له م حوکمانه نه ویه بریاره که له لایه ن دادگایه کړ له سر تاوانه کانی نه نفال درچوون و به تاوانی جینه دران. نه وهی بؤ ثم کتیبه ی نیع بایه خداره، حه فده هر له مانگی شه شدا (سال ۱۹۹۰) ثم لیکؤلینه و، نامه پيشه‌ګه شی زانکؤی کپیف کراوه له کؤما پاشتر دهوله مندتر کراوه. بؤیه چاپی تازه ی ثم به پتویست زانی.

وتەيەك بۇ جايى سىيەم

ئەم چاپى سىيەمە لە كاتىكدايە كە سەدام حەسەن و ژمارەيك لە سەرانی پىشوروى عىراق لە دادگادا دادگايى دەكرىن و يەكەم سەرۆكى دادگاگەش (پزگار محەمەد ئەمىن) حاكىمىكى كورد بوو.

هەر وەها پۇزى ۲۳/۱۲/۲۰۰۵ دادگايەكى هۆلەندە لە شارى نەهاخ- لاهاى) حوكمى پانزە سالى دا بەسەر بازركانى هۆلەندى انس قان ئانرات) بەتاوانى ئەوەي كە كەرسەي كىمياوى بردووه ژىمى پىشوروى عىراق و ئەو كەرسەنش وەكو گازى كىمياوى لە جە و سەردەشت و چەند جىگايەكى تىرى كوردستاندا پۇزىمى لە بۇزى كورد بەكارى هەناون.

بەلگەيكى ياساىي كرنگە و بەشدارى كردنە لە تاوانى دى كوردا.

ئەم كىتەبە كۆمەلىك راستى لە بواری تىقورى و پراكىكدا ئەو لە ئەنجامدانى جىنۆسایددا، بۇ جارى سىيەم ئەم كىتەبەمان بە پىويسىت زانى چونكە لە بەردەستدا ئاش زۆر باسى جىنۆساید دەكرى، لە كاتىكدا ئەم كىتەبە ئەي زانستى بووه تاوانەكانى پۇزىمە داگىركەرهكانى وارچىوہى ياساى نىودەولەتاندە بخاتە بەر لىدوان و سىياسەتى جىنۆساید چۆن لە دۇى كورد بەها پىويسىتە ئەوەش بلىتىن كە بۇ يەكەم جار ئەم ايدى بەو شىوہى پۇلىن كردووه كە دەخویننەوہ.

نوسەر ۱۷/۱/۲۰۰۶

پيشه‌کي جايي دووهم

کوټايي سالي ۱۹۸۸، له پوځاني کوټايي هيرشي نه‌نفاله‌کاندا، له کوردستان‌وهه‌کې‌شتمه زاسوي کييف له کوټاري نوکراين، که‌وتمه خوټندن و کارکردن له خوټندنې بالاي نو زانگوټيه، نو تاوانانه‌ي که پوټمي جاراني عيراق به سهروکايتي (سه‌دام حسين) به‌رانبه‌ر به که‌لي کورد نه‌نجامي دا، کاره‌ساتيکي که‌وره‌ي واي دروست کرد، له‌لای من زور زحمه‌ت بوو به شيعر و وتار نووسين بتوانم باسي بکه‌م. ميله‌تیک خوي و نيشتمانه‌کي له حاله‌تي کوټري‌بونو‌وه‌دا‌بون. هر نوو واي لي کردم که به‌وردي سهيري نو باره ناله‌باره‌ي کورد بکه‌م، بۆ نه‌م‌ش له کاتي خوټندنه‌وه‌و به دوا‌دا‌چووندا هيلي هاوبه‌شي سياسي پوټمي داگيرکه‌ره‌کاني هر چوار به‌شي کوردستانم بۆ پوون بۆوه. هر بۆيه‌ش به پيوستم زاني باسي سه‌رجه‌م به‌شه‌کاني کوردستان بکه‌م. نو‌وه‌وو سالي (۱۹۹۰) نو ليکوټلینه‌ويه‌م و‌مکو نامه‌ي ماستر کوټايي : هينا، نيتر له سهرده‌مه‌وه تاواني جينوسايد له دژي ميله‌ته‌که‌م نه‌ک بوو به به‌شیک له بير و نه‌نديشه‌م به‌لکو ته‌واوي ژيانمي داگير کرد.

هر له دواي نو کار‌وهه، له چهندين گفتوگو و سيميناردا به‌فراواني باسي تاواني جينوسايدم کردوه. به‌لام سالي (۱۹۹۷) به‌هوي يانه‌ي کوردي (ميديا)وه له نه‌مستهردامي هوله‌نده نو ليکوټلینه‌ويه (نم کتبه) بۆ يه‌که‌م جار چاپ کرا.

هر له سه‌ره‌تاي نه‌وه‌ده‌که‌انه‌وه، ههندي جار پتيان ده‌وتم، که نو تاوانانه‌ي له کورد کراون وا قورس نين که پتيان بوتري جينوسايد.

بەلام خۆشەختانە ئەو پچە شکیینیەیی من کاری چەندین کەسی تری بەدوادا هات و بە تاییەتیش لە دواي کەوتنی پژیعی سەدام حسیئەووە لە ۲۰۰۳/۴/۹، نیتر ژمارەي کۆرستانی بە کۆمەل ئەوئەندە بە فراوانی لە سەرانیسەری عیراقدا دۆزرانەووە بەلگەنامە و نامرازەکانی دابلۆسین و تاوان نەک تەنها بۆ کورد بەلکو بۆ هەموو دۆنیای دەرکەوت.

لیتەردا پتیویستە ئەووە بلیتم، ئەم لیکۆلینەووەی من وەکو کاریکی زانستی پشتی بە بەلگەنامە و رووداوی باوەر پیکراو بەستووە، بەلام کاریکی سەخت و زەحمەت بوو لە سالانی ۱۹۸۸-۱۹۹۰ هەول بەدی سەرچاوەو بەلگەنامەي پتیویست لەسەر تاوانەکانی پژییم بەدەست بێت، بەلام بە هەول و ماندوووییکی زۆر ئەو کارە نەجامدرا، نیتر لە سالێ (۱۹۹۰) بەدواوە لەکاتی خۆتەندنی دوکتۆرامدا هەر لە زانکۆي کیفی تۆانیم سەرچاوەو بەلگەنامەي پتیویست بەدەست بێتم لە سەر تاوانەکانی پژیعی عیراق و کارەکە دەولەمەندتر بکەم لیتەردا با ئەوێش بلیتم، بەهۆی هەل و مەرجی سیاسییەووە، هەر لەو زانکۆيە لە سەرمتاوە بە قورسی ئەو کارەي من وەرەگیرا، بەلام دوايی ناوی (جینۆسایدی کورد) لەلای زۆربەي مامۆستا و کارمەندانی زانکۆکە لەگەڵ ناوی مندا بەیەکەووە دەهات، دیارە ئەمە وەکو شانازییەکی گەورە دەکێرمەووە.

زۆر بەداخەووە لەبەر دەستیوەردانی پژییمەکانی دەورووبەر ناسان نەبوو جاریکی تر ئەم کتێبە لە کوردستان چاپ بکێتەووە، بەلکو هەندی ژمارەي بە (فۆتۆکۆپی) لەبەر گیرایەووە و ئەندازەيەکی کەم بۆلۆ بۆووە.

هاتنی سوپای هاوپییمانان بۆ عیراق و کەوتنی پژیعی (سەدام حسیئە) هەل و مەرجیکی تازەي دروست کرد و سنووری نازادی

فراوانتر بوو، هر بۆيەش ئەم چاپى دوومە بە پيويست زانرا بۆ
ئەوێ ئەم کتیبەش بچیتە پال کتیبە ناشکراکانەو.

پيويستە ئەو بلیتم، لە دوا- بلاقردنەوێ بابەتەکانی ئەم کتیبە لەم
سالانەى دوايیدا، ژمارەیک لەو بەرپزانی لەم بابەتە دەنووسن،
هەندێ جار (بى سەمینهو!) لە ناوهرۆکی ئەم کتیبە پادەگوێزن بۆ
باسەکانی خۆیان، چونکە سەرچاوەکانی کارەکی من دیارە و
ئەوانیش هەندێ جار خۆیان لە سەرچاوەکی من (پیدەنگ) دەکەن.

بەهر حال، جیاوازی ئەم کارە لەو سالانەى کە تیایدا ئەنجامدرا لە
چارچێوەى لیکۆلینەومیەکی ئەکادیمییدا جێگای خۆی کردەو،
خۆشحالم بەوێ، ئەوێ لەم کتیبەدا زۆر دەمیکە باس کراوە، ئێستا
ژمارەیکى دیاری دلسۆزان و خەمخۆرانى کورد کاری بۆ دەکەن و
هەول دەدەن دادگایەک پێک بهێنرێ بۆ دادگایکردنی لێپرسراوانى
پژیمى بەعس لە عێراقدا.

بابەتەکانی ئەم کتیبە سالانە (١٩٩٩-٢٠٠١) بە خۆتندکارانى
بۆلى یەكەم و خۆتندکارانى خۆتندنى بالای کۆلیجى یاسای زانکۆی
سلێمانی و تراونەتەو.

م.ع. گۆل

٢٠٠٣/٨/١ سلێمانی

پيشه‌گي چايي يه‌که‌م

جينۆسايد، له‌بەر ئه‌وه‌ی تاوانتيکی نێو نه‌ته‌وه‌ييه و نه‌جامي ترسناکی هه‌يه، بۆيه له‌ياسای تازه‌ی نێوده‌وله‌تاندا به‌ په‌يماننامه‌يه‌کی تايبه‌ت و گه‌لێ به‌لگه‌نامه‌ی تر قه‌ده‌غه‌ کراوه‌.

جينۆسايد، تاوانتيکی هه‌مه‌لايه‌نه‌يه، ده‌کرتی يه‌ک جوړی پراکتیک بکريت، وه‌کو نه‌هيشتني به‌ده‌نی، ده‌شکرتی هه‌مه‌جوړه‌ بێت وه‌کو جينۆسايدی کولتووری نه‌ته‌وه‌یی، بيو‌لوژی و ئابووری، له‌ هه‌موو ئه‌م حااله‌تانه‌شدا ئه‌م تاوانه‌ تاوانتيکی سه‌ربه‌خۆيه و لێپرسينه‌وه‌ی نێونه‌ته‌وه‌یی ده‌که‌وتنه‌ ئه‌ستۆی تاوانکارانی.

گرنگی ئه‌م باسه‌ی ئێمه‌ له‌وه‌دايه، يه‌که‌م جاره‌ لێکۆلینه‌وه‌يه‌کی سه‌ربه‌خۆ به‌ زمانێ کوردی پيشکesh ده‌کريت گه‌ تاوانی جينۆسايدی گه‌لی کورد له‌ ياسای نێوده‌وله‌تاندا ڤوون بکاته‌وه‌و به‌شیک له‌ و فاکتانه‌ بخاته‌ ڤوو که‌ ده‌بنه‌ بناغه‌ی جينۆسايدتيکی هه‌مه‌لايه‌نی گه‌لی ئێمه‌. ئه‌وه‌ی له‌م باسه‌دا مه‌به‌ستمانه‌، له‌بەر ئه‌وه‌ی پيشتر لێکۆلینه‌وه‌ی زانستی ده‌رباره‌ی تاوانی جينۆسايدی گه‌لی کورد نه‌کراوه‌، ئێمه‌ ده‌مانه‌وێ ماناو چه‌مکی ياسایی تاوانی جينۆسايد ڤوون بکه‌ينه‌وه‌و فاکتی ئه‌و تاوانانه‌ بخه‌ينه‌ ڤوو که‌ له‌باکوور و باشوور و ڤۆژه‌لات و ڤۆژئاوای کوردستاندا، ڤۆژمه‌ داگیرکه‌رمکاني کوردستان به‌پلان و به‌رنامه‌ی داڤيژراو به‌دریژایی ميژووی دا به‌شکردنی کوردستان له‌نیوان عێراق و ئيران و سوريا و تورکيادا، له‌باش جه‌نگی يه‌که‌مه‌وه‌ له‌دژی گه‌لی کورد نه‌جامي ده‌ده‌ن. دياره‌ تۆمارکردنی سه‌رجه‌می ئه‌و

تاوانانه، کاریکی زۆر و لیکۆلینهوهی میژوویی زیاتری دهوێ، بۆیه مه‌به‌ستی سه‌ره‌کیمان ئه‌وه‌یه به‌شیکی ئه‌و تاوانانه تۆمار بکه‌ین، تا له‌به‌ر پۆشنایی یاسای تازه‌ی نێوده‌وله‌تاندا بتوانین خه‌سه‌له‌تی یاسایی ئه‌و تاوانانه پوون بکه‌ینه‌وه‌و بکه‌ینه ئه‌و نه‌جامه‌ی که سه‌ره‌جه‌می ئه‌و تاوانانه، تاوانی نێونه‌ته‌وه‌یی (جینۆساید) پێک دێن، که به‌راستی له‌ژێ گه‌لی کورد پراکتیکه ده‌کری. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م تاوانه تاوانیکی نێونه‌ته‌وه‌یییه، ده‌بیته فاکته‌ریکی به‌هێز بۆ ترازاندنی مه‌سه‌له‌ی کورد له‌یاساو چوارچێوه‌ی ئه‌و ولاتانه ده‌بی له‌ یاسای نێوده‌وله‌تاندا چاره‌سه‌ری بکری. ئه‌وه‌ش ئه‌و مافه به‌گه‌لی کورد په‌وا ده‌بینیت که داکۆکی له‌بوونی خۆی بکات و داوا له‌ کۆمه‌لگه‌ی جیهانی بکات له‌به‌ر په‌رسیاریتی نێونه‌ته‌وه‌یی تاوانکارانی جینۆساید خۆش نه‌بن، که ئه‌و کاته ده‌ست تێوه‌ردانی مارخۆی ئه‌و ولاتانه‌ی کوردستانیان داگیر کردووه، ده‌بیته کاریکی په‌واو پاراستنی ناشتی و پشتگیریکردنی گه‌لی کورد له‌ چاره‌سه‌ری کێشه‌که‌یدا. مه‌به‌ستیکی تریش که ده‌مانه‌وێ پوونی بکه‌ینه‌وه ئه‌وه‌یه که جینۆساید نه‌ک هه‌ر له‌ سه‌رده‌می شه‌رداو هه‌ر به‌ئامرازی جه‌نگی پێره‌و ده‌کری و نه‌جام ده‌دری، به‌لکو ده‌کری وه‌کو سیاسه‌تیک په‌فتار بکری و له‌ سه‌رده‌می ناشتیشدا ئه‌و تاوانه نه‌جام بدری. سه‌رباری ئه‌وه‌ش ده‌مانه‌وێ ئه‌وه به‌ سه‌لێنین که گه‌لی کورد وه‌کو بابته‌ی تاوانی نێونه‌ته‌وه‌یی (جینۆساید) مافی ئه‌وه‌ی هه‌یه، داواي داکۆکیه‌کی جیهانی بکات، په‌که‌م بۆ ئه‌وه‌ی تاوانکارانی جینۆساید له‌ لێپرسینه‌وه‌ی نێونه‌ته‌وه‌یی ده‌رباز نه‌بن و سزا بخه‌رتنه ئه‌ستۆیان، دووه‌میش بۆ ئه‌وه‌ی گه‌لی کوردیش وه‌کو هه‌ر گه‌لیکی تر داکۆکی له‌ بوونی خۆی بکات، به‌ناشتی و هێمنی له‌سه‌ر خاکی خۆی

بژی تا پهره به ژیاڼی سیاسي، کهلتووری، نابووری و کۆمه‌لایه‌تی
 خۆی بدات و به‌شدار بێت له پرۆسه‌ی ناشتی و ناسایشی ناوچه‌که و
 جیهاندا. به‌راستی ئهو بێ دهنگیه‌ی له تاوانی جینۆسایدی که‌لی
 کورد ده‌کریت، ژیان و بوونی کوردی خستووته مه‌ترسییه‌وه. ئێمه به
 هه‌ستکردنێکی زۆره‌وه به‌و مه‌ترسییه‌ له‌لای خۆمانه‌وه زۆرمان
 مه‌به‌ست بووه له‌م باسه‌ بکۆلینه‌وه له‌روانگه‌یه‌کی زانستییه‌وه پشت به
 یاسای نۆده‌موله‌تان بیه‌ستین که ده‌کرێ وه‌کو چه‌کێکی کاریگەر و په‌وا
 به‌کاری به‌یتین. جێگه‌ی داخه نه‌ بزوتنه‌وه‌ی ئازادیخوازیمان و نه
 رۆشنپیرانمان گرنگی زۆریان به‌و بواره نه‌داوه.

چاره‌سه‌رکردنی تاوانی جینۆسایدیش، ته‌نیا له‌ چوارچێوه‌ی یاسای
 تازه‌ی نۆده‌موله‌تاندا ده‌کرێ نه‌نجام بدرێ و ئهو تاوانه‌ی له‌که‌لی کورد
 ده‌کرێ، یه‌که‌م کورد خۆی لێ بپاریزی دووه‌میش ئهو مه‌ترسییه
 به‌ربه‌ند بکری و لابدرێ که هه‌ر شه‌ له‌ مرقۆفایه‌تی ده‌کات. دیاره
 فه‌وتاندنی هه‌ر کۆمه‌له‌ مرقۆفیک، چ کۆمه‌لێکی نه‌توه‌یی یا ئایینی یا
 نه‌تیکي، فه‌وتاندنی به‌شیکه له‌ مرقۆفایه‌تی، بۆیه ئه‌م تاوانه وه‌کو
 تاوانێک له‌ دژی مرقۆفایه‌تی ده‌ژمیردری و به‌ درنده‌ترین تاوان له‌یاسای
 تازه‌ی نۆده‌موله‌تاندا دیاریکراوه.

له‌م باسه‌ماندا، ئێمه پشتیمان به‌که‌لتی سه‌رچاوه‌ی زانستی،
 یاساناسان و زانایان به‌ستوووه. تابتوانین له‌بهر رۆشنایی یاسای
 تازه‌ی نۆده‌موله‌تاندا، له‌م تاوانه بکۆلینه‌وه. هه‌روه‌ها پشتیمان
 به‌کۆمه‌لتی به‌لگه‌نامه‌ی جیهانی به‌ستوووه بۆ ئه‌وه‌ی زیاتر باسه‌که
 ده‌موله‌مه‌ند بکری و چاک‌تریش پشت به‌راستی و دروستی ئهو
 به‌لگه‌نامه‌ به‌هه‌ستری. ئه‌مه جگه له‌وه‌ی که‌لتی له‌و پروداوانه‌ی
 کوردستان له‌ چاپکراو و رۆژنامه و گۆڤاره‌کانی لایه‌نه‌کانی

بزووتنه‌وهی نه‌ته‌وايه‌تی کورد تۆمار کراون، بۆیه نه‌و سه‌رچاوانه‌مان به‌سوودیکی زۆره‌وه به‌کاره‌یت'وه.

له‌ راستیدا، له‌ نووسینی ئەم باسه‌دا گه‌لی گیروگرفتمان هاتووته‌ پێ. چونکه‌ باسی یاسایی له‌ بوا‌ری پۆشنبیری کوردیدا زۆر که‌مه‌ و گه‌لی رسته‌و زاراوه‌ی یاسایی که‌ پێشتر له‌ زمانی کوردیدا به‌کار نه‌ه‌یتراون، هه‌ولمان داوه‌ به‌گۆتیه‌ی توانا به‌زمانیکی له‌بار بیان نووسین تاكو‌مانای دیاری بده‌مین بده‌سته‌وه. له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ گه‌لی بلاوکراوه‌ی کوردی که‌زانیا‌رییان تیدا بلاوکراوته‌وه، به‌تایبه‌تی ده‌رباره‌ی قه‌رکردن و وێرانکردنی کوردستان، هه‌یچ ژماره‌ و مێژوو و شوێنی چاپکردنیا‌ن له‌سه‌ر نه‌بووه، نه‌مانتوانیوه‌ به‌کاریان ب‌ینین.

بۆ زیاتر تیگه‌یشتن و سه‌به‌ستی ته‌واویش، ئەم لیكۆلینه‌وه‌مان کردووه‌ به‌ سێ به‌شه‌وه‌:

به‌شی یه‌که‌م: چه‌مکی ج: نۆساید وه‌كو‌ تاوانیکی درندانه‌ له‌دژی مرقۆفایه‌تی.

به‌شی دووهم: فاكتی جینۆساید له‌ سه‌رانسه‌ری کوردستاندا.

به‌شی سێیه‌م: مافی گه‌لی کورد له‌ داكو‌کی نێونه‌ته‌وه‌یی له‌ دژی تاوانی جینۆساید.

سه‌رنج: ئەم لیكۆلینه‌وه‌یه، له‌ بنه‌رته‌دا نامه‌ی هاسته‌ر بوو، سالی ١٩٩٠ له‌ كۆلیژی یاسای نیوده‌وله‌تان له‌ زانكو‌ی کییف- ئۆکراینا پێشكه‌ش کرا، پاشتر هه‌ندێ ده‌سکاریم کردووه‌و گه‌لی سه‌رچاوه‌ی ترم بۆ زیاد کردووه‌.

مارتی ١٩٩٥

ئۆکراین-کییف

جەمكى جينۆساید

وھكو تاوانىكى درېدانه لەدژى مرۆڤايەتى

(Genocide) جينۆساید لەرووى زمانەوه لە دوو وشە پێکھاتوو:

۱- وشە يەكى گريكى Genos واتە: پەگەز، بنەچە.

۲- وشە يەكى لاتىنى Caeder واتە: کوشتن، فەوتاندن.

بەلێکدانى ھەردوو وشەكە (فەوتاندنى بنەچە) (Genocide) پێك دێت^(۱). لەبەرئەوهى ئەم تاوانە پێشئیل کردنىكى تەواوى مافى مرۆڤە، بەتايبەتیش زۆر ترسناکانه لەدژى مافى ژيانە و تێکدەرى ناشتى و ناسايشى نێونەتەومىيە، بۆيە، بپيارى ئەوهى لەسەر دراوه كە تاوانىكى درېدانهيه لەدژى مرۆڤايەتى. تاوانى دژى مرۆڤايەتیش ھاوشانى تاوانى جەنگ و تاوانى دژى ناشتى، بە تاوانى نێونەتەومىيى دەژمێردرێن. بۆيە لەياساى تازەى نێودەولەتанда زۆر بەگرنكى جەخت لەسەر قەدەغەکردن و سزاخستنه سەر تاوانکارانى کراوه. لەدواى جەنگى دووھەمەوه، بەھۆى تاوانى فاشيستەکانەوه، لەياساى تازەى نێودەولەتанда نەو پرنسيپ بەتەواوى جيتگير بوو كە، جينۆساید تاوانىكى درېدانهيه لەدژى مرۆڤايەتى، بۆيە نەك ھەر ولاتانى تاوانکار بەلکو نەو كەسانەش كە بەئەنجامدانى جينۆساید تاوانبار دەكرێن، لێپرسينهوهى ياسايى-نێونەتەومىيى دەكەوتتە ئەستۆيان^(۲).

کۆمەلەى گشتى پێکخراوى نەتەوە يە کگرتووەکان، پشت بە بەندى شەشەمى (٦) دەستوورى دادگای نورنبێرگ دەبەستى، کە (جینۆساید، واتە پەتکردنەوى مافى بوونى سەرجهەمى کۆمەلەى مرۆڤایەتى، هەروەکو چۆن، فەوتاندنى مرۆڤ نیشانهى پەتکردنەوى مافى بوونى ژيانە، ئەوەش پەفزکردنەوى دان پێدانانە بە مافى بوون، سووکایەتى کردنە بە سەرجهەمى مرۆڤایەتى و ژيانیکى قەربۆ نەبۆوە دروست دەکات. سەرجهەمى کولتوورى شارستانی کۆمەلەى مرۆڤ دادەمالى و دژى یاسای پەوشت و ناوەرۆک و مەبەستى نەتەوە يە کگرتووەکان رادەوێستى)^(٢).

باشتریش په پیمانامه یی قهدهغه کردنی تاوانی جینۆساید و سزا
خستنه سهر تاوانکارانی له ۱۹۴۸/۱۲/۹ دا له ټیڅخراوی نه توه
په گگرتووه کان (ر. ن. ی) تاییهت کړا بهو تاوانه نیتونه توه مییبه وه.
پړۆسه ی دانانی نو به لگه نامه جیهانییه له گهلی سهرچاودا باس
کړاوه^(۴). بۆیه نئمه پشت به نه نجامه وروسته کانی نو سهرچاوانه
د مبهستین تاكو پراکتیکه کردنی جوړه کانی تاوانی جینۆساید له دزی
گهلی کوړد شی بکهینه وه.

شایسته‌ی پاسخ، که به‌ماکانی محکوم کردنی جینوساید و محو
ناواییکی در پندانه له دژی مروت‌فایستی، خسته‌سختیکی بالایان همیه
(imperative Jus Congens)، هر بویه به‌سور نه و لاتانه‌شدا ده‌کریته
مهرج (ده‌سپینری) که به‌شداریش نین له په‌یمان‌نامه‌ی ۱۹۴۸ی
قه‌ده‌م‌کردنی جینوسایددا. لهو باره‌یه‌وه پشت‌گیریی رای یاساناس
(یو. نه. ریشیتف) ده‌کین که پتی وایه به‌ره‌لستی کردنی تاوانی
جینوساید له‌بنه‌ما بالاکانی یاسای نیوده‌ولتانه‌وه سه‌رجاوه هل
ده‌کری، که مهرجه بق ه‌مو و لاتنیک به‌بی ره‌جاوکردنی به‌شدار

نه‌کردنيان له پيماننامه‌ي ۱۹۴۸ دا دهرباره‌ي قه‌ده‌غ‌کردني جينؤسايډ و سزا خسته سهر تاوانكاراني^(۵).

هر له و باره‌شه‌وه دادگاي نيوده‌ولتي پ. ن. ي له ۱۹۵۱/۵/۲۸ دا رايگه‌ياند كه (هؤي داناني نو پيماننامه‌يه مبهستي پ. ن. ي له كه جينؤسايډ مه‌حكوم بكاو سزاي بخاته سهر وهكو تاوانيك له‌ياساي نيوده‌ولت‌اندا)، نه‌م تيقو. ش ده‌گاته نو نه‌نجامه‌ي، كه نو پرنسيپانه‌ي پيمانه‌كه‌يان له‌سهر بنيات نراوه، برتين له و پرنسيپه دان پيدانراوانه‌ي كه ميلله‌تاني پيشكه‌وتوو ده‌يكه‌نه مهرج به‌سهر تنانه‌ت نو ولاتانه‌شه‌وه كه پتومنددار نين به پيماننامه‌كه‌وه^(۶).

به‌ندي ۱۹ ي پروژه‌ي ياساي به‌رپرسياريتي ده‌ولت كه ليژنه‌ي ياساي نيوده‌ولت‌ان له پ. ن. ي دايناوه، نووه ديارى ده‌كات، له‌ياساي تازه‌ي نيوده‌ولت‌اندا، هر ره‌فتارتيكي ده‌ولت كه پابه‌نديتي نيونه‌ته‌وه‌يي بشكني، نووه ره‌فتارتيكي جيهاني دژ به ياسايه، نه‌م پابه‌نديتييه نيونه‌ته‌وه‌ييه‌ش سرچاوه‌كه‌ي له داب و نه‌ريته‌وه يا له‌ريكه‌وتننامه‌وه بيت، شكاندني كار ناكاته سهر به‌رپرسياريتي نيونه‌ته‌وه‌يي كه ره‌فتاري دژ به ياساي، نو ده‌ولت هيتاويه‌تبه نراوه^(۷). كه‌واته، نو پابه‌نديتييه نيونه‌ته‌وه‌ييه‌ي كه ده‌ولت هه‌يمتي، نه‌گر سرچاوه‌كه‌ي له داب و نه‌ريتي نيوده‌ولت‌تسيه‌وه بيت، يا له‌ريكه‌وتننامه‌وه، نه‌وا شكاندني دژ‌ه‌كاره له‌ياساي نيوده‌ولت‌اندا، بؤيه لږ‌پرسينه‌وه له‌سهرى كارتيكي هه‌تميه، نه‌مش زياتر هه‌مان بيروړا ده‌چمپيتي، كه ده‌ولت به‌شداريش نه‌بي له و پيماننامه‌ي كه تايه‌ت كراوه به قه‌ده‌غ‌کردني جينؤسايډه‌وه، نه‌وا، هر به‌رپرسياريتي نيونه‌ته‌وه‌يي له‌نه‌ستودايه و ده‌بي پتوه‌ي پابه‌ندبي.

جينؤسايډ ته‌نيا فه‌وتاندني فيزيكي كؤمه‌له خه‌لكيكي نه‌ته‌وه‌يي،

نیتینکی، پهگزی یا ناینی نییه، بهلکو چەند جۆریکه:

۱- جینۆسایدی فیزیکی (بهدهنی): کوشتن بههر جۆریک بیت^(۸).
نیعدام کردن، گوللهباران کردن، هتیرشی سهربازی و بهکوژمه
کوشتن و بهکارهتینانی چهکی قهر کردن وهکو کیمیای و فوسفوری
و ژههرو... هتد.

۲- جینۆسایدی بیۆلۆژی: بهریه‌ند کردنی ههر کوژمه له مرقفیک له
پیشکەوتن و زیادبوون، وهکو بهربەندکردنی منال بوون و
زیادکردن، یا لهیهک دابیرینی پیاو و ئافرهت و دابه‌شکردنی
کەسانی خێزان بۆ ماوهمیهکی زۆر^(۹). ئەم جۆره‌ی جینۆساید
له‌هتیرشه شوومه‌کانی (ئەنفال) ی ۱۹۸۸ له‌خوارووی کوردستاندا
پێوه‌کراوه به‌تایبه‌تی دابیرینی پیاوان له‌ ئافره‌تان و دابیرینی کچان
له‌ دایکان و باوکان، دوا‌ییش منالان له‌ دایکان.

۳- جینۆسایدی که‌لتووری- نه‌ته‌وه‌یی: وه‌کو قه‌ده‌غه‌ کردنی زمان و
پۆشنبیری و شتواندن میژوو. فه‌وتاندنی تاییه‌ته‌ندی نه‌ته‌وه‌یی و
نه‌هتیشتنی یه‌کیته‌ی هاوبه‌شی نیوان خه‌لک^(۱۰). هه‌روه‌ها
وێرانکردنی شوێنه‌واره‌ دێرینه‌کان وه‌کو پووخاندنی په‌یکه‌ر و
ئه‌شکه‌وت و مۆزه‌و گه‌رگه‌ و گه‌رمه‌ و بازارو مزگه‌وت و کلێسه‌و
هه‌موو شوێنه‌واره‌یه‌که‌ پاشماوه‌ی کۆن یا نوێ بیت و به‌ره‌می
جۆری ژیا‌نی نه‌و خه‌لکه‌ بیت.

۴- جینۆسایدی ئابووری: ئەمه‌ ده‌کرێ پێی بوتری (وێرانکردنی
ئابووری)، واته‌ وێرانکردنی سامان و س‌روش‌ت و به‌روبوومی
ناوچه‌کان، تالان کردن و فه‌ره‌وودکردنی مال و سامانی خه‌لکی.
هه‌ر له‌ شتوومه‌کی ناوما‌ل، قاپی و په‌نجه‌ره‌وه‌ تا مه‌پ و ماله‌ت و
که‌ره‌سه‌کانی ژیا‌ن. هه‌روه‌ها گه‌مارۆی ئابووری به‌ مه‌به‌ستی

برسیکردنی خەلک. ئەمانە ھەموویان دەبنە ھۆی فەوتاندنیکی
 لەسەر خۆی مەرۆف، جەگە لەوێ پێژەری مردن بە ھۆی نەبوونی
 خۆراکی پتویست و داوودەرمان و زیادبوونی نەخۆشییە وە زیاد
 دەکات، دەبێتە ھۆی کۆچکردنیکی بەردەوامیش کە ئەنجامەکی
 چۆلکردنی جێگە ی دێرین و پەسەنی خەلکەکیە، ئەویش زۆر جار
 دەبێتە ھۆی پەرتەوازمکردن و لەدەست دانی داب و نەریتی
 کۆمەلایەتی و فەوتاندنی کەلتوری نەتەوویی. بەکارھێنانی چەکی
 کیمیایی و کازی ژەھراوی سەرباری ئەوێ قەدەمخاتە مەرۆف و
 ھەموو زیندەھەریک، دەبێتە ھۆی مردنیکی نابووری سەرپاکییری.
 جا وێرانکردنی ناوچەکان و وێرانکردنی نابووری، ھەردووکیان
 تاوانیکی دیکەیان لێ بەنەجام دێ، ئەویش تاوانی (Ecocide-
 نیکۆساید)، واتە وێرانکردنی نیکۆلۆژیا. کە ئەنجامەکی
 بەجینۆسایدیکی گشتی دەشکێتەو، ئەویش بە وێرانکردن و
 لەوتاندنی ژینگە ناسراو. ئەم تاوانە خۆی تاوانیکی نێونەتەوویی
 سەر بەخۆیەو لەیاسای تازە ی نێودەولەتەکاندا زۆر گرنگی پێ دراو.

پەیماننامەی سالی ۱۹۷۷ تاییەت کراو بە قەدەغەکردنی ئامرازی
 جەنگ و ئەو ئامرازانەی کە زیان بەسروشت دەگەێن، کە تاوانی
 لەوتاندنی ژینگە بە تاوانیکی نێونەتەوویی دیاری دەکات. دیارە
 لەوتاندنی ژینگەش دەبێتە ھۆی فەوتاندنیکی لەسەر خۆی مەرۆف.

چونکە شتواندنی ژینگە دەبێتە ھۆی (Biocide- بیۆساید) واتە:
 (فەوتاندنی ژیان)، ئەمەش کار دەکاتە سەر نەک ھەر بوونی مەرۆف و
 ژیانی لەو ناوچانەدا^(۸). بەلکو بوونی ھەموو گیان- لەبەرتک و
 چۆنتی شتووی ئاسایی سروشتیش.

بۆیە، جینۆساید لە یاسای تازە ی نێودەولەتەکاندا وەکو تاوانیکی

سەربەخۆ كە تايبەتمەندى جياوازى ھەيە لەگەڵ تاوانى دىكەدا ديارى كراوه، ھەر بۆيەش لە تاوانى جينۆسايدا دوو پىتكەھاتە زۆر گرنگن، كە دەبى لەرووى مەبەست و ژمارەى قوربانييەو سەمىر بکرى:

۱- مەبەست: ئەم تاوانە جياوازه لە تاوانى دىكە، چونكە مەبەستى سەرەكى جينۆسايد فەوتاندنى بەشىك يا سەرچەمى كۆمەلە مرۆڤىكە. جا بوونى مەبەستى نەهيشتنى كۆمەلە مرۆڤىكە، چ بەشىكى يا سەرچەمى، خەسلەتلىكى تايبەتى بە جينۆسايد دەداو لەتاوانى ترى جيا دەكاتهو.

۲- ژمارەى قورباني: لەبەر ئەوەى لە جينۆسايدا، مەبەست فەوتاندنە، بۆيە ژمارەى قورباني لەبەرچاوا ناگيرى^(۱۲). كەواتە، ھەر بەبوونى پيشنياز لە فەوتاندنى ھەر كۆمەلە مرۆڤىكە بىت، نيتىر مەبەستەكە لەئارادايە، نەجامدانى تاوانەكەش مەرج نيبە قورباني زۆرى ھەبى. كەم و زۆر گرنگ نيبە و لەبەرچاوا ناگيرى بۆ ديارىکردنى تاوانى جينۆسايد و تاوانكارانى.

پەيماننامەى ۱۹۴۸ دەربارەى قەدەغەکردنى تاوانى جينۆسايد و سزا خستنه سەر تاوانكارانى، لە بەندى يەكەمیدا ئەو ديارى دەكات كە ولاتانى بەشداری ئەو پەيماننامەى لەسەريانە ڕيگە لەو تاوانە بگرن و سزا بخەنە سەر تاوانكارانى، چونكە جينۆسايد بنەماكانى ياساى نيوودەولەتان پيشىل دەكات. ئەوەى زۆر گرنگيشە ئەومە كە ئەو پەيماننامەى لە سەردەمى ناشتى و چەنگيشدا لە كاردايە، ھەروەكو بەندى يەكەمى جەختى لەسەر دەكات^(۱۳). كەواتە تاوانى جينۆسايد خۆى نەك ھەر لە سەردەمى شەردا بەلكو لە سەردەمى ناشتىشدا نەجام دەدرى. ئەمەش لە زانستى ياساى نيوودەولەتанда بەگشتى دانى پێدانراو^(۱۴).

بەندی دوومی پەیماننامەى ۱۹۴۸ مەبەستى تاوانى جينۆسايد ديارى دەكت و دەلتى: (ئەنجامدانى تاوانكارىيە بە مەبەستى سەرلە بەر قىرکردن يا قىرکردنى بەشتىكى ھەر گرۇپتىكى نەتەوھىي، ئەتىكى، پەگەزى يا ناينى)^(۱۵). كەواتە، ھەكو (يو. ئە. ريشىتەف) دەلتى: ئەگەر ئەو مەبەستە لەئارادا نەبى، ئەوا ئەو كۆدەوھىيە خەسلەتى جينۆسايدى نىيە، ئەگەرچى تاوانەكە لەو تاوانانەش بچىت كە لە بەندى دوومی پەیماننامەى ۱۹۴۸ د ژمىردراون، چونكە (جينۆسايد، ھەكو تاوانىكى ياسايى بەھۆى مەبەستەكە يەو جىاوازە لە تاوانى دىكەى كوشتن)^(۱۶). لىرەدا بۆمان دەرکەوت دەبى مەبەستى قىرکردنى سەرچەمى يا بەشتىكى كۆمەلە مرقۇتىك ھەبى بۆ ئەوھى بتوانرى جينۆسايد جىا بکرىتەو لە تاوانى دىكە.

جۆرى ئەو تاوانانەش ھەكو لە بەندى دوومی پەیماننامەى ۱۹۴۸ د ديارى كراون، ئەم كارانەن:

- ۱- كوشتنى ئەندامانى ئەو كۆمەلە.
 - ۲- زيان كەياندن بە لەش و شتواندنى بىرى ئەندامانى ئەو كۆمەلە.
 - ۳- بە ئەنقەست دانانى ئەو كۆمەلە لە ژىر بارودۇختىكى سەختدا بېيتە ھۆى فەوتاندنى ھەموو يا بەشتىكى.
 - ۴- تەگەرە خستەنە بەر مندال بويون لەنىو ئەو كۆمەلەدا.
 - ۵- بەزۆر راگواستنى مندال لەو كۆمەلەو بۆ كۆمەلتىكى تر^(۱۷).
- ولاتە بەشدارەكانى پەیماننامەى ۱۹۴۸، ئەو مەرجەيان خستووتە ئەستۆى خۆيان و پابەند بوونە كە سزا بخەنە سەر ئەك ھەر تاوانى راستەوخۆى جينۆسايد، بەلكو ھەكو بەندى (۲) ى پەیماننامەكە دەلتى:
- ۱- جينۆسايد.

۲- پیلان گێژان به مه‌به‌ستی جینۆساید.

۳- هاندانی راسته‌وخۆ و ناشکرا به مه‌به‌ستی جینۆساید.

۴- هه‌ولدان بۆ نه‌جамدانی جینۆساید.

۵- به‌شداری کردن له‌جینۆسایددا^(۱۸).

که‌واته، تاوانکاری تاوانی جینۆساید، هه‌ر نه‌وه نییه‌ راسته‌وخۆ جینۆساید نه‌جام بدری، به‌لکو هه‌ر یه‌کی که له‌ کارانه‌ی به‌ندی (۳)ی په‌یماننامه‌که نه‌جام بدری نه‌وا نه‌جامده‌ر به‌پرسیاره به‌رامبه‌ر تاوانی جینۆساید.

به‌ندی چوارهمی هه‌مان په‌یماننامه، سزا ده‌خاته سه‌ر که‌سانی دیاریکراوی تاوانی جینۆساید، هه‌روه‌ها نه‌وه دیاری ده‌کات، نه‌و که‌سانه نه‌گه‌ر وه‌زیفه نه‌جام بدن، یاخۆیان سه‌ربه‌خۆ نه‌و تاوانه بکه‌ن. نه‌و تاوانه‌ش په‌یومند نییه به‌وه‌ی له‌ده‌ستوو و یاسای ناوخۆی ولاته‌که‌دا لێپرسینه‌وه بخاته سه‌ر نه‌ستۆیان یا نه‌یخات^(۱۹).

واته، جینۆساید نه‌گه‌ر له‌ یاسای ناوخۆی هه‌ر ولاته‌که‌دا قه‌ده‌غه کرابی یا نه‌کرابی، مه‌حاله ده‌ربازبێت له به‌رپرسیاریتی نیونه‌ته‌وه‌یی، چونکه نه‌و تاوانه به‌گوێره‌ی یاسای نێوده‌وله‌تان و له‌ پراکتیکیشدا نه‌وه‌نده سه‌خته‌و درندانه‌یه، لێ خۆشبوونی بۆ نییه.

به‌ندی شه‌شهمی په‌یماننامه‌که‌ی ۱۹۴۸ پرئرسیپی سزادانی گوناها‌رانی نه‌جامده‌ری تاوانی جینۆساید ده‌چه‌سپێتی که (ده‌بی به‌دادگایه‌کی نه‌و ولاته‌ی که تاوانه‌که‌ی لێ نه‌جامدراوه دادگایی بکری)^(۲۰). نێمه پشتگیری بیرو‌رای که‌لێ له‌ شاره‌زایان ده‌که‌ین، که پێیان وایه، بۆ به‌ربه‌ندکردنی کاریگه‌رانه، نابێ پشت به‌دادگای هه‌مان ولات به‌سه‌رتی که تاوانی جینۆسایدی لێ نه‌جام دراوه، له‌به‌ر نه‌وه‌ی ڕه‌نگه‌ ولاته‌که خۆی گوناها‌ر بیت به نه‌جامدانی نه‌و تاوانه، بۆیه

پټويسته دادگايه کي تايبه تکراري نيتونه ته وېي سازېدري. سازنه داني دادگايه کي له و جوړه ش ده بېته هڅي سزانه داني تاوانکاراني جينوسايد^(۲۱). نه کم کيشه يه ش له کاتي داناني په يماننامه ي ۱۹۴۸ دا بڼ قه ده غه کړدني جينوسايد، له لايه ن کو مېته ي شه شه مي کو مې له ي کشتي پ. ن. ي ه وه لتي کو لراو ته وه. نه نجاميش وا چاره سر کړا وه کو له بېندي شه شه مي په يماننامه که دا دياري کړاوه، که تاوانباراني جينوسايد له لايه ن دادگايه کي نه و ولاته ي که جينوسايد ي لي نه نجامد راوه يا له لايه ن دادگايه کي ياسايي (جنائي) نيتونه ته وېي ه وه سزا بدرين. ده ي له لايه ن به شداراني په يماننامه که وه هاوکاري نه و دادگايه بکري^(۲۲).

نه گهر چي په يماننامه ي ۱۹۴۸ دېره ي قه ده غه کړدني جينوسايد و سزاخسته سر تاوانکاراني له سالي ۱۹۵۱ ه وه که و توو ته کار، به لام تا کو نيس تا دادگايه کي له و جوړه تايه ت به تاواني نيتونه ته وېي وه کو جينوسايد دانه راوه و گه لي له تاوانکاراني جينوسايد که به فەرمان ي ولاته که يان نه نجاميان داوه، لتيان نه پر سر او ته وه.

وه کو بڼ مان پوون بوو وه، جينوسايد تاوانتي کي درې دانه يه له دږي مرو قايه تي و پر نسې په سره کي يه کاني ياساي نيود ده وله تان پتيشل ده کات و هره شه له ناشتي و ناسايشي نيتونه ته وېي ده کات. نه و چاره سرانه ش که له په يماننامه ي ۱۹۴۸ دا دانراون له دږي جينوسايد، هه تا کو نيس تا به بې نه يزي ماونه ته وه، بڼ په پټويسته بڼه ي نيتونه ته وېي دي که به يتر يته کايه وه له دږي جينوسايد.

په راويزه کاني به شي په کم

- ۱- کورنې فەرهنکي سياسي. کڼه لي زانا. مؤسکډ- ۱۹۸۹، چ ل ۱۱۰.
- ۲- فەرهنکي ديپلوماسي. ۲ بهرگ. چاپي چواره م بهرگي مؤسکډ- ۱۹۸۴ ل

۲۵۱ (به زمانی روسی).

۳- برپاری کۆمهلهی گشتی پ. ن. ی ۹۶/۱ له ۹۶/۱۲/۱۹۹۶ دا.

۴- ئەندریوخین م. ن. : جینۆساید-درندانترین تاوان لەدژی مرۆفایەتی. مۆسکو ۱۹۶۱، ھەروەھا ئەندریوخین: جینۆساید لەسیاسەتی ولاتە ئیمپریالییەکاندا. مۆسکو ۱۹۶۷، ھەروەھا: پێشینەف یو. ئە: بەرھەڵستی کردنی تاوانی نۆتۆنتەویی دژ بە ناشتی و ناسایش. مۆسکو ۱۹۸۳ (بە زمانی روسی).

۵- پێشینەف یو. ئە: ھەمان سەرچاوە ل ۱۰۴.

6- International Court of Justice Report 1951. P.16

۷- زنجیرە یاسای نۆدوھولەتان/بە سەرپرەشتی: ن. ئە. ئۆشاکەف/۷ بەرگ. ب. ۲ مۆسکو ۱۹۹۰ ل ۲۲۱ (بە زمانی روسی).

۸- گوین. ف. ف. : جیاوازی ڕمگەز-ناوھەژکی کۆنەپرستانەو دژە کاری یاسای نۆتۆنتەویی. مۆسکو ۱۹۷۹ ل ۵۰-۵۱ (بە زمانی روسی).

۹- ئەندریوخین: جینۆساید-درندانترین تاوان لەدژی مرۆفایەتی ل ۸.

۱۰- ئەندریوخین: جینۆساید لەسیاسەتی ولاتە ئیمپریالییەکاندا ل ۵-۶.

۱۱- کەریتس ی. ی. : تاوانی خەسلەت نۆتۆنتەویی. مۆسکو ۱۹۷۹ ل ۲۴ (بە زمانی روسی).

۱۲- سالتنامە لیژنە یاسای نۆدوھولەتان ۱۹۸۶ بەرگی ۲ بەشی ۱. پ. ن. ی. نیویۆرک ۱۹۸۹ ل ۶۷ (بە زمانی روسی).

۱۳- برپاری کۆمهلهی گشتی پ. ن. ی. ۲/۲۶۰ له ۹/۱۲/۱۹۹۸ دا.

۱۴- ئەندریوخین: جینۆساید-درندانترین تاوان لەدژی مرۆفایەتی. ل ۸ ھەروەھا: پێشینەف: ھ. س. ل ۱۰۲.

۱۵- یاسای نۆدوھولەتان لە بەلگنامەکاندا. مۆسکو ۱۹۸۲ ل ۲۳۲ (بە زمانی روسی).

۱۶- پێشینەف: ھ. س. ل ۱۰۲.

۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۰: یاسای نۆدوھولەتان لە بەلگنامەکاندا ل ۲۳۲.

۲۱- برپاری کۆمهلهی گشتی پ. ن. ی. ۲/۲۶۰.

۲۲- یاسای نۆدوھولەتان لە بەلگنامەکاندا ل ۲۳۲

پيشه‌کى جابى چوارهم

جابى چوارهم له کاتیکدا ده‌که‌وێته به‌رده‌ست، چه‌ند گۆرانکاریه‌ک له عێراقدا ڕوویان داوه که په‌یوه‌ندیدارن به‌ باب‌ه‌ته‌کانى ئهم کتێبه‌وه:—

١- سه‌رۆکى پێشوی عێراق که له سه‌رده‌مى ئه‌ودا تاوانى جینۆساید له دژی کوورد نه‌نجام دراوه، به‌هۆى دادگاییکردنى له‌سه‌ر کۆمه‌ڵ کوژى شارى (دوجهیل)، له‌ لایه‌ن دادگای بالای تاوانه‌کانى عێراقه‌وه حوکمى ئێعدانى بۆ ده‌رچوو، له‌گه‌ڵ به‌رزان تکریتی و عه‌واد به‌نده‌ر و ته‌ها یاسین په‌مه‌زاندان ئێعدام کران.

٢- ڕۆژى ٢٤/٦/٢٠٠٧ هه‌مان دادگای بالای تاوانه‌کان له عێراقدا حوکمى ئێعدامى بۆ عه‌لى حه‌سه‌ن مه‌جید که ناسراوه به‌ (عه‌لى کیمیاوى) له‌گه‌ڵ وه‌زیری به‌رگری سه‌رده‌مى ڕێژیمى سه‌دام (سوڵتان هاشم) و (حوسێن په‌شید تکریتی) جێگری سه‌رۆکى نه‌رکانى سوپای عێراق. هه‌روه‌ها بڕیارى زیندانى دووکه‌سى تر به‌ حوکمى زیندانى (هه‌تا مردن) ده‌رچوو.

کرنگ له‌م حوکمانه ئه‌وه‌یه بڕیاره‌که له‌لایه‌ن دادگایه‌کى عێراقیه‌وه له‌سه‌ر تاوانه‌کانى ئه‌نفال ده‌رچوون و به‌ تاوانى جینۆساید حوکم دران. ئه‌وه‌ى بۆ ئهم کتێبه‌ى ئێمه بایه‌خداره، حه‌فده سال له‌مه‌وبه‌ر هه‌ر له‌ مانگی شه‌شدا (سال ١٩٩٠) ئهم لیكۆلێنه‌وه‌یه وه‌كو ماسته‌ر نامه پێشکه‌شى زانکۆى کیمیف کراوه له‌ کۆمارى ئۆکراین، به‌لام باشتر ده‌وله‌مه‌ندتر کراوه. بۆیه چاپى تازه‌ى ئهم کتێبه‌مان له‌م کاته‌دا به‌پێویست زانی.

م.ع. کۆل - ٢٥/٦/٢٠٠٧

وتیهک بۆ چایی سێیه

نهم چایی سێیه مه له کاتیکدايه که سه دام حسين و ژماره يه که له سه رانی پيشووی عيراق له دادگادا دادگایی ده کړين و يه که م سه روکی دادگاکهش (پزگار محمه د نه مين) حاکميتکی کورد بوو.

ههروه ها پوژی ٢٢/١٢/٢٠٠٥ دادگایه کی هۆله نده له شاری (دنهاخ- لاهاى) حوکمی پانزه سالی دا به سه ر بازرگانی هۆله ندى (فرانس فان ئانرات) به تاوانی نه وه ی که که ره سه ی کیمیاوی بر دوه بۆ پزیمی پيشووی عيراق و نه و که ره سه نه ش وه کو گازی کیمیاوی له هه له بجه و سه رده شت و چه ند جینگایه کی تری کوردستاندا پزیمی سه دام له دژی کورد به کاری هیناون.

نهم به لگه يه کی یاسایی گرنگه و به شداری کردنه له تاوانی جینۆسایدی کوردا.

ناوه روکی نهم کتیبه کو مه لیک راستی له بواری تیۆری و پراکتیکدا پروون ده کاته وه له نه نجامدانی جینۆسایددا، بۆ جاری سێیه م چاپکردنه وه ی نهم کتیبه مان به پتو یست زانی چونکه له به رده ستدا نه ماوه و نیستاش زۆر باسی جینۆساید ده کړی، له کاتیکدا نهم کتیبه يه که م لیکۆلینه وه ی زانستی بووه تاوانه کانی پزیمه داگیرکه ره مانی کوردستان له چوارچیه ی یاسای نیتوده وه له تاندا بخاته به ر لیدوان و پروونی بکاته وه که سیاسه تی جینۆساید چۆن له دژی کورد به کاره اتوه. ههروه ها پتو یسته نه وش بلتین که بۆ يه که م جار نهم لیکۆلینه وه یه جینۆسایدی به و شتویه پۆلین کردوه که ده یخویننه وه.

نوسه ر ١٧/١/٢٠٠٦

سیاسەتی جینۆساید لە سەرانی سەری کوردستاندا

لە چوارچێوەی ولاتە داگیرکەرەکانی کوردستاندا عێراق، ئێران، تورکیا و سوریا، مەسەلەی کورد هەتا ئێستا چارەسەر نەکراوە و گەلی کورد بە دابەشکراوی بەر شالای دێندانی قەرکردنێکی سەراپاگیری کەوتوو. نێتەر بوونی نەتەوێکی کورد کەوتوو مەترسییە و مێژوو و کەلتوو و ئابووری کوردستان و شیۆتێندراوە، پۆل لەوای پۆل تەبەتەندیی زیاتر تێک دەچێ و قەرکردنێکی فیزیکی گەلی کوردی گرتوو، هەر بۆیە جەوهەری بزوتنەوی پرزگاری نەتەوایەتی گەلی کورد، خەسڵەتێکی پەوای هەیە، چونکە داکۆکی لە مافی پەوای گەلەکی خۆی دەکات.

چارەسەر نەکردنی مەسەلەی کورد، گەشتوو نەو پادەیی کە خاکی کوردستان لەرووی کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوه لەژێر چەوساندنەوهی کۆلۆنیالیانەدا لە ناستیکی ژۆر نزمدا، نەوش نێگەتێفانە کارەکانە سەر پڕۆسەی یەکیێتی نەتەوێکی گەلی کورد و کاریگەرێتی خەباتی سیاسی لەپێناوی مافە نەتەوێکی کانداندا^(١). نێتەر بەردەوامبوونی ئەو سیاسەتەش گەشتوو نەوێکی جینۆسایدێکی هەمەلایەنی بەرنامە پێژ کراوە لەلایەن پڕۆژمە داگیرکەرەکانی کوردستانەوه جێبەجێ دەکری، هەر بۆیەش بوونی گەلی کورد وەکو

نەتەو لەمەترسیدایە. بەبیرورای زانای کۆمەڵناسی تورک ئیسمایل بېشکچی وەکو لە کتێبی (کوردستان: کۆڵۆنییەکی نێودەوڵەتی)دا ڕوونی کردووەتەوە: (کە کەسایەتی کوردستان تەنانت لە کەسایەتی و ئاستی کۆڵۆنییەک نزمترە، کەسایەتی و ئاستی نەتەوێی کوردیش لە کەسایەتی و ئاستی نەتەوێیەکی (بەکۆڵۆنیکراو) کەمترە^(۲)).

سیاسەتی نو وولاتانە، بریتییه لە وێرانکردنی شارستانییهت و کەلتووری کورد، هەولێکی زۆر دەدەن نو راستییە بشارنەو کە گەلی کورد لە کەلە ھەرە دێرینەکانی پۆژھەلاتی ناوھراستە، نەک ھەر ڕێگە بۆ بېشکەوتنی کەلتووری کوردی خۆش ناکەن، بەلکو وەکو د. جەلیل جەلیل دەڵێ: (گەلی ئێمە، سەدان ساڵە لە مافی خۆی بێ بەری کراوە و نو وولاتانە کە ئێمە کە و تووینەتە ژێر دەسەلاتیانەو ڕێگەیان بە بېشکەوتنی کەلتووری کوردی نە داوە بەر بەرەکانیشیان کردووە کە لێک لە میژوو و فۆلکلۆریشمانیان دزیو)^(۳).

نەهێشتنی کەلتوور، راستەوخۆ دەبێتە ھۆی فەوتاندنی یەکیی و بوونی نەتەوێی ھەر گەلێک یا ھەر کۆمەڵە مرۆڤێک. لە ڕووی فەلسەفیشەو، (بەھموو مانایەک، لە ھەر جێگەیە کە کەلتوور نەبێ، کۆمەڵە ئێش نییە) ھەر بۆیەش، (بوونی کەلتوور، کۆمەڵە مرۆڤ لە کۆمەڵە ئازەل جیا دەکاتەو)^(۴). بۆ ئێگە یشتنێکی تەواوی سیاسەتی فەوتاندنی کەلی کورد کە ھەموو لایەنێکی گرتووەتەو، دەبێ ئاگاداری فاکتی پراکتیک کردنی تاوانی جینۆساید بێن لە سەرانی سەری کوردستاندا. ئەم بەشە بۆ کەسە شەمان خستە ڕووی جۆری نو و تاوانانە لە ڕووی میژوو و ییەو، تابتوانین لە سەر نو و بناغیە بگەینە نو ئەنجامی کە جینۆساید بە ھەموو جۆرەکانییەو لە دژی گەلی کورد پراکتیک دەکری.

فاکٺي تاوانی جینۆساید له باشووری کوردستان

هەر لەدروستبوونی دەولەتی عێراقەوه/ لە ساڵی ١٩٢١/، پاش لکاندنی خوارووی کوردستان پێوهی، کێشەیی کورد بەردەوام کێشەیی سەرەکی عێراق بوو. پڕۆژمە یەک لەوای یەکەکانی عێراق نکوولییان لە مافی گەلی کورد لە دیاریکردنی چارەنووسدا کردووو سیاسەتی دژ بە مەسەلەیی نەتەوایەتی گەلی کورد بەرنامەپێژکراو، هەر بۆ جێبەجێ کردنی ئەو سیاسەتەش ئەندازەیی تاوانی ئەو پڕۆژمانە گەشتوووتە پلەیهکی بەرزو لە هیچ پرویەکیشەوه سەل نەکراوتەوه. بۆیه کە بەوردی سەیری جۆری ئەو تاوانانە دەکەین، پێکھاتەیی تاوانی جینۆساید بە تەواوی دیارە. لێرەدا هەول دەدەین تابلۆیەکی دیاری ئەو تاوانانە بخەینە پوو. ئەوێ نێمەش توانیومانە بەدەستی بهێنین، هەموو ئەو تاوانانە نین کە لەدژی گەلی کورد لەچارچێوهی عێراقدا نەنجام دراون، بەلام هەولمان داوه، تانەندازمەیک پروداوه سەرەکییە دیارەکان باس بکەین.

لە ١٩٢٢-١٩٢٤ بۆ دامرکاندنەوهی پاپەڕینی بارزان، هیزی سوپای عێراق و بەریتانیا کەوتنە هێرش و وێرانکردن. تەنیا لە ناوچهکانی بەرۆژ، مزووری و شیروان ٧٩ گوند وێران کران، لە سەرچەمی ٢٢٨٢ خانوبەرە ١٣٦٥ خانووین سووتاند و پروخاند، واتە ٦٠٪ی وێران کرا^(٥).

هاوینی ١٩٦١، پڕۆژمی عبدالکریم قاسم، هێرشێ کردە سەر کوردستان و نیوێ زیاتری سوپای عێراقی بەهێرش لەوای هێرش

به‌ردایه سەر دانیشتوان، تا له‌ماوه‌ی ساڵ و نیۆتکدا نزیکه‌ی (٢٠٠٠) سێ هه‌زار که‌س کوژران، که زۆربه‌یان خه‌ڵکی مه‌ده‌نی بوون. زیاتر له‌ (١٠٠،٠٠٠) سه‌ده‌ هه‌زار ئاواره‌ بوون و که‌وتنه‌ چیا، (١٥٠) سه‌ده‌ و په‌نجا گوند و شار وێران کران^(٦).

١٩٦٢/٦/١١ دیسانه‌وه‌ شه‌ڕ هه‌لگیرسایه‌وه‌ له‌ مانگی یه‌که‌می هه‌رشدا نزیکه‌ (٢٠٠) دووسه‌ده‌ گوند سووتینران و زیاتر له‌ (٢٠٠٠) دووه‌زار که‌سه‌یش کوژران^(٧). له‌ مانگی ١٩٦٢/٧ دا وه‌فدی یه‌کیته‌ی سوڤیته‌ی له‌ پێکخراوی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوه‌کان پ. ن. ی. رایگه‌یانده‌ که‌ شه‌ڕی پزیمی عێراق له‌دژی کورد، شه‌ڕی جینۆسایده‌. له‌ (١٨) هه‌ژده‌ نه‌ندامی لیژنه‌ی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی پ. ن. ی. ته‌نها چیکۆسلوفاکیا پشتگیری نه‌و هه‌لوێسته‌ی کرد که‌ حکومه‌تی عێراق مه‌حکوم بکری، هه‌روه‌ها حکومه‌تی مه‌نگۆلیاش له‌ مانگی ١٩٦٢/٧ دا وای له‌ پ. ن. ی. کرد مه‌سه‌له‌ی سیاسه‌تی جینۆساید که‌ عێراق نه‌جامی ده‌دات له‌دژی کورد، له‌لایه‌ن نه‌نجومه‌نی گه‌شتی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوه‌کانه‌وه‌ لێی بکۆلدرێته‌وه‌^(٨). به‌لام پاشتر سوڤیته‌ی له‌ داواکه‌ی کشایه‌وه‌.

١٩٦٢/٧/٩، پزیمی عێراق قه‌ده‌غه‌کردنی هاتوچۆی جاپا و که‌وته‌ پهبه‌گیرکردنی خه‌ڵکه‌که‌، به‌سه‌دان که‌س له‌ هه‌موو ته‌مه‌ن و چین و تووژێک ده‌سگیرکران، (٨٣) هه‌شتاو سێ که‌س له‌ پشته‌ی حامیه‌ی سلیمانییه‌وه‌ کۆله‌باران کران^(٩). له‌و هه‌رش و په‌لامارانه‌شدا، سوپای عێراق که‌وته‌ گیانی پیاو و ئافره‌ت و منالان و سووکایه‌تی کردن به‌ژنان به‌به‌رچاوی میرده‌کانیان هه‌و که‌ به‌سترا بوونه‌وه‌. (٥٠،٠٠٠) پێنج هه‌زار که‌س گیران و (٢٧٦) دووسه‌ده‌ و هه‌فتاو شه‌ش کوژران و به‌ بلدۆزه‌ر ته‌رمه‌کانیان شارد هه‌و^(١٠). هاوکات له‌شاری کۆیه‌ پزیمی

عیراق کهوته گیانی ژن و مندال و پیرمیتیدی بی تاوان (۲۰) بیست کس به دارتله کانه وه به سترانه مو گولله باران کران^(۱۱).

۱۹۶۳/۶/۱۳ رژیمی به عس به ریووه گیانی خه لکی گونده کانی ناوچهی که ندینه وهی سر به هه ولیر و گونده کانیان به مزگهوت و قوتابخانه کانه وه سووتاند و ویران کرد، کۆمه لێ خه لک شه هید کران، هاوکاتیش به عسییه کان کهوتنه ته عریبکردنی ناوچه که. قۆناغی به کهم له حوزه ییرانی ۱۹۶۳ وه دهستی پیکرد، قۆناغی دووه میش له ۱۹۷۵ وه، قۆناغی سیتییه میش له ۱۹۸۷ وه، سه رجه م (۱۵۲) سه د و په نجاو سێ گوند ته عریب کران، ته نانه ت ناوی گونده کانییش کران به عه ره بی^(۱۲).

۱۹۶۳/۷/۱۰ (۴۰,۰۰۰) چل هه زار کوردی ده رو به ری شاری کهرکووک ده ره به در کران. دانیشستوانی گونده کانی نه وه له به نده راگو ییزان و عه ره بی خه یله کییان له جیگه نان، ماله کورده کان به بلدقزهر ته خت کران و خوتندن و نووسین به کوردی قه ده غه کران و کهوتنه ته عریب کردنی ناوه کوردیه کان و تالانکردنی سه روه ت و سامان و باخ و سووتاندنی بیستانی خه لکه که^(۱۳). له نه نجامی هتیرشی سوپای عیراق وه بۆ سه ر کوردستان له ۱۹۶۳/۶/۱۱ وه تا ۱۹۶۳/۷/۲۳ سه رجه م (۸۷۵) هه شت سه د و هه فتاو پینچ گوند ویران کران^(۱۴).

رۆژنامه نووسی فهرمنسی رینییه مؤریس پرونی کردووه ته وه که سالی ۱۹۶۵-۱۹۶۶ رژیمی عیراق گازی ژه هراوی له کوردستان به کاره یناوه^(۱۵). کۆمه له ی نێوده وله تی له لهنده م که تایبه ته به داکوکی کردن له مافی که مه نه ته وه یییه کان له جیهاندا، له راپۆرتی تایبه تی ژماره (۲۲) دا له ۱۹۸۹ دا که تایبه ته به سه رانه ری کوردستان، که لێ

فاکتی تاوانی جینۆسایدی تۆمارکردوه، به تایبهتی لهسەر خوارووی کوردستان نووسیبوهی که له ۱۹۶۰-۱۹۷۰ (۴۰,۰۰۰) چل ههزار مال له (۷۰۰) جهوت سهه گونددا وێران کراون. ژمارهی ئاوارهبووان کهیشته (۳۰۰,۰۰۰) سێ سهه ههزار و (۶۰,۰۰۰) شهست ههزار کهسیش کوژراو و بریندارن^(۱۶). ههمان راپۆرت شهوهی پرون کردووتهوه که سالی ۱۹۸۸ له ئهنجامی بهکارهێنانی چهکی کیمیاییهوه خه لکێکی زۆر کوژران و خه لکێکی زۆریش ئاوارهی تورکیا و ئێران بوونه^(۱۷).

چهندین جار ولاته داگیرکهههکانی کوردستان لهسەر سهه کوتهکردنی بزوتنهوهی پرزگاری نهتهوهیی گهلی کورد پێک کهوتوون و پێکهوتننامهی هاوبهشیان ههیه له و بارهیهوه، ئیتر له جێبهجێ کردنی ئه و پێکهوتننامه شهدا، نه که هه ههتزی چهکداری بزوتنهوهی کوردستان بهرکهوتوه به لکو خه لکی کوردستان به خۆیان و مالیانهوه بوونه قوربانی.

۱۹۶۳/۹/۹ یه کیتییهکی سوپایی له نیوان عێراق و سووریدا پێکهات و ئهنجومهتیکی هاوبهشیان دروست کرد، وهزیری بهرگری عێراق بووه فههماندهی ههتزی هاوبهشی سووریا و عێراق له دژی بزوتنهوهی کورد له خوارووی کوردستان. ئیتر سوپای سووریا به تانک و فرۆکهی جهنگی و تۆپهوه هاوشانی سوپای عێراق له ناوچهکانی زاخۆ و دهۆک کهوته شههههه. حکومهتی عێراق به پهسهمی بهشداربوونی سوپای سووریا راکهیاندا. سههۆکی عێراق عبدالسلام عارف، له دیدهنی ههتزهکانی سووریدا له کوردستان وتی: سههرازهکانی سووریا (ئههکی پیرۆزی خۆیان جێبهجێ دهکهن)^(۱۸).

سالی ۱۹۶۸، ههه له هاتنه سهه حوکمی به عسییه کانهوه، تاوانی

جینۆساید زیاتر خەسلەت و جۆرەکانی ناشکرا بوو. حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی چ لە نووسراو و ئەدەبیاتیدا یا لە پراکتیکدا، کەوتە هێرشکردنە سەر گەلی کورد. مێشیل عەفلقی دامەزرێنەری حیزبی بەعس دەڵێ: (بەرێژایی چەندین سەدە، کورد، هاوئیشتمانی عەرەبی موسلمان بوو. وەک عەرەبی موسلمان هیچ جیاوازیەکیشت لەتوانیاندا نییە) بەگۆڕەوی ئەو پاپی م. عەفلق کورد عەرەبە، هەر بۆیەش پتی لی دادەگرێ و دەڵێ: (گەلی کورد بەشتیکە لە نەتووی عەرەب^(١٩)). ئەم بیروپایەی م. عەفلق، جێگیرکردنی ئایدیایەکی شۆفینیستانە و جەخت لەسەر ئەو دەکات، کە حیزبی بەعس لە سەرەتایە، لەرووی تێڕییەو نەخشەیی فەوتاندنی نەتووی گەلی کوردی لە پرۆگرامدا هەبوو، هەر بۆیەش لەپراکتیکدا هەموو هەولێکی داوە کە کورد وەک نەتوویەکی سەربەخۆ نەمێنێ و کوردستان لە کورد دابڕێ و بیکاتە نشینگەی عەرەب.

لە مانگی نابی ١٩٦٩دا، سوپای عێراق هێرشێ کردە سەر ناوچەی ناگرێ، لەو هێرشەدا گوندی (دەکا) و (خورت) تالان کران و سووتێنران، خەلکی ئەو دوو گوندە خۆیان لەئەشکەوتیکدا هەشاردا بوو، ناگریان تێبەردان و (٦٧) شەست و هەوت ژن و منداڵ سووتێنران^(٢٠).

١٩٦٩/٩/١٦ سوپای عێراق هێرشێ کردە سەر گوندی (صوریا) لە سێگۆشەی سنووری تورکیا-عێراق-سووریا و (٦٠) شەست کەسیان گوللەباران کرد^(٢١).

لە سەرەتای هەفتاکانەو، رژیمی عێراق بە پلان و بەرنامە کەوتە دەرکردنی خەلکی کوردستان و ناواری کردنیان:

۱- دەرکردنی فەیلییه‌کان، له ۱۹۷۱-۱۹۷۲، (۴۰.۰۰۰) چل هه‌زار کوردی فەیلی ناسنامه‌ی هاونیشتمانی عێراقییان لێ سه‌ندرایه‌وه‌و په‌وانه‌ی ئێران کران^(۲۳). ژماره‌ی دەرکراوه‌کان تا کۆتایی سالی ۱۹۸۰ گه‌یشه (۲۱۵.۰۰۰) دووسه‌د و پانزه هه‌زار که‌س^(۲۴). پێویسته نه‌وش بلتین که ماله و سامانی زۆریان پزۆمی عێراق ده‌ستی به‌سه‌ردا گرت به‌بێ هیچ پێویستییه‌کی ژیان دهریه‌دەرکران.

۲- پزۆم بریاری دەرکردنی (۳۰,۰۰۰) سی هه‌زار کوردی گۆیان و ئۆمه‌ریان-ی دەرکرد که له ناوچه‌کانی موسڵ ده‌ژیان، تا به‌ره‌و سنووره‌کانی تورکیا راگوێزرین^(۲۵). نه‌م بریاره نه‌گه‌ر جێبه‌جێش نه‌کرا، هیچ له مه‌به‌ستی جینۆساید ناگۆی.

۳- هه‌زاران کرێکار و فه‌رمانبه‌ر و خه‌زانه‌کانیان له که‌رکووک و خانه‌قین دەرکران.

نه‌که‌رچی نه‌و سه‌رده‌مه، کاتی ناشتی و بلاوکردنه‌وه‌ی به‌یاننامه‌ی ۱۱ی ئازاری ۱۹۷۰ بوو، به‌لام هاوکات ته‌عریب و راگواستن و کوشتن و بڕین به‌رده‌وام بوو.

سالی ۱۹۷۴، دیسانه‌وه هێرشێ سوپای عێراق ده‌ستی پێ کرده‌وه‌و پزۆم که‌وته‌وه ئاگرباران کردن و وێرانکردنی کوردستان، به‌هه‌زاران که‌س له خه‌لکی شار و ديهاته‌کانی کوردستان بوونه قوربانی، سالی ۱۹۷۵ له‌دوای هه‌رمسه‌پێنانی بزووته‌وه‌ی کوردی، به‌کۆمه‌ل راگواستنی خه‌لکی کوردستان به‌ره‌و خوارووی عێراق ده‌ستی پێ کرد، (۲۰.۰۰۰) بیست هه‌زار کورد به‌ زیل و لۆزی په‌وانه‌کران، هه‌ر وه‌کو له مانگی ۱۱ی ۱۹۷۵دا کۆمه‌له‌ی پشتگیری کردنی که‌لانی

چه‌وساوه له‌ئه‌لمانیایا-کویتنگن، له‌گه‌ل کۆمه‌له‌ی مافی مرۆف له
هۆلنده‌ رایان گه‌یاند ژماره‌ی راگویتزراوان گه‌یشته‌وه‌ته‌ (۲۰۰,۰۰۰)
دووسه‌ده‌هزار که‌س و (۱۱۶) سه‌ده‌ و شانزه‌ گوند وێران کراون،
(۲۵,۰۰۰) بیست و پینج هه‌زار کوردی په‌زیدیش له‌ سنجار
راگویتزراون^(۲۵). سالی ۱۹۷۶ ده‌زگاکانی پژیتمی عێراق که‌وته‌
ده‌رهاویشتن و سووتاندنی نه‌و کتێبانیه‌ی که‌ له‌ میژووی کورد ده‌دوین،
هه‌روه‌ها قه‌ده‌غه‌کردنی بابته‌ی میژووی کورد له‌ قوتابخانه‌کاندا^(۲۶).
هاوکات راگواستن و ته‌عریبکردن به‌رده‌وام بوون تا کۆتایی سالی
۱۹۷۶، (۲۰۰,۰۰۰) سی سه‌ده‌هزار که‌س به‌زۆر به‌ره‌و خوارووی
عێراق راگویتزراون، تا سه‌ره‌تای ۱۹۷۹ ژماره‌یان گه‌یشته‌ (۷۰۰,۰۰۰)
حه‌وت سه‌ده‌هزار که‌س، نه‌و راگواستن و په‌لاماردانه‌ (۱۲۲۲) هه‌زار
و دووسه‌ده‌ و بیست و دوو گوندی گرته‌وه‌ که‌ له‌ناوچه‌کانی دیاله‌ و
سلیمانی و هه‌ولێر و که‌رکووک و ده‌وک و موسڵ چۆل کرا. سه‌رباری
ئه‌وه‌ش گونده‌ سنوورییه‌کانی عێراق-ئێران، وێران کرا^(۲۷).

هه‌ر ده‌ سال جاریک ناماری سه‌رژمیری گشتی دانیشته‌وانی عێراق
ده‌مکری، سالی ۱۹۷۷، هه‌ر وه‌کو سه‌رژمه‌یره‌کانی تر به‌زۆر که‌وته‌
به‌عه‌ره‌ب نووسینی خێزانه‌ کورده‌کان، به‌تایبه‌تی له‌ که‌رکووک، (ئێمه
نووسه‌ری ئه‌م باسه‌ له‌سه‌ر نه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ تووشی کێشه‌و به‌ره‌یه‌کی
زۆر بووین).

به‌کاره‌یتانی چه‌کی قه‌ده‌غه‌کراو، نامرازی تازه‌و به‌ریاکردنی شه‌ر،
به‌ نه‌ندازه‌یه‌کی زۆر به‌کاره‌یتانی بۆمبای ناپه‌لمی هه‌مه‌ چه‌شنه‌، ناو
ژه‌هراویکردن، ته‌نانه‌ت به‌کاره‌یتانی بۆمبای هێشووپی له‌دژی خه‌لکی
دیه‌ته‌کان و تاقیکردنه‌وه‌ی چه‌کی مۆدیرنی قه‌ه‌ره‌، نه‌مانه‌ زۆر به‌

به‌رنامه و قوناغ له‌دوای قوناغ له‌کوردستاندا به‌کاره‌یتراون.

سالی ۱۹۸۳ ده‌زگاکانی رژیم (۸۰۰۰) هه‌شت هه‌زار پیاوی بارزانییان له‌نۆردوگای زۆره‌ملیتی قوشته‌به‌دستگیرکرد و له‌خیزان و منداڵه‌کانیان دا‌برین و سه‌ره‌ونگونیان کردن. ئهم پاستیه‌ش له‌گه‌لی به‌لگه‌نامه‌ی جیهانیدا تۆمار و بلاوکراوته‌وه^(۲۸). هه‌ر له‌سالی ۱۹۸۳، ده‌زگاکانی رژیم له‌سلیمانی نه‌رشیف و دۆکومینه‌کانی سه‌رده‌می عوسمانی و ئینگلیزو به‌لگه‌نامه‌کانی حکوومه‌ته‌که‌ی شیخ مه‌حمودیان کۆکرده‌وه‌و سووتاندیان^(۲۹).

قه‌یسهری نه‌قیب له‌سلیمانی، له‌کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا له‌لایه‌ن (وه‌ستا حه‌سه‌نی فاته‌مه‌ غه‌زایی) له‌وه‌ بۆ (شیخ مسته‌فای نه‌قیب)ی مامی شیخ مه‌حمود ئاواکراوته‌وه‌، به‌دیمه‌ن جوانه‌و، په‌نجه‌ره‌ی گومه‌زه‌کانی له‌چه‌شنی چاوی مرۆف‌چاوی باده‌می‌دا کراون و له‌نزیك ده‌می دوو‌کانه‌کانه‌وه‌ هه‌ر دوو‌کانه‌یه‌ک به‌وونه‌یه‌ک که‌وانه^(۳۰). له‌مانگی تشرینی یه‌که‌می ۱۹۸۸دا ده‌زگاکانی رژیم قه‌یسهریه‌که‌یان سووتاند و ریزه‌دووکانه‌تیکیشیان به‌ده‌میه‌وه‌ته‌خت کرد^(۳۱).

دیاره، ئه‌و شوینه‌واره‌ می‌ژووپیانه، له‌که‌لتووری نه‌ته‌وايه‌تی هه‌ر می‌لله‌تیکدا، پاده‌ی پێشکه‌وتن و شارستانیه‌تی ئه‌و می‌لله‌ته‌دیاری ده‌کهن، بۆیه‌له‌هه‌ر پله‌یه‌کی هونه‌ری و سه‌نه‌ته‌سازیدا، پێویسته‌ به‌پارێزین. نمونه‌یه‌کی تری فه‌وتاندنی که‌لتووری، پێگه‌ پێ نه‌دانی په‌یکه‌ره‌که‌ی شیخ مه‌حمودی حه‌فید له‌سه‌ره‌تای هه‌فتاکاندا، هه‌روه‌ها رووخاندن و وێرانکردنی په‌یکه‌ری کاوه‌ی ناسنگه‌ر له‌سلیمانی له‌سالی ۱۹۸۵دا، هه‌روه‌ها پێگه‌ پێ نه‌دانی گه‌لی کاری

هونەری و پەیکەرسازی تر لە کوردستاندا و وێرانکردن و فەوتاندنی شوێنەواری میژووێ و هونەر، بەشێکن لە جینۆسایدی کەلتووری نەتەوێ. نەمە پۆیم خۆی چاک دەزانێ بۆیە هەروا بە توندیش ناگاداری نەو لایەنە گرنگە بە تا وێرانیان بکات، بەلام بەداخەوە لە لایەن ئێمەوێ هێشتا مەترسی ئەو کارانە بەچاکی هەستی پێ ناکرێ، کە دەبێتە هۆی نەهێشتنی میژووی شارستانی و کەلتووری نەتەوێ، تەنانەت لە هێرشێ ۱۹۹۶/۸/۲۱ دا سسوپای پۆیم هەموو کۆمپیوتەرەکانی هەولێری برد و مەلەبەندە کەلتوورییەکانی سووتاند و تالان کرد.

لە کۆنفرانسی جیهانی کۆمەڵەی نێونەتەوێ بەرگریکردن لە زمان و شارستانییەتی نەو میلەتانەیی کە بەر هەپەشەیی فەوتان دەکەون، لە ئیتالیا لە ۲۷-۲۹/ تەمموزی ۱۹۸۴ دا، بپاریتک دەرکراوە بۆ داکوکی کردن لە گەلی کورد کە سیاسەتی چەوساندنەوێ نەتەوایەتی و فەوتاندنی کەلتوور و داگیرکردنی ئابووری کوردستان لە لایەن ولاتە داگیرکەرەکانی کوردستانەوێ بوو بە هۆی ئاوارەبوونی هەزاران کەس و بەولاتانی دنیادا بڵاویونەتەوێ. بۆیە بپاری نەو کۆنفرانسی پاراستن و داکوکیکردنە لە داب و نەریت و کەلتووری نەتەوایەتی ئاوارەکانی کوردستان هەروەها بە گوێرەیی پێکەوتننامەیی ئەوروپی کە تایبەتە بە مافی مەزۆف و بەگوێرەیی پراگەیانندی یونسکو لە ۱۹۷۸/۱۱/۲۲ دا لەمژنی جیاوازی پەگەز، کۆنفرانس داوا لە ولاتانی ئەوروپا دەکات کە پێکە خۆش بکەن بۆ پاراستن و دان پێدانانی کەلتووری نەتەوێ ئەو ئاوارە کوردانەیی لە ولاتانی ئەوروپای پۆژئاوا دا دەژین^(۳۲).

تاوانی جینۆساید له خوارووی کوردستاندا، پۆژ له‌دوای پۆژ به‌رفراوانتر ده‌بوو، به‌کۆمه‌ڵ قهرکردنی به‌ده‌منی، به‌کۆمه‌ڵ گرتن، به‌تا‌یبه‌تیش ئا‌فره‌ت و منال، هه‌روه‌ها را‌گه‌یان‌دنی-حاله‌ الطواری- و کوشتن و گولله‌باران کردنی خه‌لکی له‌ناو شه‌قامه‌کانی شاره‌که‌کاندا و وێران‌کردنی ما‌ڵ و دوو‌کان له‌ شاره‌که‌کانی کوردستاندا، نه‌مانه‌ له‌به‌رچاوی خه‌لکه‌که‌ به‌ی‌وه‌ نه‌ کاری ناسایی پۆژانه‌ی پۆژیم.

به‌گو‌یتره‌ی راپۆرتی یه‌کی‌ک له‌ ئه‌فسه‌ره‌انه‌ی که‌ له‌زین‌دانی-ابو غریب- کار‌ده‌که‌ن، بۆ لی‌ژنه‌ی (کار‌د‌ری) له‌ له‌ندن، ده‌رباره‌ی چۆنی‌یه‌تی گولله‌باران‌کردنی (٥٠٠٠) پینچ هه‌زار هاو‌و‌لاتی له‌ زین‌دانه‌کانی ابو غریب‌دا، له‌ناوه‌راستی ئه‌یلو‌لی ١٩٨٥‌دا، له‌ سه‌عات هه‌شت و نی‌وی شه‌وی ١٢/ ئه‌یلو‌لی ١٩٨٤‌دا، صدام حسین به‌ ته‌له‌فۆن په‌ی‌وه‌ندی کردووه‌ به‌ په‌ی‌وه‌به‌ری زین‌دانی (الاحکام الخاصه‌) و وشه‌ی نه‌هینی (ده‌ست پێ بکه‌، ده‌ست پێ بکه‌) ی پێ را‌گه‌یان‌دووه‌ به‌ حوکمی ئه‌و دوو‌جار (ده‌ست پێ بکه‌) یه‌ش فه‌رمانی گولله‌باران کردنی (٥٠٠٠) پینچ هه‌زار که‌س جێگیر کرا و جێبه‌جێ کرا. نێ‌تر له‌ به‌ره‌به‌یان‌دا (٥٠٠) پینچ سه‌د زین‌دانی بانگ کران و بر‌دی‌ان بۆ سه‌ری‌ازگه‌ی بسما‌ی‌ای به‌ته‌له‌ر و که‌مارۆ‌دراو له‌سه‌ر رێ‌گای سه‌لمان پاک و سه‌دان سه‌ری‌ازی بێ چه‌ک له‌وێ کۆکرانه‌وه‌ بۆ ته‌ماشاکردنی پرۆسه‌ی گولله‌باران‌کردنه‌که‌. ده‌ پۆژ له‌سه‌ر یه‌ک به‌م جۆره‌، هه‌ر پۆژه‌ی (٥٠٠) پینچ سه‌د که‌س گولله‌باران کران. با‌شتر هه‌ر خێزانی‌ک ده‌بوا‌یه‌ (٥٠) په‌نجا دیناری عێراقی بدا له‌ بری نرخی ئه‌و فیشه‌که‌نه‌ی که‌ کو‌رمانیانی پێ گولله‌باران کراوه‌. ده‌زگا‌کانی پۆژیم هه‌ر شه‌شیان له‌و خێزانه‌ کرد که‌ نابێ کۆ‌ری ماته‌مینی رێ‌ک بخه‌ن و خه‌لکی

كۆيگەنەۋە. ئەۋ پىنچ ھەزار كەسەش، بىرىتى بوون لە ھەلھاتوۋانى جەنگى عىراق-تىران و كەسانى سەر بە ئۆيۈزىسىيۆن، ھەروھە سەدان كوردى سەر بەلايەنە سياسىيەكان، كە ھەندىكىيان قوتابى بوون لە زانكۆى (صلاح الدين) لە ھەولير (۳۳).

پژىمى عىراق، نەك ھەر لەناوخۆى عىراقدا، بەلكو لەدەرھەۋى سنووريش، ۋاز لەخەلك ناھيتىن و درىژە بەسياسەتى جينۆسايىد دەدات. پۆزى ۶/۹ و ۱۹۸۴/۷/۱ فرۆكەكانى پژىمى عىراق بە ناپالم بۆمبارانى ئۆردوگاي پەناھەندەكانى زىۋە لە پۆزھەلاتى كوردستان كرد و كەلى پير و ئافرەت و منال بەركەوتن. لە بۆردومانى پۆزى ۶/۹ دا (۴۲) چل و دوو كەس كوژران و (۲۳۰) دووسەد و سى كەس شيش برىندار بوون، لە بۆردومانى دووھميشدا (۲) دوو كەس كوژران و (۱۴) چواردە كەس برىندار بوون (۳۴).

۱۹۸۵/۱۱/۱۰ لە ناوچەى ئاميدى فرۆكەكانى پژىم، بووكۆكەى يارى مندا لانىان (كە لوغم رژى كرابوون)، ھەلداۋ بەدەستى مندا لانەۋە تەقىنەۋە دوو مندا ل شەھيد بوون (۳۵).

لەو ھەنگاۋانەى كە پژىمى عىراق كرنكى پىداۋن بۆ زياتر جىبەجى كردنى سياسەتى جينۆسايىد، سالى ۱۹۸۵-۱۹۸۴، (۷۷۶) ھەوت سەد و ھەفتاۋ شەش قوتابخانەى داخست، بەگوتىرەى فەرمانىكى نەيتى كە لە بەرپۆمبەرايەتى گشتى پەرۋەردەى دھۆكەۋە دەرچوۋە، بەژمارەى (۵۷۵ لە ۱۹۸۵/۱۰/۲) دا پشت بەنامەى نەيتى و تايبەتى لىژنەى تەنسىقى ئەمنى - لجنة التنسيق الامنية - دھۆك دەبەستى بەژمارەى (۲۳۶) لە ۱۹۸۵/۹/۲۲ دا دەرچوۋە جەخت لەسەر داخستنى (۲۰۸) قوتابخانە دەكات. لە ھەوليريش، بەرپۆمبەرى گشتى

پهرومده فرمانی کی دهر کردوه که (۲۰۰) دو سه د قوتابخانه له دتهاته کانی پاریزگای هولیر دابخریت، نهویش به گوتیره ی نووسراوی ژماره ی (۲۲۷۹) له ۱۹۸۵/۹/۱ دا. له پاریزگای سلیمانی و که رکوکیش هر له و ماوه ده (۲۴۰) سی سه د و چل قوتابخانه به فرمانی دهرگای رژیم داخران. هروه ها دهیان قوتابخانه ی تر له ناوچه کانی سه ر به موسل و دهیان قوتابخانه ی سه ر به نا کرئ و شیخان داخران. دهرگا کانی رژیم، ماموستاو کارمندان ی نو قوتابخانه داخراوانه یان بانگ کردوه، که له ماوه ی نو و ساله ی خورتندنا ناب ی بچنوه سه ر کار هروه ها ناگاداری قوتابخانه کانی پاریزگا کانیشیان کردوه که قوتابیانی نو قوتابخانه داخراوانه وهرنه گرن^(۳۶).

ریکخراوی Amnesty International له لهندهن، له ۱۹۸۹/۳/۱۴ دا رایگه یاند که له شاری سلیمانی له ماوه ی نیوان نیلول و تشرینی یه که می ۱۹۸۵ دا، رژیمی عیراق (۲۰۰) سی سه د مندالی کوردی تبعدام کردوه که تهمه نیان له ۱۷ تا ۲۳ سالانه، له هه مان راگه یاندندا باس له کوشتنی (۵۰۰۰) پینچ هزاریش کراوه، که به چه کی کیمیاوی له هه له بجه بهر که وتوون^(۳۷).

په رله مانی نه وروپا له بریاری پوژی ۱۹۸۷/۴/۹ دا، نارمه زایی خوی دهریاره ی گرتن و نازاردان و کوشتنی (۲۰۰) سی سه د مندال و لوی شاری سلیمانی دهرده برئ. له هه مان بریارد ا په رله مانی نه وروپا عیراق و ناگادار ده کانه وه که به رده و امبوونی نو جوړه کارانه ده گاته نه نجامی خراپ له په یومندی نیوان عیراق و ولاتانی نه وروپا دا^(۳۸). له سه رده می به عسییه فاشییه کاند، تا کوئیایی ۱۹۸۶ زیاتر له (۱۸۹۵)

هزار و هشت سهد و نهومت و پینچ گوند و شار بهر راگواستن کهوتون، که ژمارهی خیزانه راگوئز او مکانی (۱۴۷۶) هزار و چوار سهد و حافتاو شەش گوندیان دهگاته (۸۴، ۸۷۷) هشتاو چوار هزار و هشت سهد و حافتا و حوت خیزان^(۳۹).

له سیاسەتی رژیمی عێراقدا، لەگەڵ وێرانکردن و راگواستێزدا، بەعەرەب کردن-تعریب- بەرنامەپەکی تایبەتە بۆ شێواندنی سیمای نەتەوێی کوردستان. هەر بۆ نموونە لە شاری کەرکوک، سەرباری پڕووخاندنی هەزاران مالی کورد و دەربەدەرکردنی خەڵکەکی، بەپشتتێنەپەکی (۲۰، ۰۰۰) بیست هەزار لە دواکەوتووترین ماله عەرەب، بە رەبایە و نۆردوگای سەربازی ئابلقە دراوه. ئەگەر تێکرای سەرژمێری هەر مالتیک بە ۴-۵ کەس دابنێن، ئەوا سەرژمێری ئەو عەرەبە نیشتهجێ کراوانە دهگاته ۸۰-۱۰۰ هەزار کەس، زۆربەیان ئەفسەر و پۆلیس و ئەمن و نیستیخبارات و مخابەرات و کەسانی حیزبی و کەسانی سەر بەسیاسەتی رژێمن کە بەشیوێهەکی شۆفیتینیانە پەرورده کراون تا کورد و تورکمان بەدوژمنی خۆیان بزانن، بۆیه وەزعیکی ناناسایی لە کەرکوک دروست کراوه بۆ ئەعریب کردنی ئەواوی شارەکهو دەورووبەرەکهی^(۴۰). سیاسەتی وێرانکردن و راگواستێش بووه هۆی ئەوهی تا کۆتایی سالی ۱۹۸۶ زیاتر لە (۴۲، ۴۸۸ کم) واتە ۴۹.۴۱٪ ی خاکی کوردستانی ژێر دەسهلاتی عێراق ئەعریب بکری، کە زۆربەیی لەژێر دەسهلاتی رژیمی بەعسدا نەجسام دراوه^(۴۱). یاساناسی کورد د. نوری تالەبانی ئەوه پڕون دەکاتهوه کە بەعەرەبکردن لە سەردهمی بەعسییهکاندا چەند پەرهی سەندووه، بەگوتره‌ی سەرژمێری سالی ۱۹۵۷ زۆربەیی دانیشتمانی

که رکوک کوردن، لهر نه وهی نهو شاره به کانگای نهوت دهوله مهنده،
 رژیمی عیراق، که وته ته عریبکردنی، نهانته بق نهوهی میژووی
 شاره که بشیوتنی نهرشیف و به لکه نامه کانی سرژمیری سالی
 ۱۹۵۷ ی فهوتاندوه^(۱۲).

تاوانی جینۆساید له سالانی ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸ دا گهشته چله پۆیه،
 نهو بوو به شیومیکی فراوان چهکی کیمیای به کارهات و هزاران
 کهس بوونه قوربانی و زۆربهی ناوچه کانی کوردستان ژیانیان تیدا
 نهما، رۆژی ۱۹۸۷/۶/۲۸ رژیمی عیراق به بۆمبای ژههراوی
 بۆردومانی شاری سردهشتی کوردستانی ژێر دهسلاتی ئیرانی کرد
 و (۱۳۲) سهد و سی و دوو کهس کوژران و (۵۰۰۰) پینج هزار
 کهسیش بریندار بوون^(۱۳). به کارهینانی چهکی کیمیای، پیچهوانهی
 پروتۆکۆلی جنیفه (۱۹۲۵) دهربارهی قهدهغهکردنی به کارهینانی گازی
 ژههراوی و خنکینهر، راگهیاندنی پهسمی سهروکی عیراق صدام
 حسین که دهلی: (عیراق چهکی کیمیای کاریگهری هیه، نهوندهی
 مهگه هه تهنیا نهمریکاو یهکیتی سوؤفیت هیهان بی)^(۱۴). نیشانهی
 خۆپیشاندانی عیراقه که به پیچهوانهی بنهماکانی یاسای
 نیودهوله تانهوه پشتی بهوه قایمه دهتوانی چهکی کیمیای به کار
 بهینیت.

رژیمی عیراق نهک هه چهکی کیمیای، به لکو چهکی بایۆلۆژیسی
 ئاماده کردبوو بق شهیری کوردستان. نووسراویکی پهسمی و تهواو
 نهینیی و تایبته له (مقر امریه قاطع اربیل - الحركات) وه به ژماره ج
 ۲۷۷/۱ له ۱۹۸۶/۸/۲ بق هیزه کانی سهه به کهرتی ههولێر، به گوێرهی
 چهند نووسراویکی نهینیی تر که یهکێکیان نووسراوی تهواو نهینیی و

تایبەتی وەزارەتی بەرگرییە بەژمارە ١٠١٣٥ لە ١٩٨٦/٥/٢٥ کە داوای ناماری نیوسالانە-چەرد نصف سنو- ھەموو ئەو چەکانیە (کیمیای و بایۆلۆژی) و نامادە کردنی ئەو نامارە پێش پۆزی ١٩٨٦/٨/٦ (١٥).

بلاوکردنەوێ (دانانی) چەکی کیمیای و بایۆلۆژی لە سەربازگەکانی کوردستاندا نیشانە ھێشتا نامادەکردنە بۆ بەکارھێنانی، ئەمەش پێشنیازی پزیم پوون دەکاتەو لە تاوانەکانیدا دەرھەق بەکەلی کورد. ئەوھوو بەشیوھەکی بەرباد لە کوردستاندا چەکی کیمیای بەکارھات، بەتایبەتی تاوانی شەھید کرنی شاری ھەلەبجە لەدوینادا دەنگی داھەو.

ھەلەبجە شارێکی مێژووییە و جێگایەکی دیاری ھەیە لەژێانی کەلتوری و سیاسی و نابووری کوردستاندا، نزیکەی (٧٠٠٠٠) ھەفتا ھەزار کەس دانیشتووی ئەم شارە بوون، ١٦ و ١٧/٣/١٩٨٨ پزیمی عێراق تاوانیکی زۆر دێندانە لەژێ ھەلەبجەو ناوچەکانی دەورووبەری کرد. فێرکەکانی پزیم بەچەکی کیمیای کەوتنە ژەھرباران کردن، زۆربە ھەزار ھاوھەکان لەو بارەھەو ژمارە شەھیدانی ھەلەبجە بە (٥٠٠٠) پێنج ھەزار دەستنیشان دەکەن و ژمارە بریندار و بەرکەوتووش بە (١٠٠٠٠) دە ھەزار. خەلکیکی زۆر لەداوی ئەوێ بەرھو شارەکانی تر پایان کرد، پزیم بەشیکی زۆری کرتن. پاشماوێ دانیشتوانی ھەلەبجەو ناوچەکانی دەورووبەری بەبێ مال و حالیان ئاوارە ١٢٢٠٠ و ئەو ناوچە سنووریانە بوون. دەزگاکانی راگەیانندی ولاتانی دونیا راپۆرت و وێنە فلیمی رووداوێکانی ھەلەبجەیان زۆر بلاوکردووە نوێنەری سکرتیری گشتی پێکھراوی

نەتەو ەيە ککرتومکان بۆ ئىران و عىراق ديدەنى نەخۆشخانەکانى ئىران و عىراقى کردوو ەئەو پاستىيەى تۆمار کردوو ە کە چەکى کيمياوى لەدزى خەلکى کوردستان بەکارهاتوو^(٤٦). ئەوەندەى نيمە ناگادارين ناوى ٢١٩٨ دوو ەزار و سەد و نەود و ەشت شەهيدى ەلەبجە سالى ١٩٨٩ بلاقراوتەو^(٤٧).

سەفيري ئوسترااليا لە UN نامەيەکى بەکۆنفرانسى چەک دامالين لە ١٩٨٨ دا، داو، نامەکش ١٩٨٨/٩/٩ لەلایەن وەزىرى دەرەوى ئوستراالياو بۆ ئەو کۆنفرانسە ئىردراو، لەو نامەيدا نارەزايى دەربارەى بەکارهينانى چەکى کيمياوى لەدزى کورد دەربرراو^(٤٨).

ليژنەيەکى تايبەت و شارەزا، کە پىکهايتبوو لە کۆمەلەى دکتۆر بە سەپەرشى بەرپۆەبەرى کۆلتىزى تەکسيکۆلۆژى ژەهرناسى - Toxicologic - لە زانکۆى (Gent بەلجىکا)، پروفيسۆر A. Hryn-drickx، سەردانى کوردستانى کردوو ە گەلەى نمونەى لە شارى ەلەبجە و ناوچەکانى دەورووبەريان گەياندوو ە زانکۆى خيتنت و ليکۆلينەوى زانستيان لەسەر کردوو، ليژنەکە لە ١٠-١٤/٤/١٩٨٨ ديدەنى عىراق و ئىرانى کردوو، راپۆرتى ليژنەکە: Report No. 88/ku 2/PJ 881 دەلە: ەلەبجە، مەرگ بالى بەسەردا کيتشاوو ناوچەيەکى بى مروق و بى ناژەل، بالندەى بۆگەنبووى تيدا بلاوبوو ەتەو.

ئەندامانى ليژنەکە کەلاکى ناژەل و تەرمى مردوو، نمونەى چالى بۆمبا و، پارچەى بۆمبا و جل و بەرگ و بەردى ناوچەکەيان بردوو ەلە زانکۆى خيتنت تاقىکردنەوى زانستيان لەسەر کردوو. ليژنەکە رايگەياندوو ە بەلای کەمەو سى جۆر گازى ژەهراوى کارىگەر بەکارهاتوو. ليژنەکە ەموو ئەو نمونانەى لە ژۆر تاقىکردنەوى

زانستیدا یه کالاً کردووته و مهترسی نه و گازانه ی باس کردووه^(۱۹).
 نهنجومه نی نابووری و کۆمه لایه تی UN لیژنه ی مافی مرقوف، له
 ۱۹۸۸/۹/۱۶، له راپۆرتیکدا له سه ر کیشی مافی مرقوف له ئیتران و
 عیراق ده دۆی، به تایبه تیش پیشیل کردنیکی ترسناکی مافی
 کورد/خالی ۲۸/ له و راپۆرتدا، لیژنه ی مافی مرقوف به تایبه تی نه وه ی
 دیاری کردووه که له عیراق پیشیلکردنی مافی کورد به رنامه
 پێژکراوه: کوشتنی هه مه جۆر، گرتن، راکواستن، دوورخستنه و مه
 به کۆمه ل له سێداره دان. هه مان راپۆرت نه وه دیاری ده کات که له
 نازاری ۱۹۸۸ دا زیاتر له (۴۰۰) جوار سه د که س له ناوچه کانی
 قه رمه داغ له سلیمانی به رچه کی کیمیاوی که وتوون. هه روه ها راپۆرتکه
 باسی کیمیا بارانه که ی شیخ وه سان له دۆلی بالیسان/هه ولیر/
 ده کات له ۱۹۸۷ دا و ده لی که (۲۶۰) سێ سه د و شه ست که س شه هید
 بوونه، نه وه ش روون کراوته وه که سالی ۱۹۸۵ له سلیمانی (۳۰۰)
 سێ سه د که س زیاتر کوژراون و که لیکیش گیراون و بێ سه ر و شوێن
 کراون.

خالی ۳۰ راپۆرتکه که باس له وێرانکردنی گوندی چیمه ن-نزیک
 که رکووک-ده کات له ۱۹۸۶/۱۱ دا، که (۱۵۰) سه د و په نجا که س
 به منال و نافره تیشه وه کوژراون. خالی ۳۲ ده لی که لیژنه ی مافی
 مرقوف ناگسادی نه وه یه له باکووری عیراق حکومه تی عیراق
 به رده واه له سه رکوئکردنی بزووتنه وه ی رزکاری کورد. لیژنه که ناوی
 (۴۶) چل و شه ش کوردی له لایه که حکومه ت گرتوونی که هه شتیان
 منال، نه وه له سه رچه می (۱۵۰) سه د و په نجا که س که گیراون^(۲۰).

له نازاری ۱۹۸۸-هه، رژیمی عیراق له سه رانسهری ناوچه کانی

کوردستاندا زنجیره هێرشى زه‌مینی و ئاسمانی به‌ناوی -الانفال- ده‌ست پێ کرد. به‌ قسه‌ی وه‌زیری به‌رگری عێراق، هێرشه‌کانی- الانفال- تا ۱۹۸۸/۹/۵ ی خایاند. له‌و هێرشانه‌دا سوپای عێراق ده‌سه‌لاتیکى بێ سنووری وێرانکردن و سووتاندن و گرتن و کوشتن و تالانکردنی هه‌بوو. به‌تایبه‌تیش له‌و هێرشانه‌دا خه‌لكی بێ چه‌كى دێهاته‌كان مه‌به‌ست بوون، به‌بێ جیاوازی له‌نێوان چه‌كدار و بێ چه‌ك و پیر و ئافه‌رت و مندالدا. وه‌زیری به‌رگری عێراق-عدنان خیرالله- كوشتنی خه‌لكی مه‌ده‌نی به‌وه پاساو ده‌دا كه مه‌ده‌نی و چه‌كدار هه‌ر به‌رگی كوردییان له‌به‌ردایه، بۆیه ده‌لێ: (لایمكنا تمییز المتمرّد منهم عن غیره لانهم یلبسون الزي الكردي جميعا الا اذا كان هناك من یحمل بیده سلاحاً)^(۵۱). واته: ناتوانین جیاوازی بکه‌ین له‌نێوان یاخی و كه‌سانی تردا چونكه هه‌موویان به‌رگی كوردییان له‌به‌ردایه، نه‌یا مه‌گه‌ز كه‌سانێك كه چه‌كیان به‌ده‌سته‌وه بێ.

به‌گوێره‌ی به‌ندی چواره‌می په‌یماننامه‌ی جنێف/۱۹۲۵/ هه‌موو ولاتانی به‌شداری په‌یماننامه‌كه لیپرسینه‌وه‌ی نێونه‌ته‌وه‌ییان له ئه‌ستۆدایه‌وه‌ بێ كه‌سانی ره‌سمی و نا‌ره‌سمی چاودێری حوكمی نه‌و په‌یماننامه‌یه بکه‌ن چ له سنووری نه‌و ده‌وله‌ته‌دا بێ یا له‌ دهره‌وه‌ی سنووری ولاته‌كه‌)^(۵۲).

به‌گوێره‌ی ده‌ستووری دادگای نۆرنبێرگ و تۆكیۆ، تاوانبارانی جه‌نگ سزاداران. له‌به‌رئه‌وه‌ی هه‌موو تاوانباران به‌ر سزا نه‌كه‌وتن و نه‌درانه دادگای نێونه‌ته‌وه‌یی، بۆیه به‌گوێره‌ی ئه‌م به‌لگه‌نامه‌نه ده‌بێ تاوانبارانی تاوانی نێونه‌ته‌وه‌یی بدرینه دادگای نێونه‌ته‌وه‌یی:

۱- به‌یاننامه‌ی سزادانی تاوانكارانی تاوانی جه‌نگ له ۱۹۴۲/۱/۱۲ د(۵۳).

۲- بهیمننامه‌ی بهرپرسیارکردنی هیتلرییه‌کان به‌هۆی تاوانه‌کانیانوه له ۱۹۴۳/۱۰/۳۰ تا ۱۹۴۳/۱۰/۳۰ (۵۴).

۳- دهستوری دادگای جهنگ (نیونه‌وه‌یی) له ۱۹۴۵/۸/۸ تا ۱۹۴۵/۸/۸ (۵۵).

۴- برپاری کۆمه‌له‌ی کشتی UN له ۱۹۴۶/۱/۱۲ و له ۱۹۴۷/۱۰/۳۱، دهرباره‌ی ته‌سلیم کردنه‌وه و سزادانی تاوانبارانی جهنگ (۵۶).

۵- بهیمننامه‌ی جنیتف دهرباره‌ی داکوکیکردن له قوربانیانی جهنگ له ۱۹۴۹/۸/۱۲ (۵۷).

۶- بهیمننامه‌ی ۱۹۴۸ دهرباره‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی جینۆساید و سزا خستنه‌ سه‌ر تاوانکارانی (۵۸).

نه‌نجومه‌نی نابووری و کومه‌لایه‌تی-لیژنه‌ی مافی مرۆف له UN له‌راپۆرتی ۱۹۹۲/۲/۱۸ تا ۱۹۹۲/۲/۱۸ (۹۶) لاپه‌ره‌ی قه‌باره‌ گه‌وره‌یه‌ له‌لایه‌ن نوێنه‌ری تایبه‌ت، فان دیر ستویل-ه‌وه‌ ئاماده‌کراوه، به‌دوور و درێژی باسی تاوانه‌کانی پزیمی کردووه‌ له‌ عێراقدا، به‌تایبه‌تیش جه‌ختی له‌سه‌ر ئه‌وه‌ کردووه‌ که‌ تاوانی جینۆساید دهره‌ق به‌کورد پراکتیک ده‌کری. له‌و راپۆرته‌دا جگه‌ له‌بیروپای لیکۆلینه‌وه‌ی نوێنه‌ری تایبه‌تی UN دهرباره‌ی تاوانی جینۆساید له‌ژێر گه‌لی کورد، نووسه‌ری راپۆرته‌که‌ نه‌وه‌ی بۆ روون بووه‌ته‌وه‌ که‌ پزیمی عێراق به‌ کۆمه‌ل خه‌لکی کوشتووه‌، به‌کۆمه‌ل خه‌لکی راکواستووه‌، به‌کۆمه‌ل خه‌لکی گرتووه‌، ژیان و پێشکه‌وتنی ناوچه‌ کوردیه‌کانی شتیواندووه‌و سنووردار کردووه‌ چه‌کی مۆدێرن، به‌تایبه‌تیش کیمیای به‌کارهاتووه‌، ژیانکی سه‌خت بۆ خه‌لکه‌که‌ دروست کراوه‌، نه‌و کارانه‌ش به‌شیوه‌ی سیستیماتیک نه‌نجام دراوه‌، بۆیه‌ به‌گوێه‌ری بیروپای فان دیر

ستویل-ئەو کارانە دەچنە چوارچێوەی ئەو کردارانەیی که لەبەندی دووهمی پەیماننامەیی ١٩٤٨دا دەرپارەیی قەدەغەکردنی تاوانی جینۆساید و سزاخستنه سەر تاوانکارانی، دیاری کراوە^(٥٩). راپۆرتەکی لیژنەی مافی مرۆف کەلی زانیاری گرنگی تێدایە، چگە لەوەی کۆمەڵی لەو بەلگەنامە و نووسراو و بڕیارە نەتێنێنەیی پزیمی عێراقی تێدایە که لە دژی گەلی کوردن، لەو بەلگەنامانەدا ئەو سیاسەتە دیاری کراوە که بریتییه لە چۆلکردنی کوردستان لە خەلک، وێرانکردنی ناوچەکان، بە کۆمەڵ ئێعدامکردنی خەلکی کوردستان بەئافرەت و منال و پیریشەو، قەدەغەکردنی بوونی مرۆف و تەنانەت ئازەلێش لەو ناوچانەدا. راپۆرتەکه پووینی دەکاتەوێ که بە ئەنقەست و بە مەبەست پزیمی عێراق نزیکەیی (٤٠٠٠) چوار هەزار گوندی وێران کردووه که ئەمەش ئەنجامەکی بووتە سەرگەردان کردنی زیاتر لە (١٠٠٠٠٠٠٠) یەک ملیۆن مرۆفی کورد.

ئەوێ که بێ پارایی لەو دۆکومێنتانەدا پووین دەبێتەو، بەکۆمەڵ گوللەباران کردنی بیاو و ئافرەت و منالی کورده لەکاتی هێرشەکانی- ئەنفالدا/خالی ٩٨/١٠^(٦٠).

لە یەکی لەو بەلگەنامانەیی که وێرانکردنی کوردستانیان تێدا پووین کراوتمتووه پلان و نەخشەی وێرانکردنەکه بەم چۆرە دیاری کراوە:

- ١- وێرانکردنی ٣٨٣٩ گوند و شار
- ٢- وێرانکردنی ١٧٥٧ قوتابخانە
- ٣- وێرانکردنی ٢٤٥٧ مەزگەوت و جێگەیی نایینی
- ٤- وێرانکردنی ٢٧١ نەخۆشخانە و تیمارگە
- ٥- پاکواستنی ٢١٩,٨٢٨ خێزان .../ خالی ١٠٠ بەلگەنامەیی UN/

رپاږته که ی لیژنهی مافی مروث له خالی (۱۰۳) دا ده لئ:

(ترسناکترین بهرپهتاریی له دژي خه لکی کورد نه وه بوو که به جوړتکی پټکوبیک و به بهرنامه سیستماتیک- خیزانه کورده مکان به ناوی ناژاو هچیه کان نه یعدام ده کران. نه به لگه نامه نهی که له دایره مکانی نه من و نیستخبارات و دهمزگاکانی ناوچه کوردییه کاندای کیران، شایه تی نه وه دهمن که بیروزی کاروباری باکوور - مکتب شؤون الشمال-له ماوه ی نیوان پایزی ۱۹۸۷ تا زستانی ۱۹۸۹ و له هیرشی نه نفالدا سه پره رشتی کارهکانی کردووه. زږبه ی ناوه پوکی نه وه به لگه نامه نه بریتین له تالانکردن، کوټنرول کردن و دهمست به سهراگرتنی مهرو مالات، داخستنن فابریکهی مریشک و راگواستنن خه لک بق نوردوگای زږهملئ. نه کهر سه رجهم نه وه به لگه نامه نه به یه که وه سهیر بکرتین، له گه ل نه وه سه رچاوانه ی که له به کوټمه ل نیعدامکردنی ناژاو هچیه کان له گه ل خیزانه کاندای دهموین، نه واکاره که زه قتر پروون دهمیته وه، به تاییه تیش له هه ندی به لگه نامه دا باسی به کوټمه ل نیعدامکردن ده کری). پاشتر رپاږته که له هه مان خالی (۱۰۳) دا ده لئ، که نوټنهری UN لیسته ی (۱۵۰،۰۰۰) پانزه هه زار خیزانی وهرگرتووه که سه رهونگون کران که نزیکه ی (۱۸۲،۰۰۰) سه د و هه شتاو دوو هه زار که س دهن بی سه ر و شوین. هچ گومانی تیدا نییه نه م سیاسه ته به تاییه تی هیرشهکانی نه نفال سیاسه تی جینۆسایده. رپاږتی UN له ل ۷۷-۹۶ ناوی (۲۲۹) دوو سه د و سی و نو که سی تو مار کردووه. له وانه ی که سه رهونگون کران^(۸۱).

پتویسته نه و هس بلتین، له و رپاږته ی UN دا، جگه له وه ی به تاییه ت

و به فراوانی به به‌لگه‌نامه‌وه، باس له جینۆسایدی کورد کراوه، باس له کوشتن و چه‌وساندنه‌وه‌ی غه‌ره‌ب و تورکمان و ناسورییه‌کانیش کراوه، که له‌نه‌نجامی سیاسه‌تی پ‌ژیمی عێراقدا تووشی بوونه.

کۆمه‌له‌ی هاوکاری کردنی که‌لانی چه‌وساوه له ئە‌لمانی‌ا له به‌لگه‌نامه‌ی ژماره (٤) شوپاتی ١٩٩١، به‌تێروته‌سه‌لی له‌که‌لتی لایه‌نی چه‌وساندنه‌وه‌و ق‌ر‌کردنی که‌لی کورد دواوه‌و به‌شایه‌ت و به‌لگه‌شه‌وه له جینۆساید دهموئ، له‌و پ‌اپۆرت‌دا باس له پ‌ا‌گ‌واس‌ت‌نی (٧٠٠٠٠٠) هه‌فتا هه‌زار که‌س ده‌کات سالی ١٩٨٨ له ناوچه‌کانی که‌رکوک و سلێمانی و هه‌ولێر. به‌گۆره‌ی هه‌مان پ‌اپۆرت پ‌ۆژه‌ه‌لاتناسی به‌ریتانی (نێدوارد مۆرتیمیر) له ژماره‌ی پ‌ۆژی ١٩٨٩/٦/٣، له پ‌ۆژنامه‌ی (فاینانشل تایمز)دا باسی له پ‌ا‌گ‌واس‌ت‌نی (٣٠٠٠٠٠٠) س‌ی‌ سه‌ده هه‌زار که‌س ده‌کات. پ‌اپۆرت‌که‌ ده‌لتی: له ناوه‌راستی مانگی نه‌یلولی ١٩٨٨دا صدام حسین پ‌ی‌گه‌ی دا (٢٠٠) پ‌ۆژنامه‌نووسی جیهانی سه‌ر له ناوچه کوردیه‌کانی عێراق بدن، له‌دوای نه‌وه‌ی که‌ داگیرک‌رابوون، هه‌مان کات نزیکه‌ی (١٥٠٠٠٠٠ - ٢٠٠٠٠٠٠) سه‌ده و په‌نجا هه‌زار تا دوو سه‌ده هه‌زار کورد به‌ره‌و تورکیا و ئێران له ترسی هێرش و چه‌کی کیمیاوی هه‌لاتبوون.

به‌یامن‌تیری پ‌ۆژنامه‌ی به‌رلینی (تاگیس تسیتۆنگ)، (یوگین کانشیلیخ) له ١٩٨٨/٩/٢١ دا دهنووسی: کاتێ له‌ناو کۆپته‌ریکی سوپای عێراقدا به‌سه‌ر ناوچه کوردیه‌که‌نه‌وه‌ بووین، گوندی دێرینی کورده‌که‌مانمان ده‌بینی وه‌کو پارچه خاکیکی ره‌ش دا‌که‌راو دیار‌بوون، به‌دریژایی سنووری ئێران و تورکیا له ناوچه کوردیه‌که‌اندا، هه‌ریم‌ت‌کی ره‌ش له خواره‌وه دیار بوو، گوندی وێران‌کراو، مالی

بەسەر یە کدا ڕووخاو، پارچە بۆمباو خاکی سووتاوی نێوان چیا ی ڕووتاوه، تاکە مەروڤێک نە دەبینرا حکومەتی عێراق لە هەولێ سی سالا یدا توانی زال بیت بەسەر کوردەکاندا، زیاتر لە چوار هەزار گوند وێران کراون و خەڵکەکی ئاواره بوونە (٦٢).

هەمان ڕاپۆرت دەڵێ: بەگۆتەرە ڕاپۆرتی فیدراسیۆنی جیهانی مافی مەروڤ لە پارێس لە ١٢ / ١٩٩٠ - ١ / ١٩٩١ دا ڕایگەیاندووه کە ڕاگواستنی چوار شاری کوردستانی عێراق دەستی پێ کردووه. بەگۆتەرە هەمان ڕایگەیاندن خەڵکی زۆر بێ کار ماونەتووه. ژمارە ی ڕاگۆتزر وانی ش خۆی لە دوو ملیۆن کەس دەدات (٦٣). پۆژنامە نووس هیلکا گراهام لە نۆتیزتر فەری بەریتانی لە ١٩٨٩ / ٧ / ٢ دا دەنووسی: (قەڵدزیتی سەد هەزار کەسی وێران کرا، زۆر دڕندانە داری بەرداری دارستانەکانیش هەڵکێشرا) (٦٤).

سیاسەتی ڕژیمی عێراق بە جێبەجێ کردنی زنجیرە هێرشێ نەنفال پێشتر نەخشە ی بۆ کێشرا بوو، پلانی ڕیکۆپێکی بۆ دانرا بوو. ئەم خۆ نامادە کردنە پێشەکیبەش لە تاوانی جینۆسایددا، وەک هەر تاوانێکی تر بە (پێشنیاز) پێناسە دەکری و ئەو خۆ نامادە کردنەش، ئەگەرچی درێژە پێدانی سیاسەتێکی گۆنە و پاشتر قۆناغ بە قۆناغ جێبەجێ دەکرا، لە کەل بە لگە نامە ی نەهێنی ڕژیمی عێراقدا جێگیر بووه. هەر وەک (فان دیرستویل) نوێنەری تایبەتی UN لە ڕاپۆرتەکانیدا جەختی لەسەر دەکات و دەڵێ کە هێرشەکانی نەنفال باش نەخشەیان بۆ کێشرا بوو، بە بەرنامە وه کە پێشتر وەک (٢٢) سی و سی برووسکە ی ڕژیمدا دەر دەکوێ کە لە یەک ناوچەدا لە نیسانی ١٩٨٨ دا جێبەجێ کراون (٦٥).

پرو دواوه کانی نه نغال، نه ومنده سهخت و درېدانه بوون، ناسه واری به ژبانی گهلی کورده وه، بڼ ماوویه کی زور دمپننې. به شیکي زوری خه لکی گهر میان-یان به (۲۵۰) زیلی عهسکه ری بر دوه بڼ زیندانه کانی نوگره سلمان. یه کیک له زیندانییانه ده گپریته وه ده لی:

(له چوار زیندانی نوگره سلمان (۵,۰۰۰) پینچ هزار گیرای خه لکی گهر میان بووین، له ماوه ی شش مانگ و ده پوژدا (۱,۷۸۵) هزار و حوت سد و هشتا و پینچ ژن و پیاو و منال مردن. له کاتی مردنی هر زیندانیی کدا، چوار پیاویان بانگ ده کرد بڼ چال هه لکه ندن و ناشتنی بی شوردن و بی کفن کردن. له دوا ی چهند پوژ سهگ لاشه ی مردووه کانی ده خوارد) (۶۶).

به لکه نامه ی نه پنی به پرتو به رایته ی نه منی سلیمان ی ژ. ۲۵۱۶۳ له ۱۹۸۸/۱۰/۲۹ دا بڼ به پرتو به ری نه منی ناوچه ی نو تونومی، پرونی ده کانه وه به گوپره ی قسه کردنیکی ته له فونی، نه کارانه نه جام دراون:

۱- ۹ تاوانبار، به گوپره ی بریاری (مکتب تنظیم الشمال) نیعدام کراون.

۲- ۱۹ گونا هبار، له بهر نه وه ی له دپهاته قه ده غه کراوه کاندا بوون، به گوپره ی برووسکه ی (امن تنظیم الشمال) ژماره (۴۰۰۸) له ۱۹۸۷/۶/۲۰/ خالی ۵/ نیعدام کراون.

۳- ۶ خیزان که ژمار میان ۱۸ کهس بوو له کهسوکاری تاوانباران، به گوپره ی فهرمانی (مکتب تنظیم الشمال) نیعدام کراون.

۴- فهرمانی نیعدام کردنی (۴۷) چل و حوت گونا هبار له (رناسه محکمة الثورة) دهرچوه.

۵- (۲۰، ۵۳۲) دوو هزار و پینج سەد و سى و دوو كەس و (۱۸۶۹) هزار و هەشت سەد و شەست و نۆ خیزان كە ژمارەیان (۹، ۰۳۰) نۆ هزار و سى كەس بوو لەكاتى ئەنفالەكاندا دەسگیر كراون و پەوانەى ئۆردوگای سەربازی كراون لە پارێزگای ئەرمین (۳۷).

لە ۲۵-۲۹/۸/۱۹۸۸ فرۆكەكانى رژیمی عێراق كەوتنە كیمیابارانكردنى ناوچەى دەۆك. لە كاتى هێرشەكانى رژێمدا لە ناوچەى بادینان، (۴۳۰) چوار سەد و سى خیزان پەنایان بردبوو بەر ئەشكەوتەكان و لە (كەلى بازى)دا خۆیان ھەشارداو (۲۴۷۰) دوو ھەزار و چوار سەد و ھەفتا كەسیان مەتاڵ و ئافەت بوون. لە بەرمەیانى ۲۹/۸/۱۹۸۸ دا شەش فرۆكەى رژیمی عێراق كەوتنە بۆمبارانكردنى كەلى بازى بەچەكى كیمیایى، پاش چەند دەقیقەى كە تر شەش فرۆكەى دیکە دووبارە هێرشیان كردووە سەر كەلى بازى، ئەنجامیش (۲۹۸۰) دوو ھەزار و نۆ سەد و ھەشتا كەس شەھید بوون (۶۸).

هێرشەكانى رژیمی عێراق، ھەر تەنیا مەبەستى سەركوتكردنى بزوتنەوێى پزگارى نەتەوايەتى كەلى كورد نەبوو، بەلكو مەبەست وێرانكردنى كوردستان و چۆلكردنى لە كەلى كوردیش بوو. بۆ جێبەجێ كردنى ئەم سیاسەتەش دەبوايە زۆر دڕندانە كارى بۆ بكرایە، ھەر وەكو تاوانەكانى رژیم دەریان خست. ئالێرەو مەبەستى جینۆساید وەكو تاوانێكى سەربەخۆ دەردەكەوێ، كە ئەم قۆناغە جێبەجێ كردنى سیاسەتێكى پلان و نەخشە بۆكێشراوە، ھەر وەكو لە كەلى بریار و بەلگەنامەى نەتەنى رژێمدا دەردەكەوێ:

۱- بریاری نەتەنى و تاییبەتى حیزبى بەعس - لقى زاخۆ - ژمارە

س/ش/ ٦٦٤ له ١٩٨٧/٦/١٤ بۆ هه موو پێکخراوه حیزبیه کان،
که پشت به نووسراوی (مکتب تنظیم الشمال ٢٨/٢٦٥٠ له
١٩٨٧/٦/٢ ده به ستی^(٦٩)).

٢- نامه ی فه یله قی یه ک/س/ ف/ ١٧٢٥ له ١٩٨٧/٦/٢١ دا که پشت
به نامه ی (قیاده مکتب تنظیم الشمال س/ف/ ٤٠٠٨ له
١٩٨٧/٦/٢٠ ده به ستی^(٧٠)).

٣- نامه ی (قیاده مکتب تنظیم الشمال ٢٨/٤٠٠٨ له ١٩٨٧/٦/٢٠)
بۆ سه رکردایه تی فه یله قی یه ک و دوو پێنج^(٧١). به ئیمزای (علی
حسن مجید) هه لیپرسراوی سه رکردایه تی پێکخستنی باکوور و
به مۆری - مجلس قیاده الثورة - هه کو میده ی کاروباری باکوور،
وێنه ی بۆ هه موو پارێزگا کانی کوردستان نێردراوه. له
به لگه نامه دا به رپار دراوه ده بی گونده کانی کوردستان که ژیا نیان
تیدا قه دهغه کراوه، تا ١٩٨٧/٦/٢١ دانیشتوانی کۆبکریته وه و له
٦/٢٢ یشه وه.

١- هه موو گونده کان ناوچه ی قه دهغه کراون.

٢- بوونی مرۆف و ئازهلێش قه دهغه یه له ناوچانه.

٣- تهقه و ده سپرێژ نازاده، سوپا بۆی هه یه هه موو جووره چه کیک
به کار به یینی.

٤- هه موو جووره ها تو جو یه ک له ناوچانه دا قه دهغه یه.

٥- هیچ جووره کشتوکال و ئازهلداریه ک له ناوچانه دا نا کرێ.

٦- سوپا شه و پۆژ نازاده له کرتن و کوشتنی هه ر زینده وه ریک
(مرۆف و ئازهل) له ناوچانه دا.

٧- هه ر که سیک له ناوچانه دا بیت ده سگیر ده کرێ، نه وه ی ته مه نی له

١٥ سال بهرمو سه‌روهه بئ تا ٧٠ سال ئيعدام ده‌کړئ.

٨- جاشه‌کان هر تالان‌ييه‌ک ده‌کمن بڼ خويان ده‌بئ جگه له چه‌کي
قورس.

ناشکرايه که هه‌موو بېرياريکي پڙيم له عيراقدا، حوکمي ياساي
هه‌يه و ده‌بئ جتيه‌جئ بکړئ. نه‌م بېرياردانه‌ش پتېش زنجيره هيرشي
نه‌نفال. پڙيم خڅي بڼ ناماده کړدبوو، نه‌وه‌تا ده‌بينين له ١٩٨٧/٦/٣٠
ه‌وه (نه‌نجومه‌ني سه‌رکړدايه‌تي شقپشي عيراق) به‌سه‌رکړدايه‌تي
صدام حسين به‌بېرياري ژماره (٤٥٧) هه‌موو به‌پتوه‌به‌رايه‌تيه‌کي
کشتوکالي له پاريزکاگاني کوردستاندا هه‌لومشاندومو هه‌موو بېريار
به‌لگه‌نامه‌يه‌کي کشتوکالېش هه‌لومش‌تندران‌وه (٧٢). له بېرياري
ژماره ١١٨٢ له ١٩٨٨/٨/٢٨ يشدا ومزيري به‌رگري بېرياري
ويران‌کړدني دپه‌ته‌کاني کوردستاني جتيگر کړدوه (٧٢).

نيتړ ويران‌کړدني کوردستان دپه‌ت و ناحيه و قه‌زاگانيشي گرته‌وه،
له سه‌رجه‌مي ناوچه‌کاني سه‌ر به‌ه‌ولير و که‌رکووک و سليعاني، له و
هيرش و ويران‌کړدنه‌شدا هيچ شتيک نه‌پاريزراوه، دپه‌ت و ناحيه و
قه‌زاگان به‌قوتابخانه و نه‌خوشخانه و تيمارگه و مزگه‌وت و کليساو
مه‌رقه و جتيگاي مي‌ژوويي، ته‌نانه‌ت له هه‌ندئ ناوچه
کوپرستانه‌کانيشي کړتووته‌وه.

يه‌کيک له و ده‌زکا نيودمه‌وله‌تيه‌ ديارانه‌ي هيرشه‌کاني عيراقيان
مه‌حکوم کړد. په‌رله‌ماني نه‌ورويابوو، پږي ١٩٨٨/٩/٤ له‌دږي
به‌کاره‌يتاني چه‌کي کيمياوي و ويران‌کړدني هزاران گوندي
کوردستاني عيراق، هاته‌دمنگ و له‌بېرياري نارمزيي و مه‌حکوم‌کړدني
نو تاوانانه‌دا، نه‌نداماني په‌رله‌مان داويان له ولاته‌کاني خويان کړد

که پشتگیری له گەلی کورد بکەن (٧٤).

له و ماوهیهی سەردهمی وێرانکردن و کیمیاباران کردنی کوردستان، لەسەر داوای سەرۆکی لیژنەی پەپوهندی دەرەوه له کۆنگرتسی ئەمریکی، لیژنەیهکی تایبەت که پێکهاتبوو له شارەزایانی چهکی کیمیای سەردانی ناوچهکانی کوردستانیان کردبوو له سنووری تورکیاوه، پیتەر و. کالبرایت و کریستۆفر فان هولین له ١٢/٩/١٩٨٨ له راپۆرتی خۆیاندا دەلێن:

بەرکەوتووانی چهکی کیمیای سەدان هەزار دەبن، حکومەتی عێراق به سیاسەتێکی سەربازیهوه ئالۆه بهمههستی چۆلکردنی کوردستانی عێراق له دانیشتوانی، ئه و سیاسەتەش بریتیه له:

١- وێرانکردنی گوند و شارەکانی کوردستان.

٢- راگواستنی هاوولاتییه کوردهکان و کۆکردنهوهیان له نۆردوگاکاندا، تاكو کۆنترۆلی سەربازی بکەن.

٣- دوورخستنهوهی کورد بۆ دەرەوهی کوردستان.

٤- بهکارهێنانی تاکتیکێ تۆقاندن، بهتایبهتیش بهکارهێنانی چهکی کیمیای بۆ وەدەمرانی خەلکی و چۆلکردنی ناوچهکانیان، نهنجامی ئەم سیاسەتەش گۆڕینی تاییهتەندی نەتەوهیی و کهلتووری کوردی و نههێشتنی جۆری ئاسایی ئه و ژيانیه که چەندین سەدهیه لهسەری راهاتوون (٧٥).

له ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا بریاری ژماره (٢٧٦٢-٥)، دەربارەهی قەدەغهکردنی جینۆساید له ١٩٨٨ دەرچوو، ئه و بریاره رهفتاری عێراق له کوردستان بهجینۆساید پێناسه دهکات (٧٦).

کوردستانی بهعێراقهوه لکێندراو پانتایی (٨٦.٠٠٠ کم٢) ههشتاو

شەش ھزار كیلۆمەتری چوارگۆشە، پۋیمی عیراق تا كۆتایی ۱۹۸۸ ئەو خەلكى كە لەكوردستان مابوونەو لە پانتایی (۷،۷۲۹ كم) كەمارۆی دابوون واتە (۷۸،۲۷۱ كم) لە كوردستان دابوو (۷۷).

بۆنموونە، ئەگەر ئاماریكى ئەو وێرانكارییانەى پارێزگای كەركوك بکەین، دەبینین وێرانکاریه كە ئەوەندە بەرفراوانە بەجاریك سیمای ناوچهكان دەگۆڕێ و لە ناوچهى ئاوەدان و بەرھەمدارمۆ دەبێتە، یەك پارچه وێرانەو بێ زیان كە لە ئەنجامى ئەو تاوانكارییانەدا تابلۆیەكى ترسناك بەم جۆرە دیتە بەرچاوە:

۱- (۷۸۱) ھەوت سەد و ھەشتاو یەك گوند سووتیتێران و وێران کران.

۲- (۶) شەش ناحیە وێران کران: قادیر كەرەم، نەوجول، سەنگاوە، پێدار، تیلەكۆ، ناغجەلەر.

۳- (۲۹، ۱۷۸) سى و نۆ ھزار و سەد و ھەفتا و ھەشت خانووبەرە رووخیتران.

۴- (۴۵، ۷۷۷) چل و پێنج ھزار و ھەوت سەد و ھەفتا و ھەوت خیزان ئاوارمۆ بەند و بێ سەروشوێن و ھەلاتوون.

۵- (۲۲۸، ۸۸۵) دوو سەد و بیست و ھەشت ھزار و ھەشت سەد و ھەشتا و پێنج كەس ئاوارمۆ بەند و بێ سەروشوێن و ھەلاتوون.

۶- (۲۸۱) سێ سەد و ھەشتا و یەك قوتابخانە، (۶۵۷) شەش سەد و پەنجاو ھەوت مزگەوت و (۶۹) شەست و نۆ نەخۆشخانە وێران کران.

۷- (۵۲) پەنجاو دوو ھەزارا و مەكینەى ئاوەلگۆیز، (۴۲) چل و

- دوو فابریکه‌ی مریشک، (۷۵) حه‌فتاو پینج مه‌کینه‌ی ناش و (۱۳۵) سهد و سی و پینج کاریزو نه‌سستیل، ته‌قینراونه‌ته‌وه.
- ۸- (۱۵۷) سهد و په‌نجاو حه‌وت ته‌کییه و خانه‌قاو شوینه‌واری نایینی ویران کراون.
- ۹- (۱، ۴۳۰) هه‌زار و چوار سهد و سی و پینج ره‌ز و باخات سووتینراون و ویران کراون.
- ۱۰- (۱۷، ۲۰۰) حه‌فده هه‌زار و دووسهد ده‌زگای تراکتور و ماشینی هه‌مه‌جور سووتینراون و تالان کراون.
- ۱۱- (۴۷۲، ۷۷۰) چوارسهد و حه‌فتاو دوو هه‌زار و حه‌وت سهد و حه‌فتا سهر مه‌رو بزنی تالان کراون و فه‌وتینراون.
- ۱۲- (۱۵، ۰۰۰) پانزه هه‌زار سهر ره‌شه و لاخ تالان کراون و فه‌وتینراون.
- ۱۳- (۵۷۰، ۰۰۰) پینج سهد و حه‌فتا هه‌زار نه‌ن گه‌نم و جزو دانه‌وتله سووتینراون و فه‌وتینراون^(۷۸).
- له پارتیزگای ده‌وکیش له سالی ۱۹۸۵-هه تا ۱۹۸۷، (۱۵۰) سهد و په‌نجا گوند ویران کراون. له کاتی نه‌ن‌فاله‌کانیشدا له ۸/۲۵- ۱۵/۹/۱۹۸۸ ویران‌کردنه‌که به‌م جورده بوو:
- ۱- (۲۳۳) دووسهد و سی و سی گوند له نامیدی.
- ۲- (۳۵) سی و پینج گوند له نا‌کرتی.
- ۳- (۱۹) نۆزده گوند له شتخان.
- ۴- (۱۰۰) سهد گوند له زاخو.
- ۵- (۶۳) شه‌ست و سی گوند له ده‌وک^(۷۹).
- سیاسه‌تی جینۆساید له‌دژی گه‌لی کورد، نه‌وه‌نه‌بی هه‌ر له سنووری

عێراقدا جێبهجێ بکړی، بههههه لایه کدا پهلی هاویشتهوه، نه و خه لکه ی له بهر هیرشی کیمیاوی و وێرانکردنی ناوچهکانیان په نایان بردهبوه بهر تورکیا و له وی ببوو نه پناه نه ده، له ویش له ئۆردوگای په ناهه نه میدا، رژیمی عێراق هه ولی به کۆمه ل کوشتنی داو، رۆژی ۱۹۸۹/۶/۸ له ئۆردوگای مار دین، به هوی به کرێگیراوانی عێراق هه، نانێ ژه هراوی دا به ش کرا به سه ره په نابهر مهکاندا، بۆ ئیواره ی رۆژی دوا یی کار یگریتی نانه ژه هراوی به که ناشکرابوو. به کۆمه ل مندا ل و ژن و بیوا نه خو ش که وتن، تا ۱۹۸۹/۶/۱۱ ژماره ی نه خو شه کان که یشته ۳،۰۰۰ سێ هزار کهس، نه خو شی به کان بریتی بوون له هه ناسه سواری، له ش خوران، چاوئاوسان، سه رگیژبوون، له رز لیها تن و نیفلیج بوون^(۸۰). پێخه راوی Helsinki watch له مانگی ۱۹۹۰/۶ له راپۆرتیکدا ده رباره ی تورکیا باسی مهینه تی و ناخوشی ژبان ی کورد ده کا ت. هه ره له ویشدا و ترا وه که له ئۆردوگای قزل ته په و مار دین (۲،۰۰۰) دوو هزار کهس به هوی نانێ ژه هراوی به ده رمان خوار د کراون، ژه هره که ش کاری له ده مار و له شی نه خو شه کان کردو وه. به گوتیره ی هه مان راپۆرت له ئۆردوگای دیار به کریش، ۱۹۹۰/۱/۱، (۱،۷۰۰) هزار و حه وت سه د کهس ده رمان خوار د کراون^(۸۱). پێخه راوی Amnesty International له له ندن، له ۱۹۸۸/۱/۱۳ له راپۆرتی خویدا، رژیمی عێراق ی به به کارهیتانی ژه هری سال یوم له دژی هیزه کانی ئۆپوزیسیون تا وا خبر کردو وه^(۸۲). دیاره به کارهیتانی ژه هر، نه که ره بۆ کهسانی دیاریکراویش بیت، له ناو خواردندا، له که ل نه وه ی که خو ی کار یکی تا وان و قه ده غه یه، وه ک تریش خه لکتیکی زۆر ده گریت وه، چونکه هه ره مه به ست له به کارهیتانه که تا وان یکی نا ناسایی و کۆمه ل کۆه.

وهكو له بهشی يهكهمی نهم باسهدا پروونمان كردهوه، له بهندی دووهمی پهیماننامهی ۱۹۴۸ دهربارهی قهدهغهکردنی جینۆساید، وهكو له خالی دووهمیدا دیاری كراوه، مهرج نییه تاوانی جینۆساید، هر راستهوخۆ كوشتنی بهدنی -فیزیکی- بێ، بهلكو (زیان گه یاندن به لهش و شتواندنی بیرى نهدامانى نهو كۆمهله) هر له چوارچێوهی تاوانی جینۆسایددايه. سهربارى نهومش، ژهر دهبیته هۆی پهكخستن یا نیفلیج بوونی نهدامانى لهش، دیاره چ بۆ پیاو یا نافرته پهنگه كار له نهدامانى زاووزی بكات، چ بهپهك خستنیان یا شتواندنی نهدامانى لهش و بیر و دهماری منالهكانیان، كه نهم دهچیته خانهی جینۆسایدی بایۆلۆژییهوه.

نهنجومهنی ناسایشی UN، ۱۹۴۸/۵/۹ بریاری ژماره (۶۱۲)ی به مهحكوم كردنی بهكارهێنانی چهكى كیمیاوی دهرکرد. نهگهرچی راستهوخۆ ناوی عێراق نههاتوه، بهلام كاتی نهو بریاره پهیهندی به عێراقیشهوه هیه كه نهو سردهمه بهفراوانی گازی كیمیاوی له كوردستان و له شهري عێراق-ئێرانیشدا بهكار دههێنا^(۸۲).

۲۸ نهندامی كۆنگرێسی نهمریکا له كۆتایی ۱۹۴۸دا نامهیهكى نارمزیییان دهربارهی شالاری راگواستن له كوردستان بههۆی سهفارهتی عێراق له واشنتۆن ئاراستهی صدام حسین كردوه. لهو نامهیدا دهلێن: (بهسهدان هزار كورد له باكوری ولاتهكهتان له مال و گوندی خۆیان راگوێزاون، بهپیتی راپۆرتی سهراچه ئاگادارهكان نهم ههلوێسته لهپاش نهوه نهجام دهری كه ههمان ناوچه سالی پار وهبر هێرشى چهكى كیمیاوی كهوتبوو. نهم راگواستنه پیتشیل كردنێكى راشكاوی مافهكانی مروڤن). ههروهها نهدامانى پهلهمانی

ئەمریکی لە نامەکیاندا داوا دەکەن: (دەستبەجێ ئەم سیاسەتە ھاگر و پزیمی عێراق بە ئێنێکی هەمیشەیی بدات کە پزێز لە مافەکانی کەلی کورد دەگرێ و دەپارێزی)^(٨٤). هەر لە دواى بەکارهێنانی چهکی کیمیاوی لە هەڵبەجە، ئەندامانی پەرلەمانی بەریتانی نامەیهکیان نارد بۆ خافیبەر پتریس دیکویلارسی سکرتیری UN، داوايان لە UN کردبوو کە بەر لە و جۆره کارانه بگیری^(٨٥).

بەرەى کوردستانی عێراق ١٩٨٩/٢/٢٤ یاداشتنامەیهکی ئاراستەى لیژنەى مافی مرۆف UN کردووه، گەلى فاکتى تاوانى جینۆساید لە ویدا پروون کراووتهوه. لیستی ئیعدام کراوانى سالى ١٩٨٨، (١٤٦) سەد و چل و شەش قوربانی چهکی کیمیاوی، لیستی قوربانیانی ئەنفال و کیمیاوی لە ١٩٨٨/٨/٢٥، ناوی (٧٢٤) حەوت سەد و بیست و چوار گوند و شارۆچکەى وێرانکراوى ناوچهکانى سلێمانى و کەرکووک لە مانگی ئازار و نیسانی ١٩٨٨دا، ناوی (٤٤٨) چوارسەد و چل و هەشت گوندی وێرانکراوى ناوچهى دهۆک و موسڵ لە کۆتایی مانگی ئاب و سەرەتای مانگی ئەیلوولى ١٩٨٨دا، پروونکردنەوهى وهزعى ئاواره بووان، وێنەى دێهـاتـه وێرانکراوهکان و کاسیتى فیدى دەربارەى کارەساتى هەڵبەجە لە ئازارى ١٩٨٨دا^(٨٦).

لەو یاداشتنامەیدا هەندى لە تاوانەکانى پزیمی عێراق لە سالى ١٩٨٨دا بەم جۆره دیارى کراوه:

١- گرتنى (٧, ٤٠٧) حەوت هەزار و چوار سەد و حەوت ئافرەتى ناوچهى زهنگهـنه و جەبارى و سەنگار و بەندکردنیان لە قەزای دوپز-سەر بە کەرکووک.

۲- گرتنی (۵,۶۰۰) پینچ هزار و شەش سەد ئافرەتی تر و بەندکردنیان لە ناوچەی یایچی-کەرکووک.

۳- گرتنی (۴,۵۶۰) چوار هزار و پینچ سەد و شەست منال لەگەڵ ئافرماتندا.

۴- گرتنی (۷,۶۴۰) حەوت هزار و شەش سەد و چل کەس و سەرنگوون کردنیان.

۵- سووکایەتی کردن بە پەوشت و کەرەمەت و ئازاردانی ئافرماتان. بەگوێزەی یاداشتنامەکی بەرەوی کوردستانی، وا زانراوە، ئەو مندالانی ئەمەنیان لە شەش مانگ تا سالتیکە، پۆژیم بەخەلکی دەیانفرۆشیتەو، هەر مندالی بە (۵۰) دینار. هەروەها یاداشتنامەکی دەلی، کە لە ناوچەکانی کەرکووک و سلیمانی لە ئازار و نیسانی ۱۹۸۸دا، (۴۰,۰۰۰) چل هزار خێران گیراون، (۱۶,۰۰۰) شانزە هەزاریان لە زیندانهکانی پۆژیمدان^(۸۷). بەکتیک لەو بەلگەنامەیی کە پاست و پەوان سیاسەتی پۆژیم پوون دەکاتەو لە دژی گەلی کورد، جیاوازی نەکردنە لە نێوان خەلکی مەدەنی و خەلکی چەکداری بزووئەوێ کورددا. بەگوێزەی ناوەرۆکی ئەو بەلگەنامەیە، خەلکی مەدەنیش دەبێ ئیعدام بکۆن، سەیر لەو هەدایە خەلکی برینداری مەدەنیش بەتایبەت دیاری کراوە کە دەبێ ئیعدام بکۆن. هیچ یاسایەک نە زەمینی نە ئاسمانی، ئەم سیاسەتی بۆ قووت ناچێ!

نووسراوی بەپێوەبەرایەتی ئەمەنی هەلەبجە ژمارە/۳۳۲۴ له ۱۹۸۷/۵/۱۴ دا بۆ بەپێوەبەرایەتی ئەمەنی سلیمانی دەلی:

”أعلمنا معاونة أمن حلبجة ببرقيتها: ۲۸۵۸ في ۱۹۸۷/۵/۱۴ بانه اعلمتهم أمرية الجحفل الوطني الخامس ببرقيتها ۶۴۵ في ۱۹۸۷/۵/۱۳

مايلي: بأنه امر السيد قائد الفيلق الاول بايعاز من الرفيق علي حسن المجيد اعدام الجرحى المدنيين بعد التأكد من المنظمة الحزبية ودائرة الامن والشرطة ومركز الاستخبارات مناوئتهم للسلطة...^(٨٨).

به‌گوێره‌ی نوووسراوه‌، به‌ فهرمانی علی حسن المجید، برینداره‌ مه‌ده‌نییه‌کان له‌دوای نه‌وه‌ی له‌ رێکخراوی حیزبی و دایه‌ره‌ی شه‌من و پۆلیس و نیستیخباڕاته‌وه‌ دیاری بکړی له‌ دژی رژیمن، نه‌وا ده‌بی ئیعدام بکړین. له‌لایه‌کی ترموه‌ نه‌ک هه‌ر که‌سانی مه‌ده‌نی نه‌گه‌ر خۆشیان به‌رژیمدا نه‌یه‌ت ئیعدام ده‌کړین، به‌لکو جیاوازی نه‌یه‌ له‌لای رژیمن له‌نیوان که‌ستیک که‌ خۆی کارێکی کردبی و که‌ستیک تری خزمی یا نزیکي نه‌و که‌سه‌، نه‌گه‌ر ناگاداریش نه‌بی، ته‌نانه‌ت ئافه‌رمه‌ت و منالیش له‌و سیاسه‌ته‌ ده‌رناهاوێژرین و به‌رده‌که‌ون. له‌ نووسراوی نه‌هینی و تایبه‌تی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی نه‌منی هوکمی زاتییه‌وه‌ بۆ به‌رپوه‌به‌رایه‌تی نه‌منی هه‌ولێر ژماره‌ ٥٥٨٥/ له‌ ١٦/٤/١٩٨٨ دا دیار و ناشکرا، علی حسن المجید ده‌لی. (نه‌گه‌ر خێزانه‌کی خۆی ته‌سلیم کردووه‌ یا که‌رایه‌وه‌ مانگانه‌ وه‌ربگرێ، پتیویسته‌ دوای بکه‌ون بۆ نه‌هیشته‌نی ره‌چه‌له‌کی نه‌و پیسه‌)^(٨٩). دواکه‌وتنیش بۆ نه‌هیشته‌نی ره‌چه‌له‌ک فه‌وتاندنی په‌که‌جاره‌کییه‌، با نه‌وه‌ش بلتین. له‌ ده‌قه‌ عه‌ره‌بییه‌که‌دا ته‌نیا مه‌به‌ست له‌ ژنی کابرا نه‌یه‌ به‌لکو سه‌ره‌جه‌می نه‌ندامانی خێزانه‌کیه‌، چونکی به‌کوو ده‌نوسێ، وه‌کو ده‌قی نووسراوه‌که‌ ده‌لی: (... من الضروري متابعتهم لقطع نسل هذا القدر).

دیسانه‌وه‌ نووسراوی نه‌هینی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی نه‌منی سلیمانی ژماره‌ ١٧٩٨٠/ له‌ ٢٥/٥/١٩٨٧ دا بۆ نه‌منی ناوچه‌ی نوۆنۆمی، به‌ناو نه‌وه‌ دیارکراوه‌، نه‌ک هه‌ر نه‌وانه‌ی له‌ چالاکییه‌کی دژی رژیمدادا به‌شدار

بوونه، به لکو دایک و باوکیش له گڼل خویاندا شیعدام کراون^(۹۰).
 نامه یکی تری نهیڼی (مکتب تنظیم الشمال) ژماره ۴۳۰/ له ۱۹۸۷/۹/۷ دا، نهوه پوون دهکاته وه له کویبوونه وهی ۹/۶ دا به
 سه ربه رشتی علی حسن المجید جهخت له سر به دهرنانی خیزان و
 کس و کاری "نازاومچییه کان!" دهکات، ته نیا نهو پیاوانه ی که
 ته مهنیان له ۱۲-۵۰ ساله دهگیرین. له هه مان نامه دا نهوه پوون
 کراوه ته وه که هر خیزانیک نه گهر که سیکیان له شهردا لی کوژراوه
 (مه بست له شهري عیراق - نیرانه)، یا دیل بووه، یا فهوتاوه، نهوا
 نهو خیزانه ته نیا دایک و کوره کانی به دهر دهنرین^(۹۱). نه مه گوايه رحم
 بهو خیزانانه کراوه که که سیکیان له پیتاوه به عسدا فهوتاوه، دایک و
 کوره کانی ناواره دهکرین و کوره کانی ناگیرین! علی حسن المجید،
 حاکمی دمه لانداری به سر خه لکی کوردستاندا سه پینراو قسه و
 رهفتاری یاسایه ک بوون که س نهیده توانی جیبه جیبیان نهکات. له
 کویبوونه وهی ۱۵/۴/۱۹۸۹ دا دهلی: (نحن احرار في ان نحرم المواطنين
 من دخول مكان (س) ونعلنه مكانا محظورا او لانحرم المدن)^(۹۲). واته:
 (نیمه نازادین له وهی که هاوولاتیان قه دهغه بکهین نه چنه جیگای (س)
 و پای بگه ینین که شویتینکی قه دهغه کراوه یان نازادین له وهی ناو
 شاره کان قه دهغه نهکین).

جینۆساید، کاریکی وای کردووه به هه زاران که س ناواره بن، ژماره ی
 ناواره کانی کوردستانی به عیراق وه لکینراو که له نۆردوگای نیراندا
 په نابهرن تا سالی ۱۹۸۹ خوی له (۲۸۲، ۳۹۸) سی سده و هه شتاو
 دوو هه زار و سی سده و نهووت و هه شت که س دمدات^(۹۳).

نه مه جگه له وهی به هه زاران که س له تورکیا و نیران و پاکستان و

ولاته ئوروپىيەكان و ئەمىرىكا و كەندا بونەتە پەناھەندە و
 بۆلۈپ بونەتە. بەگۈيرەى زانىيارى سەرچاۋەكانى ئوروپا لە سالى
 ۱۹۸۸، لە كوردستانى بە عىراقەو لە كىندراو، ژمارەى قوربانىيان بە لای
 كەمەو (۱۰۰،۰۰۰) سەد ھەزار دەپى^(۹۴).

ليژنەى داكۆكىكرىن لە كەمە نەتەو ھىيەكان لە UN لە كۆنگرەى
 مانگى ۸ و ۱۹۸۸/۹ دا جنىف لە ھەزى مافى مرۆڤى كۆلىيەو لە
 ولاتانى دۇنيادا، نوێنەرى ھۆلەندا تىدۆر بۆڤن- Thodor Boven
 لەباسى پىشپىلكردى مافى مرۆڤ بەتايبەتیش بەكارھىنانى چەكى
 كىمىاوى لەدزى كورد لە عىراق، داواى لە كۆمەلگەى جىھانى كرد
 لەرتگای UN ەو كە بەر بە عىراق بگرن لەو پەفتارە نامرۆڤانەيدا.
 نوێنەرى چەند ولاتىكى تریش باسى وێرانكردى كوردستانو
 بەكارھىنانى چەكى كىمىاوى و بەكۆمەل ئىعدامكردى خەلكى
 كوردستانيان كرد. ئەنجام ناوى عىراق خرايە لىستى ئەو ولاتانەو كە
 مافى مرۆڤ پىشپىل دەكەن. دەبوايە ۱۹۸۸/۹/۱ بەياننامەيەك
 دەرچوايە لەدزى عىراق بەلام نوێنەرى مەغرىب بەبىانوى ئەوئەو
 بەيانە دەبیتە ھۆى تىكچوونى گەفتوگۆى نىوان عىراق و ئىران لە
 جنىف لەدزى ئەو بېرپارە ھەستايەو. يانزە ولاتى تریش پىشتگىرى
 نوێنەرى مەغرىبيان كرد و داكۆكىيان لە عىراق كرد، بەبى گوتدانە
 قىركردنى كورد و وێرانكردى ولاتەكەى، لەو ولاتانەش كە پىشتگىرى
 مەغرىبيان كرد (ئۆردن، جەزائىر، چىن، يەكيتى سۆڤىت، سۆمال،
 يۆكسلافيا، رۆمانيا، كۇبا، ژاپۆن... ھتد)^(۹۵).

مەسەلەى پىشتگىرى كردنى مافى مرۆڤ، پەيوەندى بەسىياسەتى
 ولاتانەو ھەيە، خۆ ھەر ئەمىرىكا لەبەرئەوئەو پەيوەندى لەگەل عىراقدا

باش بوو، سالی ۱۹۸۲ ناوی عیراقی له لیستی نو وولاتانه دهرهاویشته که مافی مرؤف پیشیل دهکن^(۹۶).

کهواته لیتره دا بۆمان پروون ده بیتوه نه وهی له ستانداردی جیهانیدا ههیه له پاراستنی مافی مرؤف له جیبه جی کردندا بهرزه وهندی وولاتانی جیهان دهوور ده بینیت له میکانیزمی جیبه جی کردنی پرئسیپ و بنه ماکانی یاسای نیوده و له تاندا.

له ۱/۲- ۱۰/۳/۱۹۸۹ له ریکخراوی مافی مرؤف له UN له دهوورهی ۴۵ هه میندا، چهند ریکخراویکی جیهانی داوای داکۆکی کردنیان له کهلی کوورد کرد که سیاسهتی جینۆسایدی له دژ رهفتار ده کریت له عیراق به تایبه تیش باسی کرتن و نازاردان و نیعدامکردنی مثالان جهختی له سهرا کرا. ریکخراوی Amnesty International داوای له ریکخراوی مافی مرؤف کرد که هه موو هه ولێک بدات بۆ پاراستنی مثالان و داکۆکیکردن له مافی مرؤف له عیراقدا^(۹۷).

۱۴/۵/۱۹۹۰ دهزگاکانی پۆیم له سلیمانی وهفاتنامهی ۱۵۰ کهمی نیعدامکراویان دایه وه خاومه کانیان و داویان لی کردن که نابۆ تهعزێ دابنن و له هۆی مردن و جیگهی ناشتنی کوورمهکانیان بیرسن^(۹۸).

ریکخراوی مافی مرؤف له کووردستان له تلگرامیکدا بۆ نهجومهنی ناسایشی UN له نیویۆرک له ۷/۱۲/۱۹۹۱ دا دهربارهی نارهزایی خه لکی که مانیان گرتوه له نان خواردن له سلیمانی له دژی سیاسهتی پۆیمی عیراق و که مارۆی نابوووری کووردستان دهووی. تلگرامه که داوای نازادی تهواو بۆ کووردستان دهکات، که چیتر دهسه لاتی پۆیمی عیراقی به سهروهه نه میتنیت^(۹۹).

راپۆرتێکی کۆمهلهی گشتی UN له ١٩٩٠/٥/٤ لهسەر عێراق باس له تاوانهکانی رژیمی عێراق دهکات بهتایبهتیش پراگواستنی (٥٠٠,٠٠٠) بێنچ سهدهزار کەسی ديهانهکانی کوردستان له ساڵی ١٩٨٧وه دیاری دهکا و دهلی.

(حکومەتی عێراق لە حوزەیرانی ۱۹۸۹دا رایگەیاندوووە کە ناوچەیەک بە تال و بێ مڕۆف پێک دێنن)، هەروەها راپۆرتە کە جۆری سیاسەت و تاوانەکانی رژێمی عێراق روون دەکاتەوە^(۱۰۰).

له کاتی راپه پینه کانی چه ماوهری کوردستان، له سالی ۱۹۹۱دا، پښتني فاشي عيراق، کوټنرولي له دهست دا و چه ماوهر دهستي به سر دام و دهزگا کانی پښتندا گرت، به تايبه تي دايهرمو زيندانه سامناکه کانی نه من و موخا به رات و ئیستیخبارات. دهرگای زيندانه کانیان شکاند و خه لکی کوټ و پتومند کراو نازاد کران، به لگه نامه و دوکومينته نه نيتييه کانی پښت که و تنه دهست گه ل و به لگي تاواني جينؤ سايد که پيش تر له ژيانی رۆژانه دا ده بيرا، نيتر به نووسراو و به کاسيت دهر ده که و تن، له وانه (۲۰) سي تن به لگه نامه، کاسيتي فيديو و وینه، له لايين بز و و تنه و هي پرگاري نه ته و ايه تي کورده ووه، ره وانه ي نه مريکا کران (۱۰۸).

به‌گوێره‌ی راپۆرتی لیژنه‌ی مافی مرۆف له E/CN.4/1993/31, UN خاڵی ۹۷/ - ۱۰۳/ جینۆساید له‌دژی گه‌لی کورد پراکتیکه‌ کراره‌، هه‌روه‌ها راپۆرتێکی تری لیژنه‌ی مافی مرۆف E/CN.4/1993/45 جه‌خت له‌سه‌ر نه‌وه‌ ده‌کات که (۱۴) چوارده‌ ته‌ن له‌و به‌لگه‌نامه‌ی له‌ ده‌زگاکانی رژی‌مدا گیراون، به‌لگه‌ی ته‌واوی تاوانی جینۆسایدن له‌ کوردستان له‌ ساڵانی ۱۹۸۷-۱۹۸۸^(۱۰۲). دوا‌ی هه‌ره‌سه‌پتنانی رژی‌م،

له‌دوای پاڤه‌پینه‌که‌ی سالی ۱۹۹۱، نو جی‌گیایانه‌ی که له خه‌لکی قه‌ده‌غه کرابوون و له‌ژیر کۆنترۆلی پزۆمدا بوون، جه‌ماومری کوردستان توانییان بچه‌ سه‌ر نو شوینانه و که‌لی نه‌پینی ناشکرا بکهن. له‌که‌لی ناوچه‌ی کوردستاندا گۆرستانی به‌کۆمه‌ل و چاله‌ مه‌پت دۆزرانه‌وه، که پزۆمی فاشی عیراق به‌کۆمه‌ل خه‌لکی کوشتوومو چالی بۆ هه‌لکه‌ندوون و به‌کۆمه‌ل شار‌دوونیه‌وه. له ئه‌یلولی ۱۹۹۱دا له‌نزیک پێگای هه‌ولێر-مه‌خمور جه‌ماومری هه‌ولێر گۆرستانێکیان دۆزییه‌وه که چوارده‌وری ته‌لبه‌ند کرابوو، (۱،۵۰۰) هه‌زار و پینچ سه‌د لاشه‌ی تیدا بوو، له پیاو و نافهرت و منال، چه‌ندین خه‌یزانی تیدا بوو که هه‌ر هه‌موویان له‌وتدا نێژرابوون^(۱۰۳).

پۆژی ۲۷/۱۰/۱۹۹۱ گۆرێکی به‌ کۆمه‌ل مرقۆف تیدا نێژراو، له‌سه‌ر پێگای موسل - دهۆک دۆزایه‌وه که تهرمی (۷۰) حه‌فتا که‌سی تیدا بوو، هه‌ندیکیان ژن و مندال بوون. چالێکی ۳ مه‌تری به‌ به‌رزایی ۶ مه‌تر گلی به‌سه‌ردا کرابوو، به‌گوێره‌ی ئه‌و ئامێره‌ پزیشکیانه‌ی له‌ناو گۆرکه‌دا دۆزرانه‌وه، دیاره‌ کاربه‌ده‌ستانی پزۆمی عیراق خوێنیان ده‌ره‌پاناون پاشان هه‌موویان به‌کۆمه‌ل کوشتوون^(۱۰۴).

له تشرینی به‌که‌می ۱۹۹۱دا له شوێنی سه‌ربازگه‌ی سارداو، له‌نزیک سلێمانی، گۆرێکی به‌کۆمه‌ل دۆزایه‌وه. ئه‌وانه له ۱۷/۱۰/۱۹۸۵ کیرابوون و پۆژی دوایی واته ۱۸/۱۰/۱۹۸۵ له گۆره‌پانی نالی له‌ناو شاری سلێمانیدا ئیعدام کرابوون^(۱۰۵). هه‌ر له‌ نزیک سلێمانی له کۆتایی هاوینی ۱۹۹۴دا، گۆرستانێکی شه‌هیدانی پاڤه‌پینه‌که‌ی ۱۹۹۱ دۆزایه‌وه که تهرمی (۴۴) چل و چوار ژن و پیاو و منالی تیدا بوو^(۱۰۶).

کاریکی تری سیاسه‌تی جینۆساید له‌دژی گه‌لی کورد، مین چاندنه له‌سه‌رجه‌م ناوچه‌گانی کوردستاندا، نه‌مه‌ش ده‌میته هۆی نه‌وه‌ی به‌بی جیاوازی مرۆف و ئازهلێش به‌رکه‌وتی، نه‌نجامه‌که‌یشی مردن، سه‌مه‌ت کردن و په‌ک‌خستنی مرۆفه‌ له‌به‌رده‌وامبوونی ژبان، په‌ک‌خستن له‌به‌رهمه‌تینان، په‌ک‌خستن له‌زیادبوونی وه‌جه‌ی مرۆف، دروست کردنی ترس و پارایی له‌ناو خه‌لکید، تا له‌ ناوچانه‌دا نه‌ژین. به‌گۆیره‌ی راپۆرتی نه‌نجومه‌نی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی UN، به‌ ملیۆنان مین له‌ ناوچه‌گانی کوردستاندا چینه‌درابوون، ته‌نیا له‌ شاری سلێمانی له‌ مانگی ئازاره‌وه تا نه‌یلوولی ١٩٩١ له‌ نه‌خۆشخانه‌کاندا (١,٦٥٢) هه‌زار و شه‌ش سه‌د و په‌نجاو دوو برینه‌داری مین هه‌بوون. نه‌و مینانه به‌بی نه‌خشه‌ی دابه‌شکردن و به‌بی دیاریکردنی جیگا‌کانیان له‌ ناوچانه‌شدا که‌ خه‌لکی مه‌ده‌نی تێدا ده‌ژین و ته‌نانه‌ت دووریش بوون له‌ سنووری شه‌ری عێراق-ئێرانه‌وه دانرابوون، به‌جۆریکی وایش، به‌که‌ره‌سه‌ی ناسایی نه‌دۆزانه‌وه، بۆیه نه‌نجامه‌که‌ی هه‌زاران قوربانی و خه‌لکیکی زۆر په‌ک‌که‌وته و سه‌قه‌ت‌بوو مانه‌وه (١٠٧).

تاوانی جینۆساید، وه‌کو پێشتر روونمان کرده‌وه، له‌ گه‌لی به‌لگه‌نامه‌ی پزیمی فاشی عێراقدا جێگیر کراوه. علي حسن المجید، سه‌ریه‌رشتکاری په‌سمی هێرشه‌گانی پزیم له‌ کوردستاندا، له‌ کاسیتیکدا ده‌لی؛ (ته‌نیا پێگه‌ بق ئازادکردنی خه‌زانی به‌ند و گیراوه کورده‌کان، زینه‌به‌جال کردنیانه) (١٠٨).

له‌ نووسراویکی نه‌هینی به‌پێوه‌به‌رایه‌تی نه‌منی ده‌ۆک ژماره‌/٤٨ له‌ ١٩٩١/٢/٦ دا له‌خالی ٣/ و ٤/ داوا‌ی کۆنترۆلکردنی شاری ده‌ۆک ده‌مکات له‌کاتی کۆبوونه‌وه یا راپه‌رینی جه‌ماوه‌ردا، به‌و مه‌رجه‌ی که‌

سویا به کار بهیترن و گه مارۆی خه لکه که بدری و چاودیری بکرتن. له هه مان نووسراودا فه رمان دراوه که ٩٥٪ی به شدارانی ئه و کۆپو کۆپوونه وه یا خۆپیشاندانانه ئیعدام بکرتن و ٥٪ی بق وهرگرتنی زانیاری بهیترینه وه (١٠٩).

لیژنه ی نه هیشتنی جیاوازی ره گه ز له UN له کۆپوونه وه ی چاوده هه مینی خۆیدا له جنیف له ٥-٢٣/٨/١٩٩١، داوا ی له نوێنه ری عیراق کرد که وه زعی کورد له عیراق و ژماره ی ئه و کوردانه ی له کاتی جهنگی عیراق-ئێراندا پرایان کردووه پوون بکاته وه، ههروه ها لیژنه که داوا ی کرد که نوێنه ری عیراق باسی پاراستنی مال و سامان و ژیا نی کورد بکات و باسی ئه و توند و تیژییه ش بکات که له دژی کورد و شیعه کان به کارده هیترن. له نه جمادا، نوێنه ری عیراق پایگه یاندا که وه فدی عیراق ناتوانی وه لامي پرسیا ری سیاسی بداته وه... (١١٠).

له داوا ی راپه رینه کانی ١٩٩١-ه وه که پزیم کۆنترۆلی له ده ست دا و له زۆربه ری ناوچه کان کشایه وه، نیتر گه مارۆیه کی نابووری خسته سه ر کوردستان و پنگه به که ره سه و پتو یستیه کانی ژیا ن نه را که بگه نه کوردستان. بۆ جێبه جێ کردنی ئه و سیاسه ته ش هه موو جۆره پنگایه ک ده گرتنه بهر. تاوانیکی سه یر و ته وا و فاشییا نه ی پزیم ئه وه بوو پۆزی ١٥/٤/١٩٩٢، چه ند منالکی له سه یره ی که رکوک-سلیمانی گرت، که شتومه ک و خواردنیا ن پتی بوو، سه رباری گرتنه که ئه و منالنه یان له حه وزی به نزین هه لکیشا (١١١).

په ره مانی ئه وروپی، له بریا ریکی تایبه تدا ده رباره ی مافه کانی گه لی کورد که له ١٢/٦/١٩٩٢ دا بڵاوی کردووه ته وه:

١- پشت به به لگه نامه کانی پێشوو ی خۆی و به لگه نامه کانی

نێونه‌تۆمبى ده‌به‌ستى و گه‌مارۆى ئابوورى له‌دژى گه‌لى كورد
مه‌حكوم ده‌كات.

٢- داوا له ١٢ وڵاتى ئه‌وروپا ده‌كات كه هه‌ولى به‌په‌له‌ به‌ده‌ن بۆ
جێبه‌جێ كردنى بريارى نه‌نجومه‌نى ناسايشى UN له عێراق.

٣- داوا له UN و وڵاتانى كۆمه‌له‌ى ئه‌وروپى ده‌كات كه چاودێرى
له‌مافى گه‌لى كورد له‌ناستى نێونه‌تۆمبیدا بكن.

٤- داوا ده‌كات كه چاودێرانى UN له عێراقدا به‌رده‌وام بن كه
به‌كوێره‌ى بريارى ژماره (٦٨٨) ى UN، زۆنى ناسايش-يان پێك
هێناوه.

٥- يارمه‌تى كورد و شيعه‌كان به‌درى له‌رووى مۆييبه‌وه.

٦- له مه‌سه‌له‌ى نه‌و مينا نه‌ بكوڵدريت‌ه‌وه كه عێراق له‌دژى خه‌لكى
مه‌ده‌نى چاندوونى^(١١٢).

نه‌و فاكته‌نه‌ى كه خستمانه‌ روو به‌شێكن له‌ سياسه‌تى جينۆسايدى
پژيمى عێراق له‌دژى گه‌لى كورد، ئاماژه‌ كردن به‌و رووداوانه‌و نه‌و
به‌لگه‌ جيهانپيان ده‌مان كه‌په‌ننه‌ نه‌و نه‌جابه‌ى كه؛

١- كوشتارى به‌ده‌نى به‌ كۆمه‌لى خه‌لكى كوردستان كراوه،
به‌ئىعدامكردن، گولله‌باران كردن، به‌كارهێنانى ئامرازى جه‌نگ،
به‌تايبه‌تیش چه‌كى قه‌كرى كيمياوى و ژهر.

٢- كوردستان وێران كراوه و دانىشتوانى به‌كۆمه‌ل راگوێزراون.

٣- كوردستان له‌ مرقوف و ئازده‌ل قه‌ده‌غه‌ كراوه و سياسه‌تى ته‌عريب
كردنىش به‌پنامه‌ريژ كراوه.

٤- وێرانكردنى ديهات‌ه‌كان و جێگه‌ دێرين و ميژووبيه‌كان، بووه‌ته
هۆى فه‌وتاندنى كه‌لتورى نه‌تۆمبى.

۵- ئابووری کوردستان وێران کراوه و گەمارۆی ئابووریش خراوتە سەر گەلی کورد.

۶- بار و زرووفیتیکی تایبەت و سەخت دروست کراوه، بەتایبەتیش دروستکردنی ئۆردوکاری زۆرەملی و گەمارۆدانی خەڵکیکی زۆر لەو شوێنە و مەزعیکی ناارامی لەو ئۆردوگایانە و لە تەلبەندەکاندا لەنتیوان راگوێزراوەکاندا دروست کردووه، کە بووتە هۆی کەم بوونەوی ژمارە ی خەلکی.

۷- کەلتوور و شارستانییهتی کورد وێران کراوه و سیمای خەسلەتی نەتەوییە لە کوردستان شیتۆندراوه.

۸- پیاو و ئافرەتان لەیەک دابەزندان، هەروەها منالانیش لەدایکان، بەتایبەتی لەماوی نەفالهکاندا.

پتیوستە نەو بەلێن، لە جێبەجێ کردنی سیاسەتی جینۆساید، نەخشەی درێژخایان کیشراوه و جیاوازی نەکراوه لەنتیوان خەلکی مەدەنی و کەسانی چەکداری بزوتنەوی کورددا، هەر بۆیە لەگەڵ راگواستن و وێرانکردنی دێهاتەکانی کوردستاندا، تالان کراوه، خەڵکیکی زۆر بێ سەر و شوێن کراون، بەمنال و ئافرەتیشەوه، کانیایەکان پڕکراونەتەوه، داری بەردار سووتیتراون و ژەرپرێژ کراون. دەغل و دان و باغ و بێستان سووتیتراون، ژینگە وێران کراوه و لەوتیندراوه، ئۆردوگای زۆرەملی دروست کراون و خەڵکەکە ی لەژیانێکی سەختدا ژیاون، نەنجامی گەلی خراپی دروست کردووه، شیتی، تیکچوون، دزی کردن، بێ نیسی، تاوانکاری، بێ نامووسی، خۆفرۆشی، دروستبوونی مەزعیکی نااسایی کە بووه بەهۆی تیکچوونی داب و نەریتی کۆمەلایەتی جاران و لەدەستدانی کەلتووری

لەناو چوون، بەئاشکرا وای دياره مەبەستى پزىمى تورکيا چۆلکردنى کوردستان و تیکدانی زەمینەى کیشەى کورد و پەرت و بلۆکردنەوێ خەلکی کوردستانە بۆ تواندنەوێیان لە چوارچێوەى پڕۆژەى (پێکھاتنەوێ پەگەزى ولات) کە بەجینۆسایدی نەرمەنیەکان دەستى پێکرد و دەرکردنى (١,٢٠٠,٠٠٠) یەک ملیۆن و دووسەد ھەزار یۆنانى لە سالانى ١٩٢٠دا لە ئەناتۆلیای بەرەو دادات و دەیانەوێ بە پەرت و بلۆکردنەوێ کورد کۆتایى پێ بهێنن^(١٧٦).

بەگوێزەى نەو فاکتانەى کە خستمانە پوو، باکووری کوردستان تاوانى جینۆسایدی بەسەردا پراکتیک دەکری، بەگەل و خاکەو، نێمە دەرگەینە نەو ئەنجامەى کە:

لە دەستوورى تورکیا و یاساکانى ناوخۆدا مافی گەلى کورد تەواو پێشیل کراوە. یاساکانى ناوخۆ پێگە دەدەن کە سیاسەتى، کوشتن، پراگواستن، تورکاندن، وێرانکردن و شێواندنى مێژوو و کەلتوو جێبەجێ بکری و مەزەیکى نائاسایى و ئالۆز لە کوردستاندا پێک بێت، ھەر وەک پێکھاتووە، کە دەبێتە ھۆى کە مەبەستەوێ خەلک و فەوتاندنى خەسەلتى نەتەوێ کورد. سەربارى ئەوانەش پزىمى تورکیا بەشداری لە کۆمەلەى پێکەوتننامە و پەیماننامەدا لە دژی بزوتنەوێ کورد و لە پراکتیکیشدا لە دژی سەرچەم گەلى کورد.

پەرلەمانى ئەوروپى لە ۱۹۸۵/۵/۲۲ دا بېريارىكى دەرکرد لەئىزى
 پۈتتىمى توركييا كە بەشىۋەپەكى سىستېماتىك سىياسەتى قىرگىردنى
 كەلى كورد پىرەم دەكات. لە ۱۹۸۵/۱۰/۲۲ یشدا بېريارىكى تىرى
 دەرکرد، پەفرى دەست پىكردنەۋەى پەيوەندى كىردەۋە لەكەل پەرلەمانى
 توركيادا ۋەفدى پەرلەمانى توركىش لە پەرلەمانى ئەوروپى
 دەرکرد^(۱۷۴). جارىكى تر پەرلەمانى ئەوروپى لە ۱۹۹۲/۶/۱۲ دا
 بېريارىكى دەربارەى مافەكانى كەلى كورد لە توركييا ۋە ئىران ۋە
 سورييا دەرکرد. ئەۋە ۋەبىر دېنېنەۋە لەكاتىكدا كوردانى ئىران، سورييا
 ۋە توركييا مافى كەسايەتى ۋە ئەۋە ۋەبىر دېنېنەۋە لى قەدەغە دەرگى، كورد لە
 عىراقدا ھەمەشى لەناۋچوون ۋە لاچۆكىردنى لەسەرە. ئەۋە
 پەرلەمان ئىدەنەى ھىرشى ھىزە چەكدارەكانى توركييا دەكات لە
 كوردستان ۋە داۋا لە ھۆۋمەت ۋە پەرلەمانى توركييا دەكات. كە
 لەدەستور ۋە ياساۋ بېريارەكانىدا ھەمەۋ پەنگ ۋە پەۋەكى ئاشكراۋ
 شاراۋەى پەگەزپەستى ۋە زايەتى كەس ۋە كروپ ۋە دام ۋە دەرگاكان
 بەھىزى زمان ۋە پەچەلەكى ئەۋە ۋەبىر دەرگاۋىزىن. پاشان پەرلەمان
 داۋاى دابىنكىردنى مافەكانى كەلى كورد دەكات كە لەمەتسىداپە^(۱۷۵).
 ئاشكراپە، سەرچاۋەكانى راگەياندىن لە سالى ۱۹۹۴ دا زۆر
 بەفراۋانى لەسەر باكوۋى كوردستان شىيان بىلاۋ كىردەۋەتەۋە، كە
 بەھەزاران كوند ۋە ئىران كراۋن ۋە بەھەزارانىش زىندانى ۋە ناۋارە كراۋن.
 لە كانۇنى پەكەمى ۱۹۹۴-ۋە بەلەى كەمەۋە (۵۸۹۹) كەس زىندانى
 كراۋن ۋە ئازاردراۋن لە ماۋەى پانزە پۆزدا شەست ۋە چوار مردوۋن ۋە
 لەناۋ براۋن. لە ئەنجامى تىرگىردى دەۋەت كە لە سالى (۱۹۸۰) ۋە لە
 باكوۋى كوردستان پەپەم دەكرىت. نېۋەى دانىشتۋانى كوردستان

دههين و ئهشكهنجهيان دهم تا ئيعتيرافي ئيمزاکراويان لى وهرېگرن و خه لکى تريشى به دهمه وه بگرن. پۇليس و عسکر زۆر جار خزمى گيراوه کان نهشكهنجه دهم، زۆربهى مهزمدهكان وای دادمهين كه (۱۰۰,۰۰۰) سهد هزار يا (۱۲۰,۰۰۰) سهد و بيست هزار كس ماوهى بهندكردنيان له مهرکه زانهى پۇليس دا به سهر بردووه (۱۷۲).

ريکخراوى Amnesty International له لهندهن، له راپۆرتى سالانهى خۆيدا له ۱۹۹۱ دا باس له وهزعى سەخت و تهواو پيشتيلکردنى مافى كورد دهكات له تورکيا. له راپۆرتدا گهلى فاكنتى تيدايه له سهر وهزعى كورد، وهكو ناو و كات و جيگهى پرووداوهكان. ههروهها سياسي خرابى پزىمى تورکيا له گهلى ناواريهكانى كوردى عيراق/ له كۆتايى سالى ۱۹۸۸ دا چوونه ته نوئى/، كه (۴۰) حالهتى تهسليم كردنه وه به عيراق تا (۱۹۹۰) چاره نووسيان ديار نهبووه. له ماوهى نازار و حوزميرانى ۱۹۹۰ يشدا به زۆر (۲,۵۰۰) كس پهوانهى عيراق كراونه وهو تورکيا ريگهى به نهفسهري عيراق داوه كه بچنه ئۆردوگاي پهناهندهكان بهو مه بهستهى بيان كه پيننه وه بو عيراق (۱۷۳).

به ياننامه يهكى ومزارهتى عهد له تورکيا له ۱۹۸۳/۶/۲۰ دا دهلى، كه زيندانهكانى نهوكاته (۸۷,۸۶۶) كسى تيدابووه، (۸۱,۰۰۰) ههشتاو يهك هزاريان كورن، حوكمى نيعدامى (۶,۳۵۳) كسيان دراوه.

به گوتيرهى رۆژنامهى ههليليهت-ى توركى/ ژمارهى پۆزى ۱۹۸۵/۹/۲۸ له كاتى هيرشهكانى (الشمس) دا، (۵,۸۲۳) كورد كيرون و (۱۰۸) كس كوژرون و (۴۲۶) كسپيش ديل كرون.

خستنه سەر (جیاوازی خوازان) و گەلی دەسلاتی تر (۱۶۹).

پژیمی تورکیا، کوردستانی کردووه سەربازگەیهکی فراوان و بەحوکمی چەک سیاسەتێکی ناگراوی و سەختی لە دژی خەڵکە کە پێرەو کردووه. بەتایبەتیش هەول دەدات، خەڵکی دێهاتەکان چە کدار بکات لە دژی بزووتنەوهی پزگاری کوردی. لە جێبەجێ کردنی سیاسەتی میلیتاریزه کردنی کوردستاندا، خەڵکە کە بەر شالاوی تالان کردن و سووتاندن و گرتن و نازاردانێکی بەر دەوام کەوتوو و چواردەوری دێهاتەکان مینرێژ دەکرێ. بۆ نمونە (۲۷۴) گوند لە دەورووبەری وان لە ماوهی سێ مانگی سالی ۱۹۸۹دا لە دانیشتوانی چۆل کراون. نزیکەی (۲۰,۰۰۰) سێ هەزار کەس ئاواره بوون و ناچار پەنایان بردووه بەر شارەکان (۱۷۰).

لە تورکیا، نەک تەنیا کورد خۆی بەر شالاوی قەرکردن کەوتوو، بە لکو هەر بلۆکراوێه کیش باس لە بوونی مەسەڵی کورد بکات دای دەخەن و بەرپر سيارانی زیندانی دەکەن، بۆ نەهێشتنی ناوی کورد تەنانەت ناوی دێهاتەکانیش لە کوردییەوه دەکەن بە تورکی، بێ ئابروویی کەشتوووه ئەر پادەیی گۆرانی بێژیک هەر لەبەر ئەوهی گۆرانی بە کوردی وتوو داویانە بە دادگا (۱۷۱).

رێکخراوی جیهانی کیدری C. E. D. R. I - کۆمیتەی ئەوروپی بۆ داکوکیکردن لە پەناهەندە ئاوارهکان - کە بارەگاکی لە سوئیسرایە، لە ۱۹۸۲دا بلۆی کردووه تەوه کە زیندانی دیار بەکر بۆ (۲۰۰) سێ سەر گیراو دروست کراوه. بەلام (۵,۰۰۰) پێنج هەزار کەسی تێدا یە، حوکمدانی بە کۆمەڵ بەشتیکی گەورە نەخشەیی حکومەتی تورکیایە بۆ ژێر دەستەکردنی کوردهکان. کوردهکان بۆ نێومندی نەتینی بەندکردن

نەم بەندانەى دەستوورى تورکيا تەواو دژ و ناکوکن لەگەڵ پرنسیپى يەکسانی و پێزگرتنى مافی مرۆڤدا. پێویستە بلێین، ئىلتىزاماتى گشتى هەيه کە دەبێ یاسای ناوخۆ کۆک و گونجاو بێ لەگەڵ ئىلتىزاماتى نێونەتەوهییدا. بۆیه نەو یاسایەى کە دەولەت دايدەنیت، نەگەر ناکوک بێ لەگەڵ ئىلتىزاماتیدا، ئەوا دەبێتە هۆى پێشیتلکردنى نەو ئىلتىزاماتە^(١٦٧).

رەفەزکردنەوى مافی گەلى کورد لە یاساکانى تورکیادا گەشتە نەو نەجامەى کە نايدیۆلۆژىای پزىمى تورکيا لە تیۆرى و پراکتیکدا لەسەر نەجامدانى جینۆساید پێگەى داکوتا. لە هەشتاکانیشتدا پزىمى تورکيا هەر وەکو درێژە پێدانى سیاسەتى جارانى، هاوکار بوو لەگەڵ ولاتە داگیرکەرەکانى تری کوردستاندا، پێکەوتنى سەربازى نێوان تورکياو عێراق لە بەهارى ١٩٨٣دا، کە عێراق پێگەى دا سوپای تورکيا بچیتە ناوچهکانى بادینان، لە خوارووی کوردستان بۆ لێدانى هێزەکانى بزوووتنەوى کورد^(١٦٨). نەم پێکەوتنەش کە مارۆدانى هێزەکانى بزوووتنەوى کورد بوو لە هەردوو دیوی باکوور و باشوورى کوردستان. ١٩٩٠/٤/٩، ئەنجومەنى وەزیرانى تورکيا، بەسەرکردایەتى تورکوت ئۆزال، یاسای ژمارە (٤١٣)ى دەرکرد، نەمەش یاسایەکی ناناسایی بوو بۆ ناوچهکانى کوردستان کە بەبێ بریارى پەرلەمان دەرکرا و بەگوێرەى نەو یاسایە بەرپرسیارى کاروبارى سەربازى، حاکمى تەواوی کوردستانە و دەسەلاتیکى بەر فراوانى پێ دراوه، وەکو: راستەوخۆ راگواستن و داخستنى چاپخانه، شکات و مەنەگرتنى خەلکى لەدژی یاسای (٤١٣)، راگواستنى دانیشتونى گوندەکان بەبێ ناگادار کردنەوهیان، سزای قورس

له ناههنگیكى فۆلكلۆرى جیهانیدا له شارى میونیخ له ئەلمانیا له ۱۱-/۸-۱۹۸۵، كه نزیكەى (۱۰۰) تیپى فۆلكلۆرى گەلانى جیهان بەشداربوون، كاتێك كه تیپى كوردى له شارى نۆرنبێرگهوه هاتبوو، هاته سەر شانۆ، سەفیری تورکیا له بۆن و كونسولی تورکیا له میونیخ تووڕه بوون و نارهزایی حكومهتى تورکیایان دایه حكومهتى ئەلمانیاى فیدرالى و دهستى ههلسووڕینهرى ناههنگهكه و داوايان كرد كه نهو تیپه كوردیهه پێگه نهدرێ، چونكه مهترسی لهسەر یهكێتى نیشتمانى و یهكێتى خاكى تورکیا دروست دهكات. لهبەرئهوێ داواكهیان زۆر نارهوا بوو، پشتگوێ خرا و تیپه كوردیهكه چالاكى خۆى پێشكهش كرد. سهر له وهدايه له داوى ئهو پرووداوه زۆربهی پۆژنامهكانى تورکیا له دژی ئەلمانیا و تاريان بلۆك کردهو و هزیری دهرهوهی تورکیاش له ۹/۸-۱۹۸۵ دا پایگهیاندا كه تورکیا ناپازیه لهوهی ولاتیكى دۆستی وهكو ئەلمانیا پێگه دهمات ناحهزانی تورکیا چالاکییان هه‌بێت^(۱۱۴). ئهم کاره ته‌نیا گوزارشت له‌ناپدای فاشیسانه‌ی تورکیا ده‌كاو شه‌رمه‌زارییه‌کی گه‌رمه‌یه‌ بۆ كۆمه‌لگه‌ی مرۆفایه‌تی، له‌ كۆتایی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا پزیمی وا له‌دونیادا هه‌بێ، ته‌نانه‌ت دژی فۆلكلۆری نه‌توه‌یه‌كیش بێت.

وه‌كو پێشتر وتمان به‌ندی (۸۸)ی یه‌كه‌م ده‌ستووری كۆماری تورکیا سالی ۱۹۲۴ ده‌لی؛ (هه‌موو دانیشه‌توانی تورکیا به‌بێ جیاوازی ئاین و په‌گه‌ز، توركن)^(۱۱۵). له‌ تورکیادا، ته‌نیا تورك هه‌موو مافیکی هه‌یه. به‌ندی (۷۰)ی ده‌ستووری سالی ۱۹۸۲-ی تورکیا ده‌لی؛ (هه‌موو توركێك مافی نه‌وه‌ی هه‌یه و مه‌زیفه‌ی حكومی هه‌بێت). به‌ندی (۱۱)یش ده‌لی؛ (نه‌وه‌ی هاویشه‌تمانیتنی به‌ تورکیاوه‌ی ده‌به‌ستنی، نه‌وه‌ توركه‌)^(۱۱۶).

دهستوری ۱۹۸۲ جگه له زمانی تورکی هه موو زمانیکی تر قه دهغه دهکات له دهزگاکانی خویندن دا. بهندی (۲۸) ی بلاو بوونه وهی زمانه بهربه ند کراوه کانیش قه دهغه دهکات (۱۶۰). نه م بهندانهی دهستور ره فرکردنه وهیه کی یاسایی زمانی کوردی و هر زمانیکی تره له تورکیا جگه له تورکی. نه م سیاسه ته کۆلۆنیا لیپانه ش که (زمانی تورکی دایکی زمانه گانه) (۱۶۱). به ته وای له بواری پراکتیکا کاری بۆ کراوه و پلان و نه خشی جۆراو جۆری بۆ دانراوه. له پرۆگرامی قوتا بخانه گانی تورکیا دا، منالانی کورد دهبی، هه موو رۆژنک بلین:

ئه ز تورکم

دایکم تورکه

باوکم تورکه

دایپهرم تورکه

باپیرم تورکه

بنیادم تورکه (۱۶۲).

ناشکرایه، که زمان یه کیکه له تایبه تمه ندیه سه ره مکیه گانی بوونی نه ته وه. مه بهستی رژی می تورکیا، فه وتانندی نه و ره گه زه بنچینه یییه ی بوونی نه ته وهی کورده بۆ هه مان مه به ستیش تورکیا به رنامه و پلانی بۆ زانا یان و نوو سه رانی سه ر به رژی مه که ی دانا وه بۆ ئی سپا تکردنی نه وه ی که زمانی کوردی دیالیکتیکی زمانی تورکییه. نیتر به بیر و پای حکوومه تی تورکیا، نه وه ی وا دابنیت که زمانی کوردی زمانیکی سه ره بخۆیه، مه ترسییه له سه ر یه کیتی و ئاسایشی تورکیا (۱۶۳). به و جۆره رژی می تورکیا میژوو و ره چه له کی کورد ده شپۆتینی و میژوویه کی ساخته دروست دهکات.

کوژراون، (٤٨) چل و ههشت کهس له نهیارانی تورکیا نیعدام کراون، زیاتر له (١٧٠) سهه و ههفتا کهسی زیندان کراویش حوکمی نیعدامیان دراوه، (٤٠٦٠) کهسیش له بهردهم دادگاگاندا چاوهروانی حوکمی نیعدامن. پتویسته نهوه بلتین له ماوهی شهست سالی حوکمی کۆماری تورکیا، نهیا (١١١) کهس به هۆی سیاسیییهوه نیعدام کراون^(١٥٧).

زانای ناویداری تورک سۆسیۆلۆژک نیسمایل بیتشکچی نهو راستییی له گهلی له نووسینه به نرخهکانیدا پروون کردووهتهوه، نهگه به کیک له تورکیا پتی له سهه نهوه داگرئ و بلتی کوردم، نهوه وهکو نهو کهسه وایه که تاوانیکی کردبئ و دهبنی نیعدام بکری^(١٥٨). نهو راستییی که بیتشکچی باسی کردووه له دهستووری کۆن و تازهی تورکیادا جیگیر کراوه به گۆزهی یاسای ناوخۆ گهلی کورد له ههموو مافیکی بئ بهش کراوه له حالهتی داکوکیکردنیشدا به رهو مهرگ دهکرتنهوه.

که نهان نیفرین، سهروکی دهوڵت له گفتوگۆیهک له ١٩٨١/١٠/٩ له پۆژنامهی-شپیگل-دا، دهلی؛ (کوردهکان، چهند جارتیک له سهردهمی عوسمانییهکان و له سهردهمی نهاتورکیشدا پاپهپون، پلانیکی شهیتانانه ریگی لی کرتووین).. ههروهها دهلی: (نهوان ناتوان هیچ له ئیمه وهریگر، ئیمه ههموو کارتیک دهکهین بق نهوهی نه م کیشیه له رهگ و ریشهوه هه لکه نهین)^(١٥٩).

پژیمی تورکیا له دهستووری تازهدا (١٩٨٢/١١/٧) هه وهکو له دهستووری پتیشوودا مافی کوردی پتیشیل کردووه، له چوارچێوهی یاسادا بوونی کورد پتیشیل دهکات. هه وهکو بهندی (٤٢) ی

١- په وکردن بووه هڅی، پوښتنی سرچاوه مروییه کانی ناوچه که، که به شپوهیه کی نه که تیغانه کار ده کاته سر پښکه و تنی کوردستان.

٢- په وکردن ده بیته هڅی هه لوه شانده وهی نه و ستر وکتوره باوهی خیزان که هه بیووه. نه نجامه که شی کار ده کاته سر ستر وکتوری کومه لایه تی سرجه می کوردستان.

٣- په وکردن ده بیته هڅی توانده وهی کورد، چونکه دوور ده بن له خاکی خویان و ده چنه ژینگه یه کی جیاواز که ناچار ده بن پابردوی که لتووری و داب و نهریتی خویان له دست بدهن.

٤- په وکردن نه نجامی سیاسی هیه، چونکه ژماره ی کورد له کوردستان که م ده کاته ووه ده بیته هڅی فو تاندنی بوونی نه توهی و زیاتر زالبوونی حکومتی تورکیا (١٥٥).

له دوی کډه تا سهربازیه که ی تورکیا (١٩٨٠)، پژی می تازه بریاری دامه زاندنی (ژونی ناسایش) دا، به درتژی ای ناوچه سنوورییه کانی سوریا و عیراق و نیران. به گویره ی نه و بریاره به پانقای ١٠-٢٠ کم خه لکی نه و ناوچانه لیان قه دهغه کرا هیچ کاسپی و ناژه لداریه که بکن. به بیانوی به ره لستی ناژاوه چییانه وه به هزاران دووکان و بازاریان له م شاننه داخست: گازی ئینتاب، دیاربه کر، کلیسیا، به تلیس، بایه زید و گه لی شاری تری کوردستان (١٥٦).

به گویره ی چاپکراوه کوردیه کانی دمره وهی ولات، له ماوه ی سی سالی دوی کډه تا سهربازیه که ی تورکیا (١٧٠٠٠٠٠) سهد و حه فتا هزار که س گیراون، (٢٠٠) دووسهد که س به ناژار و نه شکنه چه مردوون، (٧٠٠) حه وت سهد که سیش به هڅی هیرشی سهربازیه وه

بەشیكە لە ئایدیۆلۆژیایو ڕەفتاری حكوومهتی تورکیا لەدژی گەلی كورد. لە ماوهی نیوان ۱۹۳۵-۱۹۴۵، ڕژیمی تورکیا (۴۰۰,۰۰۰) چوار سەد هەزار كوردی ڕاگواستوه، ئەوهش ئەنجامیكى واى دروست كردووه لە ریزه‌ی دانیشتوانی كوردستان زۆر كەم بێتەوه^(۱۰۲). هەمان كات، بار و زرووفیكى سەختی دروست كردووه، كە كارى كردووته سەر كەلتوور و ئابووری و ژيانى كۆمه‌لایه‌تى. ئەم سیاسه‌ته‌ش لە كۆمه‌لى ڕاپار و یاسای ناوخۆی تورکیادا بە ڕه‌سمى جێگیر كراوه. لە ۱۹۶۷/۱/۲۵ دا حكوومه‌تى جه‌ودەت سۆنای یاسایه‌كى دەرکرد، بەپێى ئەو یاسایه‌ به‌ ڕه‌سمى زمانى كوردی قەدەغه‌ كرا. لەو ساته‌وه، كۆتیب، ڕۆژنامه، بەلگه‌نامه، قه‌وان، شریتی گۆزانی و مۆسیقای كوردی، قەدەغه‌ کران^(۱۰۳).

دکتۆر مه‌جید جه‌عفر، پشت به‌ بەلگه‌نامه‌ی نه‌ینی تورکی ده‌به‌ستى و ئەوه‌ ڕوون ده‌کاته‌وه‌ كە لە ماوه‌ی سالانى ۱۹۶۵-۱۹۷۰ دا كۆچکردن (ره‌وکردن) لە كوردستانه‌وه، ئەندازه‌ی زیادکردنى سالانى دانیشتوانى زۆر كەم كردووته‌وه. لە ماوه‌ی بیست سالى پێشتر ئەندازه‌ی زیادکردنى سالانى دانیشتوان ۲٪ بوو، به‌لام لە سالانى ۱۹۶۵-۱۹۷۰ هه‌ كەم بووته‌وه‌ ئەندازه‌ی زیادکردنى (له‌دايكبوون) سالانه‌ بووه‌ به‌ ۱.۵٪. كۆچکردنیش لە ناوچه‌كانى ڕۆژه‌لاته‌وه‌ بۆ ڕۆژئاوا ه‌ۆى سهره‌كى ئەو كەمبوونه‌وه‌یه‌^(۱۰۴).

دروستکردنى بار و زرووفیكى ئاناسایى لە ناوچه‌كانى كوردستاندا، ئەنجامیكى ترسناكى داها‌تووى هه‌یه‌ له‌سەر ئابووری و كەلتوور و بوونی كورد.

هه‌روه‌كو د. مه‌جید جه‌عفر به‌م جۆره‌ دیاری كردووه‌:

پروتۆكۆل، هەردوو لا پابەندن بەو هی كە ینگە نەدەن لە سنوورەكانیاندا هیچ كاریك لەدژی لایەكەى دیکە نەنجام بدری، هەروەها یەكتر ناكادار بكەنەو لە چالاکییانەى كە لەسەر سنوورەكانیاندا لەدژی هەر لایەکیان هەبێت. بەگوێرەى بەندى ستیەمیش، هەردوولا دەبێ دەست بەكاربن لەدژی هەر چالاکییەك كە لەسەر سنوورەكانیدا هەبێ (١٥٠).

لە ١٩٣٢/١/٢٣ ە تاران، حكومەتى تورکیا و ئێران پرتۆكۆلیکیان دەربارەى ناوچە سنوورییەكان مۆركرد. پاشتر لە ١٩٣٢/١١/٥ دا هەردوولا پتیکەوتننامەى دۆستایەتییان مۆر كرد، كە لە ١٩٣٣/١٢/٢٨ دا بپاریان لەسەر دا، (تصدیق-Ratification كرا)، هاوكات لە ١٩٣٢/١/٩ ە ئەنقەرە پەیماننامەى نێوان تورکیا و عێراق مۆركرا (١٥١).

سەرچەمى ئەو بەلگەنامانە، مەبەستى سەرگوتگردنى بزووتنەوێ كورد و داخستنى سنوورەكان و تەسلیم كردنەوێ بەشدارانى بزووتنەوێكە. بۆ جێبەجێ كردنى ئەو پتیکەوتننامانەش، بەشدارانى، هێزى زەمینی و ئاسمانى خۆیان بەكارهێناو دەستیان نەپاراستوو ە نێوان مەدەنى و چەكدارانى بزووتنەوێكەدا. بەو پتیکەوتننامانە، ئەو ولاتانە بەشدارن لەكار و تاوانى یەكتردا لەدژی گەلى كورد، نەك تەنیا بەشدارانى بزووتنەوێكە بەلكو خەلكى مەدەنى و دێهات نشینەكانى ناوچە سنوورییەكان بەر كەوتوون، لە هەموو شەرو پتیکەوتننامەكانیشدا مال و سامانى خەلكى ناوچە سنوورییەكانى نێوان ئەو ولاتانە كە لەهەردوو دیوى ئەو ولاتانەو هەر خاكى كوردستانە، بپووتە قوربانى و خەلكەكە مآلۆزان بپووتە.

سیاسەتى بەتورككردنى گەلى كرود (توركاندن) و ڤاكواستن،

کرد، که بهندی (۱۲)ی تورکیا و عیراق پابه‌ند ده‌کات بکه‌ونه کار له‌دزی هر بزوتنه‌وه و ڕێک‌خراویک له هر په‌کێک له ناوچه سنووریه‌کانی هه‌ردوو لایاندا سه‌ر هه‌لده‌دان^(۱۴۷).

له نیسانی ۱۹۲۶ له تاران، ڕێک‌ه‌وتنه‌نامه‌یه‌ک له نێوان تورکیا و ئێراندا مۆرکرا، له‌چهند به‌ندی‌که‌دا هه‌ردوو ده‌ولت پابه‌ند ده‌کات به‌هاوکاری کردنی په‌کتر بۆ سه‌رکوێکردنی بزوتنه‌وه‌ی کورد. به‌ندی پێنجه‌می، نه‌و مه‌رجه‌ی بۆ ئێران و تورکیا دا‌ناه، ڕێگه‌ به‌هیچ ده‌سته‌و ڕێک‌خراویک نه‌ده‌ن که له‌هر لایه‌کیانه‌وه بیت له‌دزی لایه‌که‌ی ڕێکه‌^(۱۴۸).

۱۹۲۶/۵/۳۰ په‌ماننامه‌ی دۆستایه‌تی له‌نێوان تورکیا و هه‌ره‌نسادا مۆرکرا. نه‌و کاته‌ سووریا له‌ژێر مانه‌دانی هه‌ره‌نسادا بوو، بۆیه‌ نه‌و په‌ماننامه‌یه‌ تورکیا و سووریا ده‌گریته‌وه. پڕۆتۆکۆلی ژماره‌ (۸)ی باشکۆی نه‌و په‌ماننامه‌یه‌ له‌ باره‌ی چاودێری و کۆنتڕۆڵکردنی سنووری نێوان تورکیا و سووریا‌یه. به‌ندی په‌که‌می نه‌و پڕۆتۆکۆله‌ هاوبه‌شی کردنی هه‌ردوو لایه‌ له‌دزی بزوتنه‌وه‌ی کورد له‌ ناوچه‌ سنووریه‌کانیاندا. به‌ندی سێیه‌می، ده‌سگیرکردنی تاوانبارانه‌، مه‌به‌ستیش له‌ تاوانباران، به‌شدارانی بزوتنه‌وه‌ی کورده‌ له‌هر لایه‌کیان بیت. به‌ندی چواره‌میش، تاپه‌سته‌ به‌ ته‌سلیم کردنه‌وه‌ی تاوانباران که سنووریان ب‌په‌وه و له‌دزی لایه‌نه‌که‌ی تر له‌کاردان^(۱۴۹).

به‌ گۆتیره‌ی ڕێک‌ه‌وتنه‌نامه‌ی ۱۹۲۶/۵/۳۰، له‌ ۱۹۲۹/۶/۲۹ دا تورکیا و سووریا له‌ نه‌نقاره‌ پڕۆتۆکۆلی چاودێری کردن و کۆنتڕۆڵ کردنی سنووری نێوان خۆیان مۆرکرد. به‌گۆتیره‌ی به‌ندی دووه‌می نه‌و

به‌گوێره‌ی ئه‌و بڕیاره‌ش، کورد بۆی نه‌بوو نه‌ له‌ سوپا و نه‌ له‌ کارگه‌ و
کۆمپانیاکاندا کاربکات^(١٤٤).

تاوانی جینۆساید، گه‌یشه‌ ئه‌و نه‌ندازه‌یه‌ که‌ پزێمی تورکیا له‌
١٩٣٧دا بۆ یه‌گه‌م جار بۆمبای ژه‌هراوی له‌ژێ کورد به‌کاره‌یتنا ئیتر
نه‌جانی تاوانه‌کان له‌ نیوجوونی نیو ملیۆن مرقۆی کورد بوو^(١٤٥).

له‌ دواى سه‌رکووتکردنی راپه‌ڕینی دهرسه‌یم له‌ ١٩٣٧دا،
که‌مالیسته‌کان به‌ ناگر و ناسن به‌ربوونه‌ گیانی خه‌لکی کوردستان،
(١٠٥٠٠) پیره‌ژن و ئافه‌رت و منال به‌ستراوه‌و چالێکی گه‌رمیان بۆ
هه‌لکه‌ندن، نه‌وتیان به‌سه‌ریاندا کرد و ناکیان تێ به‌ردان. بزوتنه‌وه‌ی
نیشتمانی خه‌لتانی خوێن کرا، به‌ر دهرگای ئه‌و ئه‌شکه‌وتانه‌یان
هه‌لچنی که‌ هه‌زاران خیزانی کورد (ئافه‌رت و منال و پیر و په‌که‌وته)
خۆیان تیا شاردبووه‌و به‌تێپه‌ربوونی رۆژگاریش مه‌رک و برسیتی
ته‌نگی پێ هه‌لچنین و هه‌موویانی کوشت، نه‌جامیش (٤٠٠٠٠) چل
هه‌زار مرقۆی کورد شه‌هید کران^(١٤٦).

ولاته‌ داگیرکه‌ره‌کانی کوردستان (تورکیا، عێراق، ئێران و سووریا)،
هه‌رچی ناکوکیه‌کیش له‌نیوانیاندا هه‌بێت، له‌سه‌ر لێدانی بزوتنه‌وه‌ی
کورد و وێرانکردنی کوردستان هه‌میشه‌ ته‌با و هاوبه‌شن. گه‌لی
پێکه‌وتننامه‌ و په‌یماننامه‌ هه‌یه‌ له‌نیوانیاندا که‌ مه‌به‌ستی سه‌ره‌کیان
به‌ربه‌ندکردنی بزوتنه‌وه‌ی کورد و سه‌رکووتکردنی خه‌باتی نه‌ته‌وايه‌تییه‌
بۆ ئازادی. ده‌توانین هه‌ر له‌ بیسته‌کانه‌وه‌ تاكو نه‌م سه‌رده‌مه‌
ده‌ستنیسانی گه‌لی پێکه‌وتننامه‌ و په‌یماننامه‌ی دوو قۆلی و چه‌ند
قۆلی بکه‌ین که‌ تورکیا به‌شداربووه‌ تیاياندا.

١٩٢٦/٦/٥ به‌ریتانی و عێراق و تورکیا پێکه‌وتننامه‌یه‌کیان مۆر

دانراوه پټگا دمدات له ناوچه کانی پوژناووه خه لکی کۆچ پټ بکا، به گویره ی ئو یاسایه، پاگواستن، قه دهغه کردنی زمانی کوردی، هه وتاندنی تایبه تمه ندیی کورده واری، جیبه جی ده کرین. نه گهر چی له پټش ئو یاسایه شدا، له نیلوی ۱۹۳۱ (۲۰۰۰) دوو ههزار کورد له کات مه رو مالاتیاندا به وهزعیکی ژور ناخوښ پاگویتزان و له ناوچه تورکییه کاندان نیشته جی کراون هه مان کات له جیگه ی ئو کوردانه تورک نیشته جی کراون^(۱۴۱). به گویره ی ئو یاسایه، سه دان ههزار کورد له ناوچه کانی خویناوه پاگویتزان، ده شبی نیشته جی کردنی ئو پاگویتزراوانه به جوړتیک بیت له هر ناوچه یه که جیگیر ده کرین نابی له ۵٪ زیاتری دانیشتونان پټک بهین، ههروه ها نابی بگه پټنه وه گونده کانی خویناوانه مان بکه نه وه یان هه ول بدن پټکخواو پټک بهین^(۱۴۲). به جیبه جی کردنی ئو یاسایه، پژی می تورکیا (۲۵۰۰۰) سه ربازی خسته کار که ئو به تازمه ترین چه ک و که ره سه ی جهنگی پرچه ک کرابوون. له نهجامی ئو هیرش و کارانه شدا (۴۰۰) دبی کوردستان ویران کران. نیتر به گویره ی خالی (۹) ی ئو یاسایه (به پټی بریاری نه نجومه نی وهزیران، وهزیری کاروباری ناوخو بۆ هیه ئو کوردانه پاگویتزی که هیتشتا له ناو په گهزو فرهنگی تورکدا نه توانه ته وه له نیو تورکه روونا کبیرمه کانی ناوچه به فرهنگ ناشناکانی تورکیادا نیشته جی یان بکا...) (۱۴۳).

پژی می تورکیا له دیسه مبه ری ۱۹۳۵ دا بریاری ژماره (۲۸۸۴) ی ده رکرد، نیتر به گویره ی ئو یاسایه والی گشتی ناوچه ی ده رسم دهسه لاتی وهزیری پټ درا، نه گهر چی له تورکیا ته نیا په ره مان بۆ هیه بریاری خنکاندن به سه ر هاوولاتیاندا به سه پټنی، به لام له کوردستان والیه کان دهسه لاتی خنکاندن هاوولاتیانیه هیه.

۱/۱/۱۹۳۰، رژیمی تورکیا برپاری بهزۆر کۆچ پێکردنی دانیشتمانی ناوچهکانی دهرسیمی دهرکرد. بهگوێرهی هه مان برپار هه سوو که ره سهو شتومهک و که لوپه لێک له ناوچانه دا ماونه ته وه دهستیان به سهردا دهگیرێ و رژیم دهیانبات^(۱۳۷). له مانگی مایسی ۱۹۳۰، رژیمی ئێران، پێگهی دا که سوپای تورکیا به ناو سنووری ئێراندا بروات و پشت له شۆرشگیرانی کورد بگریت، هێرشه کان دهکرانه سه ره خه لکی مه دهنی و چه کداریش، به گوێرهی را که یاندنی تورکیا خۆی زیاتر له (۲,۰۰۰) سێ هه زار کورد کوژران، ته نیا له دۆلی زیلان دا (۱۵۵۰) که سه به کۆمه ل کوژران. له ناوچهی ئه رجیش (۲۰۰) گوند سووتینران و تالان کران^(۱۳۸). شایانی و ته نه له وه هێرشانه دا، سوپای تورکیا له ئێران و عێراق و سووریا وه په لاماریان دا وه. به شداری کردنی ئێران و عێراق و سووریا له که ل تورکیادا، خا لێکی هاو به شه له به جێگه یاندنی تاوانی جینۆسایددا، به شداری کردنیش، ههروهکو تاوانکار دیاری دهکریته. راپۆرتێکی سه فیری به ریتانی له نه سه ته نبول له ئابی ۱۹۳۰ دا دوویاتی هاوکاری نیتوان حکومه تی عێراق و به ریتانیا و خۆشحالی تورکیا دهکات له دژی بزوو ته وهی رزگاری کورد له عێراق^(۱۳۹).

به گوێرهی زانیاری گۆفاری (زاریا فه ستۆکا) له ۲۰/۳/۱۹۳۱ دا، که بآلوی کردو وه ته وه، هێرشه کانی تورکیا بۆ سه ره کوردستان (۱۰,۰۰۰-۱۵,۰۰۰) قوربانی کوردی بووه، کۆمه له ی (خۆبیبوون) یش رایگه یاندو وه که (۶۶۰) گوند وێران کران و (۱۵,۲۰۶) ماله سووتینران^(۱۴۰).

له ۵/۵/۱۹۳۲، حکومه تی تورکیا به ره سه می رایگه یاند، یاسایه ک

به‌رێوه‌به‌رایه‌تییه‌کی تایبه‌تیدا بێ و سیاسه‌تیکی نایبه‌ت له‌دژی ئه‌و ناوچه‌نهی کوردستان به‌کار بهێنرێ (١٣٥).

له‌راستیدا تاوانه‌کانی پزێمی تورکیا له‌دژی گه‌لی کورد نه‌وه‌نده زۆر و به‌رفراوانن، که ده‌قاو ده‌ق له‌ چوارچێوه‌ی سیاسه‌تی فه‌وتاندنێکی سه‌راپاگیر (کورد وه‌کو نه‌نه‌وه) دا جێگیر ده‌بن، نه‌مه‌ش له‌ یاسای تازه‌ی نێوده‌وله‌تاندا به‌ جێنۆسایدی هه‌مه‌ لایه‌نه‌ دیاری ده‌کری.

دکتۆر بله‌ج شێرکۆ ژماره‌ی وێرانکاری و مالی سووتاو و ژماره‌ی کوژراو له ١٩٢٥-١٩٢٨ له (٢١٢) گوند دا به‌م جۆره‌ی لای خواره‌وه دیاری ده‌کات: (١٣٦).

ناوی ناوچه	مالی سووتاو	ژماره‌ی کوژراو
لیچه	١١٦٤	٦٤١٣
داره‌ینی	٢١١٠	٩١٤
نه‌ردوشین	١٤٥	٢٩٥
جباچه‌چور	٥٧١	٢٦٠
نسیین	٢٣٥	٥٤
جباب	٧٣٥	٩٠٢
ئه‌لیان	٧٩٠	١٣٧١
مدیان	٤٥٠	٦١٣
باجه‌رین	٥٦٣	١٠١٥
کریوران	١٠٩	٢٤٣
دیاره‌که‌ر	١٣٨	١٧٦
کنج	١٢٣٣	١٥٢٩

جیاجیای ئو ناوه کۆ کردبووه و هه‌موویان هێنان و هه‌ر به‌زیندوویی خۆلیان پیا کردن و زینده‌به‌چال کران (١٣٢).

١٥/٦/١٩٢٧ ئه‌نجومه‌نی که‌وره‌ی نیشتمانیی تورکیا یاسای ژماره ١٠٩٧ ی دهرباره‌ی را‌کواستنی کورد له ویلايه‌ته‌کانی پۆژه‌لاته‌وه بۆ ویلايه‌ته‌کانی پۆژئاوا دهرکرد. به‌ندی به‌که‌می ئو یاسایه ده‌سه‌لاتی به‌حکومه‌ت داوه که له ویلايه‌ته‌کانی پۆژه‌لاته‌وه (١٤٠٠) که‌س له‌گه‌ڵ خه‌زانه‌کانیاندا را‌کوێزن. هه‌روه‌ها خه‌زانی (٨٠) هه‌شتا‌یا‌خی‌بوو له‌گه‌ڵ ئو که‌سانه‌ی که تاوانبارن را‌کوێزیت. به‌ندی دووه‌می هه‌مان یاسا داوا ده‌کات که پرۆسه‌ی را‌کواستنه‌که تا کو‌تایی مانگی ئابی ١٩٢٧ ته‌واو بک‌ریت. به‌گو‌ی‌ره‌ی یاسای ژماره (١٠٩٧)، هه‌زاران خه‌زان بۆ ناوچه‌کانی ویلايه‌ته‌کانی پۆژئاوا را‌کوێزان، له‌ کاتی را‌کواستنیشدا سه‌روه‌ت و ماله‌یکی زۆریان له‌ده‌ستدا (١٣٣).

پۆژه‌لاتناس ف. نیکیتین، دهرباره‌ی سیاسه‌تی پرۆیمی تورکیا ئه‌وه دیاری ده‌کات که له‌سالانی ١٩٢٦-١٩٢٧دا، نزیکه‌ی یه‌ک ملیۆن پیاو و ئافه‌ره‌ت و منالی کورد بۆ پۆژئاوای ئه‌نادۆل را‌کو‌ی‌زاون، را‌کواستنه‌که‌ش زۆر به‌توندی و خراپی جێبه‌جێ کراوه، هه‌ر و‌کو چۆن له سه‌رده‌می جه‌نگی به‌که‌مدا له‌گه‌ڵ ئه‌رمه‌نه‌کاندا په‌فتار کراوه (١٣٤).

٢٥/٦/١٩٢٧ ئه‌نجومه‌نی که‌وره‌ی نیشتمانیی تورکیا یاسای ژماره (١١٦٤) ی دهرکرد. ئه‌م یاسایه‌ش راسته‌وخۆ له‌ژی کورد بوو، که ده‌سه‌لات به‌ ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران ده‌دات بۆ دروستکردنی زۆنیک‌ی تایبه‌ت له‌م ناوچه‌انه‌دا:

ئیلیازیز، ئورفه، بیتلیس، هه‌کاری، دیاره‌که‌ر، س‌ی‌یرت، وان و ماردین. ئه‌و زۆنه‌ش (ناوچه‌ی نارام) ده‌بێت له‌ژێر کۆنترۆلی

به‌کۆمه‌لێش خه‌لکی کوردستانی کوشتووه، به‌زستانیکی سه‌خت له کاتی راگواستندا خه‌لکیکی زۆر له برساو له سه‌رما مردوون، هاوکاتیش دێهاته‌کان سووتێنراون و وێران کران، پرۆسه‌ی تورکاندن و تورک نیشته‌جێ کردنیش له کوردستاندا به‌رده‌وام بووه^(١٢٩).

شۆڕشی ناگری داخ که له ١٩٢٧-١٩٣١ی خایاند له‌لایه‌ن تورکیاوه زۆر درندانه سه‌رکووت کراوه، دیسانه‌وه کوردستان که‌وتووه‌ته‌وه به‌ر شالۆی تاوانکاری:

١- سه‌ریاکی دانیشتوانی (٢٢٠) گوند قه‌رکران، که نزیکه‌ی (١٠٠٠٠٠) ده‌هه‌زار کس ده‌بوون.

٢- نزیکه‌ی (١٠٠) سه‌د رووناکبیری کوردیان به‌ده‌ست و پێ به‌سترایی فری دایه‌ ده‌ریاچه‌ی (وان)ه‌وه

٣- له‌ ده‌رووبه‌ری ناوچه‌ی تاندریکه‌دا، (٤٠٠) گوندیان وێران کرد.

٤- له‌ پارێزگای (وان)، (٨٢) گوندیان وێران کرد و (٩٠) پێنج سه‌د و نه‌وه‌د که‌سیان کوشت^(١٣٠).

ژهنراڵ ئیحسان نوری پاشا، له‌ بیره‌وه‌رییه‌کانی خۆیدا، باسی هێرشه‌کانی تورکیا ده‌کا و ده‌لێ: (زۆربه‌ی خانه‌واده‌ی پێشمه‌رگه‌کان له‌ که‌لی (زیلان)دا ده‌بن، که‌ له‌پشته‌وه‌ هێرش ده‌بن، پێش نه‌وه‌ی ده‌ستیان به‌ شۆڕشگێڕان بگات، سه‌ریاکی نه‌و ژن و منداڵانه‌ قه‌ر ده‌که‌ن)^(١٣١). دانیشتوانی نه‌و گوندانه‌ش که‌ به‌تۆپ و فڕۆکه‌ کاول کران، نه‌وه‌ی له‌ مردن پزگاری بوو، ژن و کچ و منال، وه‌ک پانه‌ مه‌ی ده‌درانه‌ به‌ر بۆ گوند و ناوچه‌کانی تورک و له‌ولاشه‌وه‌ ده‌وله‌مه‌ند و فه‌رمانبه‌رانی تورک، ده‌ستیان درێژ ده‌کرده‌ سه‌ر ماڵ و موڵک و نامووسیان، هه‌ر له‌و ناوچانه‌دا، نزیکه‌ی دوو هه‌زار که‌سیان له‌ گوندی

وهریزی دادی تورکیا (له سالی ۱۹۳۰) دهکین که سهبارمت به سیاسهتی کۆلتۆنیالییهانی ناومند له بهرامبهر گهلی کورد دواوه و وتووێهتی: (کورد تهنا مافی نهوهی ههیه، بیتی به خزمهتکار و بیتی به کۆیله) (۱۲۴).

سیاسهتی رژیمی تورکیا، درێژه پێدانی ههمان سیاسهتی که مایستهکانه له بیستهکاندا لهزوی گهلی کورد، ههر وهکو رۆژهلاتناس که سرمهتیا دهت: (له دواى سهركوتکردنی راپهرینی کوردهکان له سالانی ۱۹۲۵-۱۹۲۶ دا، سهدان گوند وێران کران، ههزاران مال سووتێران، سهدان ههزاریش خهڵکی مهدهنی کوژران و ناوهره کران، به پیر و ئافهرمت و منالیشهوه) (۱۲۵). له لای رژیمه داگیرکه رهکهانی کوردستان، رابهزان و بهشدارانی بزوتنهوهی کورد خانیان، بقیه دهبی ئیعدام بکریان. رژیمی تورکیا له ۲۹/ نیسانی ۱۹۲۵ دا شیخ سهعید و چل کهسی تر له هاوکارانی له دیاربهکر ئیعدام کرد (۱۲۶).

۱۹۲۵/۶/۲۵ ههندێ له ناو دارانی کورد، نامهیهکیان ئاراستهیی کۆمهلهی گهلان کرد، تیایدا باسی جینۆسایدی گهلی کوردیان پوون کردبووهوه، که چۆن حکومهتی ئهنگهره لهزوی گهلی کورد جێبهجێ دهکات، ههر وهکو چۆن پێشتر تورکیا لهزوی ئهرمهنهکان په پهرهوی دهکرد (۱۲۷) سیاسهتی جینۆساید له یاساکانی رژیمی تورکیادا جێگیر کراوه، ۱۹۲۶/۵/۳۱ نهجومهنی گهرههی نیشتمانیی تورکیا یاسای ژماره ۸۸۵ ی دهکرد، به گۆرهی ئهو یاسایهش، هێرش و پهلاماردانی سههر ناوچه کوردیهکان، کاری رهوان (۱۲۸). له سالانی ۱۹۲۵-۱۹۲۶ رژیمی تورکیا، به کۆمهڵ خهڵکی راگواستوه و

ياساييه‌كاني تورکيا بوونی ميلله‌تی کورد ږت ده‌کهنه‌وه، که‌واته
واقیع‌عینکی راسته‌قینه ږت ده‌کهنه‌وه) (۱۲۰). راستی نه‌م بیر و رای‌ی
بیش‌کچی له یه‌کم ده‌ستووری تورکیادا/ سالی ۱۹۲۴/
چه‌سپیندراوه.

بهندي ۸۸ ده‌لی:

(هم‌وو دانیش‌توانی تورکيا به‌بی ږم‌چاو‌کردنی ږه‌چه‌له‌کی نایینی و
ږم‌گن، تورکن) (۱۲۱): به‌گویره‌ی نه‌م به‌ندمش، له‌ږوی یاساوه، هم‌وو
هارولاتیانی تورکيا تورکن، که‌واته نه‌م به‌نده یاساييه، بوونی هر
نه‌توه یا گه‌لیکی تر یا که‌مه نه‌توومی جگه له تورک له تورکیادا ږم‌فز
ده‌کات و هم‌وو‌یان به تورک پی‌ناسه ده‌کات. کوردیش‌گه‌وره‌ترین
به‌شی نیشت‌مانه‌که‌ی و زږ‌ترین ژماره‌ی به تورکیاوه لک‌یندراوه
له‌چوار‌چټوه‌ی سنووری یاسایی و سیاسی تورکیادایه. نه‌م نایدیایه،
به یاسا‌کردنی سیاسه‌تیکي کۆل‌نیا‌لیانیه بۆ هه‌ل‌ووشینی گه‌لی کورد
به خاک و می‌ژوو‌ه‌که‌یشی‌ه‌وه. هر بۆیه‌ش نه‌و ولاتانه‌ی که
کوردستانیان داگیر کردوه، (کاربه‌ده‌ستانیان لووت به‌رزانه و
مه‌غروورانه دهر‌واننه کورد) هر له‌و پی‌ودانگه‌شه‌وه‌یه که (نه‌و
فرماندانه‌ی که ده‌سه‌لاتی ناو‌هندي له کوردستاندا دایان ده‌مه‌زینتی،
که‌سانی ناسراون به‌ ږی و توند و تیژی) (۱۲۲). دکتور مه‌جید جه‌عفر
راستی بۆ چوو‌ه که بیر و پای وایه: (هم‌وو دیارد‌هو پی‌گه‌ی
کۆل‌نیا‌لیزم و به‌یوه‌ندی کۆل‌نیا‌لیانیه له نیوان ده‌سه‌لاتی ناو‌هند و
به‌شه‌کاني کوردستان‌دان، نه‌م ېواران‌مش، لایه‌نی سیاسی و نابووری و
کۆمه‌لایه‌تی و که‌لتووری و سه‌ربازی و سایکۆلۆژی گرتو‌وه‌نه‌وه) (۱۲۳).
زیاتر بۆ دهر‌خستنی نه‌و رای‌ی د. مه‌جید جه‌عفر، ناماژه به‌ وته‌که‌ی

له كۆمەلگەى كوردەوۈ بۆ كۆمەلگەى تورك. (بىروانە: بىندى دووۋەمى پەيماننامەى ۱۹۴۸ دەربارەى قەدەغە كوردنى جىنۇسايىد و سىزا خىستەنە سەر تاوانكارانى).

۲- پىرۇسەى تۈاندەنەو: بىرىتىيە لە، جىتبەجى كوردنى دەسەلاتى نابوورى تەنىا بۆ ئەو كەسانەى كە وازىيان لە كورداپەتى ھىناو، ھەرەھا كەرانى لىپىرسراوانى دەولەت بەدىھاتەكانداو ھاندانى ھەرمانبەر و سەربازەكان كە ژنانى كورد بخوازن، دەولەتىش بۆ ئەم مەبەستە زەوىيان بەسەردا داپەش دەكات بۆ ئەوۋى لەناوچەكاندا جىگىر بن.

۴- زمانى كوردى قەدەغە بىرى و ئەوۋى كارى بىكەوتتە دائىرەكان دەبى وەرگىزەر لەگەل خۇيدا بېئىتت(۱۱۹).

تاوانى جىنۇسايىد لە باكوورى كوردستان، ھەموو لايەنەكانى ژيانى كوردى گىرتوۋەتەو. لەروۋى تىپۇرىيەو، لە ياساكانى ناوخۇدا، كەلى كورد لە توركىيا بوۋنى نىيە، لە پىراكتىكىشدا، سويا و پۇلىس و دەرگاكانى دەولەت ھەموو تۈنەيەكان خىستوۋەتە كار لەزى كەلى كورد، گىرتن، تۇقاندن، نىعدامكردن، بەكۆمەل پاكواستەن، ھەوتاندنى كەلتۈۋەر و تايىبەتمەندى نەتەوۋىي. لەم روۋەو نىسمەيل بىشكىچى دەلتى:

(ئەو بىرپارە ياسايسىانەى دەرھەق بەمەسەلەى كورد دەرىژن، لە دادگا بالاكانى توركىيا ۋەكو دادگاى بەرزو ئەنجۈمەنى دەولەت و دادگاى رەتكرەنەو، بىرپارى ياساىى نىن، بەلكو بىرپارى سىياسىن. بەگوپىرەى ياساى دەولەتى توركىياش، كۆمارى توركىيا، بەخاك و كەلەوۋە يەكگرتوۋەو قابىلى دابەشسېۋون نىيە، بەمەش دەرگا

به چ زمانیک قسه دهکهن، نهگه به کوردی قسه یان بکردایه، ده بویه بهرام بهر هر وشه یهک (5) قروشیان باجی نهو تاوانه بدایه که کوردن. جاری وا هه بوو نهو باجی دهیاندای زیاتر بوو له پاره ی نهو شتومه کانه ی که هینا بویان بۆ فروشتن (۱۱۸).

به لگه نامه یه کی گرنکی پشکنه ی گشتی تورکیا نابدین ئوسمان، ده باره ی ستراتیژی توانده ی کورد و نه هیشتنی تایبه ته نه دی نه ته وه یی کورد له کوردستانی ژوروودا، له ئه رشیفی بهریتانیادا پارێزداوه، نهو راپۆرت له چله کاندایا راسته ی وهزاره ی کاروباری ناوخۆی تورکیا کراوه. ناوه رۆکی نهو راپۆرت، دارپشتنی سیاسه تیکی تایبه تی ناوخۆی ویلایه ته کانی بتلیس، دیار به کر، وان، هه کاری، موش، ماردین، ئورفه و سیرته که بریتییبه له پرۆژه یه کی کۆلتوریا لانه ی درێژخایان بۆ نه هیشتنی بوونی نه ته وه یی کورد، به م شتومه یی خواره وه:

۱- نیشته جێکردنی کۆچه ره تورکه کان، له ناوچه کانی کوردستاندا، به و مه رجه ی هر سه له ی ۲-۵ دتهاتی تورک نشینی سه د مالی دروست بکری، چونکه مه سه له ی تورکاندن و توانده وه ی گه لێکی دواکه وتووی نه خوێندمه وار له بووته ی گه لێکی پوونا کبیر و پێشکه وتوودا ئاسانه تر دهکا.

۲- دوورخستنه وه ی منالانی کورد له دایک و باوکیان و کۆکردنه وه یان له فترگه ی شه وانه ی تایبه تدا و مامۆستای لێوه شه ووه کارامه یان بۆ دابنری بۆ نه وه ی به گیانی تورکیزم و تورکپه روه ری په روه رده ی ته واه بکری و زمانی تورکی بکریته تاکه زمانی ناخاوتن و بهرنامه ی تایبه تیان بۆ دابنری. نه مهش به زۆر راگواستنی منالانه

نه‌ه‌یشتنی بوونی نه‌ته‌وه‌یی کورده، ئیتر به‌ه‌ر هۆ و به‌ه‌ر نامرازو
 ڕێگایه‌ک بیت. ئالێروه، نه‌و خاله‌ گرنکه‌ ده‌ست‌نیشان ده‌کری که‌ نه‌و
 تاوانانه‌ی له‌دژی گه‌لی کورد ده‌کری، تاوانی جینۆسایدن، له‌ تاوانی
 ئاسایی جیا ده‌کری نه‌وه، که‌ مه‌به‌سته‌که‌ نه‌ه‌یشتنی بوونی نه‌ته‌وه‌یییه،
 دیاره‌ نه‌و نه‌ه‌یشتنه‌ش، ه‌ر فه‌وتاندنی به‌ده‌نی نییه، به‌لکو نه‌ه‌یشتنی
 که‌لتووری نه‌ته‌وه‌یی و ه‌موو سیما و دیارمه‌یه‌که‌ که‌ بوونی
 سه‌ره‌خۆیی میللته‌ی کورد دیاری ده‌کات.

به‌ندی (٦٩)ی یه‌که‌م ده‌ستووری تورکیا له‌ ١٩٢٤دا، نه‌و بیر و ڕایه
 له‌ چوارچێوه‌ی یاسادا ده‌چه‌سپێتی و ده‌بێته‌ ده‌ستووری ولات له‌دژی
 گه‌لی کورد، که‌ ده‌لێت: (ه‌موو تورکان یه‌کسان له‌به‌رده‌م
 یاسادا)^(١١٧). به‌گوێره‌ی نه‌و به‌نده، دوو جۆر مانا لێک ده‌درێته‌وه، یا
 ته‌نیا تورکان یه‌کسان له‌به‌رده‌م یاسادا، یا نه‌وه‌تا جگه‌ له‌ تورک، له
 چوارچێوه‌ی سنووری سیاسی-یاسایی تورکیادا هیچ گه‌ل و
 نه‌ته‌وه‌یه‌کی تر نییه. ئه‌مه‌ش وا نیشان ده‌دات به‌گوێره‌ی ده‌ستووری
 تورکیا، ته‌نیا تورک له‌ تورکیادا دانی پێدا ده‌نرێ و مافی ژبانی ه‌یه.
 که‌واته‌ نه‌ کورد بوونی ه‌یه و نه‌ کوردستانیش دانی پێدا ده‌نرێ، ه‌ر
 بۆیه‌ش به‌ندی (٦٩)ی ده‌ستووری یه‌که‌می تورکیا و دیاری ده‌کات
 نه‌وه‌ی به‌ره‌چه‌له‌ک تورک نه‌بێت مافی یه‌کسانی نییه له‌به‌رده‌م یاسادا.
 ئه‌مه‌ ڕێگه‌ خۆش ده‌کات بۆ ه‌موو کاریکی نا‌ڕه‌وا (به‌ یاسایش
 دا‌بن‌رێ) له‌دژی نه‌وانه‌ی که‌ تورک نین له‌ تورکیادا.

زمان، هۆیه‌کی گرنکی په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی و جیاوازی نه‌ته‌وه‌یییه
 له‌ کۆمه‌لگه‌ی مرۆفایه‌تیدا، بوونی زمان، بوونی نه‌ته‌وه‌ ده‌سه‌لمێنێت. له
 سییه‌کاندا، دهم‌زگاکانی پۆلیس له‌ تورکیا، ته‌رخان کرابوون بۆ
 چاودێری کردنی جوتیاره‌ کورده‌کان، له‌ هاتوچۆی شاره‌کاندا تا بزانی

فلکی توانی جینے ساید لہ باکووری کھرستان

لهو میلیله تانهی که له خوارووی پڙشاوای ناسیا دهژین، کورد کۆنترین میلیله تی نهو ناوچه یه یه، هر و مکو، پڙه لاتناس م. س. لازهریف دیاری کردووه، دهرکه وتنی کورد لهو ناوچانه دا له پیتش تورک و عهره به ویه هر بۆیه ش کورد به شیکه له پروداوه جهنگی، سیاسی و که له توریه کانی ناو ئیمپراتۆری و حکومه ته تازمه کانی نهو ناوچه یه (۱۱۳).

له سالی ۱۹۱۹دا میجر نوئیل له ناوچه‌کانی باکووری کوردستاندا
گه‌شتی کردوه، له‌باسی خانوبه‌ری کوردیدا ده‌ووستی، که؛ (کورډ
خواه‌نی چیژو شارستانی‌ه‌تیک‌ی د‌یرینی په‌سه‌ن) (۱۱۴). زاناو
سۆسیۆلۆگ‌ی تورک، دۆستی د‌ل‌سۆزی گه‌لی کورډ نیسمایل بیشک‌ج‌ی
که‌ سه‌رجه‌می ژبانی خۆی بۆ داکۆکی‌کردن له‌ که‌لی کورډ ته‌رخان
کردوه، ده‌لتی؛ (هه‌ولی ته‌واو و توند بۆ خنکاندن‌ی پ‌تناسه‌ی نه‌ته‌وه‌می
کورډ به‌به‌رده‌وامی ده‌در‌یت. هه‌روه‌ها بۆ کردنیان به‌ کۆیله و ئینجا
سپ‌ینه‌وه‌ی نازناو و که‌لتوو‌ر و شارستانی‌تی و زمانیان له‌سه‌ر په‌ره‌ی
میژوو و سه‌ر زه‌مین) (۱۱۵). بیشک‌ج‌ی، هه‌ر له‌باره‌ی فه‌وتاندن‌ی گه‌لی
کورده‌وه ده‌لتی؛ (له‌ تورکیا نه‌ته‌وه‌ی کورډ ه‌ینده‌ی نکۆلی له‌ بوونی
خۆی و پ‌تناسه‌ی نه‌ته‌وه‌می خۆی بکات ده‌توان‌یت به‌ نازاد‌په‌یه
لاوه‌کی‌یه‌کان شاد بیت و سوود له‌ پ‌رنسیپی مامه‌له‌ی یه‌کسان
وه‌ریگرت) (۱۱۶).

كهواته، كيشه‌ی كورد له‌ودايه، وهكو ميلله‌تيكي سه‌ربه‌خۆ بوونی هه‌يه، بۆيه سياسي وڵاته داگیركهره‌كانی كوردستان به‌پله‌ی په‌كه‌م

میللی و په یوه نډی کومه لایه تی، ده کړی پتی بووتری مردنیکي
له سرخوی خه لکه که.

نهم فاکتانه به شیکي که من له میژویه کی دوور و دریزی تاوان و
ویرانکاری و خوین پستن، لیرم شدا، زیاتر نه و پروداوانه مان تۆمار
کردووه که خه لکی کوردستانی به گشتی گرتووه ته وه، نه وه همیشه
نه وانه ی له ریزی هیزه سیاسیه کانی کوردستاندا یا له ریزی
سهرجه می نؤیۆزیسیۆنی عیراقددا کاریان کردووه، خو یان به مهرگ
مه حکومن، کهس و کاریشیان یان به گرتن یان دهر کردن.

دیکه‌ی ئێران دوو دهمخراڼه‌وه، زۆریان پوهانه‌ی زیندانی قه‌سری قه‌جر کران^(١٧٩). زیندانه‌کانی تریش پرکران. نزیکه‌ی (١٢٠) کورد له‌ماوه‌ی نێوان ١٩٢٤-١٩٤٠ نێعدام کران. سیاسه‌تیکه‌ی تایبته‌ی بۆ دواخستنی کوردستان پێڕه‌وه‌کرا، که نه‌نجامه‌تیکه‌ی خراپه‌ی هه‌بوو له‌سه‌ر ژبانه‌ی که‌لتووڕی و ته‌ندروستی و کۆمه‌لایه‌تی که‌لی کورد له‌ ئێراندا. هه‌تا جه‌نگی دووهم له‌ سه‌رجه‌می ناوچه‌کانی باکووری ڕۆژه‌لاتی کوردستاندا که سه‌رده‌شت و سه‌قز و بانه و مه‌هاباد و شنۆ و لاجان و نه‌غه‌ده و بۆکان... هه‌تد ده‌گریته‌وه که دانیشه‌توانی نزیکه‌ی یه‌ک ملیۆن که‌س ده‌بوو، تاقه‌ قوتابخانه‌یه‌کی ناماده‌یه‌ی هه‌بوو. له‌ ناوچه‌کانی مه‌هاباد و (٦٥) گوندی ده‌رویه‌ریدا، ته‌نیا پێنج قوتابخانه‌ی سه‌رمه‌تایی هه‌بوون، باری ته‌ندروستیش له‌ باری ڕۆشنبیری خراپتر بوو، سه‌رجه‌می ئه‌و ناوچه‌یه‌ که (٢٠٠,٠٠٠) دوو سه‌ده‌هزار دانیشه‌توانی هه‌بوو یه‌ک نه‌خۆشخانه‌ی تێدا بوو که جێگه‌ی بیست نه‌خۆشی تێدا ده‌بووه‌وه. هاوکات سیاسه‌تی ڕاگواستنی پێڕه‌وه‌کرا. له‌ سالی ١٩٢٥دا به‌شیه‌کی زۆری عه‌شیره‌ته‌کانی که‌ل‌باغ و جه‌لالی و پیران بۆ سولتان ئاباد و کرمان و شیراز ڕاگوێزران. له‌ زرووفیه‌کی سه‌ختی وادا ڕاگوێزران که به‌ قسه‌ی نه‌فسه‌ری سه‌رپه‌رشتکاری ڕاگواستنه‌که هه‌موو ژن و منال و که‌لی له‌ پیاوانیش له‌رتگادا مردن^(١٨٠).

له‌نێوان دوو جه‌نگی جیهانییدا حکومه‌تی ئێران، به‌چه‌ک خه‌لکی کوردستانی سه‌رکوت ده‌کرد، زمانی کوردی به‌ته‌واوی قه‌ده‌غه‌ بوو، هه‌ندێک تایه‌فه‌ی کورد به‌ته‌واوی قه‌لاچۆ کران. عه‌شیره‌تی جه‌لالی که له‌ سنووری ئێران و تورکیا و سوڤیه‌ت ده‌ژیان له‌ (١٠,٠٠٠) که‌سیان که

بۆ ناومندی ئىيران پاگوئىزىزىبون سالى ۱۹۴۱ تەنیا چەند سەد كەستىكىان گەرانوھ كوردستان. ژەنرال ئەحمەد ئاغا خان سەبارەت بەقەلاچۆ كوردنى خۆئىناوى لوپەكان بە (قەسابى لوپستان) ناوبانگى دەرکرد. تا يەھى كەلباخىش بۆ ناوچەى ھەمەدان و ئەسفەھان پاگوئىزىزان تا تورك زمانەكان بۆ جىگەى ئەوان بىتن (۱۸۱). لەدواى پروخانى كۆمارى كوردستان لە مەھاباد سالى ۱۹۴۶ و لەسپدارە دانى قازى محەمەد و كۆمەلى لە رابەرانى كۆمار، گەلى كورد كەوتەو ژىر چەوساندەھو زمانى كوردى قەدەغە كرايەو، چاپەمەنى كوردى ياساغ كراو كىتبە كوردىيەكان سووتىنران (۱۸۲).

سىياسەتى پڑىمى پەھلەوى، دانى بەبۈنى كورددا نەدەنا وەكو نەتەوھەكى سەربەخۆ و جياواز لە فارس. كاربەدەستانى ئىران واپان بلاو دەرگەوھە كە كورد يەككىكە لە قەبىلە پەسەنەكانى ئىران و زمانى كوردى يەككىكە لە زاراوھەكانى زمانى فارسى. چەندىن مامۆستاي زانستگاي تاران- و زاناي ئىرانى لەلايەن كاربەدەستەنەوھە راسپىردران، بۆ ئىسپات- كوردنى ئەو بۆچوونە لىكۆلىنەھو باسى مۆزۈوى و جوگرافى و زمانەوانى و سۆسىۆلۆگى بنووسن (۱۸۳). ديارە ئەم سىياسەتە دەبىتە ھۆى فەوتاندنى نەتەوھەى، زۆر بەھىمنى و بەكاوھەخۆ پېرۆسەى تۈاندنەھەى گەلى كورد ئەنجام دەدات. سەفیری بەرىتانى لەگەل يەكەم سەفیری عىراقىدا لە دەربارى پەھلەوى، گەتوگۆ دەكات و دەلى:

(سىياسەتى تورك بەرامبەر كوردەكانى دانىشتووى ئەو ولاتە، سىياسەتى توند و تىزى و نەھىشتىيانە بەھەموو پىگاپەك، ئىنجا بەتورك كوردنيان. بەلام سىياسەتى ئىرانى بەرامبەر كورد برىتتە لە

سیاسەتی پشتگوێ خستن، واتە فرامۆشکردنی ڕه‌گه‌زی کورد و یارمەتی نەدانی لە ڕووی پەرۆردووە تەندروستی و نەیسلاحات و شتی تره‌وه تا ڕۆژی دێ نەه‌نده لاواز ببێ نەتوانی خۆی ڕاگرێ و ناچار بێ لەناو ڕه‌گه‌زی ئێرانیدا بئۆتۆه و نەمینی^(١٨٤).

ئەگەر سیاسەتی ڕژیمی پەهلەوی لە کۆندا بەو جۆرە بووبێ، بۆ فەوتاندنیکی لەسەر خۆی کەلی کورد، ئەوا سیاسەتی ڕژیمی تازەیی ئێران، لە کەل درێژمەیدانی هەمان سیاسەتدا، بە کارهێنایی چەک و بەکۆمەل کۆشتن و وێرانکردنی هەر جێگەو بەرمیەکە، کە داخوای خەلکی لێو بە بۆ مافە ڕه‌واکانیان. کوردستانی بندهستی ئێرانیش هەر وەک بەشەکانی تری کوردستان کە لکێندراون بەو ولاتانەو لەژێر زەبری سیاسەتێکی کۆلۆنیالیانەدا، وەک هەمان سیاسەتی تورکیا و سووریا و عێراق. ڕۆژەلاتناس پڕۆفیسۆر م. س. لازەریف زانستیانه هەستی بەو کردووە کە (سەرانسەری ناوچە کوردییەکانی ئەو ولاتانە بەناشکرا جیاوازی پێو دیارە، کە ناستی پێشکەوتنی کۆمەلایەتی و نابووری و کەلتوری نزمترە لە ناوچەکانی تری ئەو ولاتانە)^(١٨٥).

ڕەفتاریکی تری ڕژیمی ئێران، وەک ڕژیمە داگیرکەرەکانی تری کوردستان، نەویە، لە سەرژمێری دانیشتوندا، راستی دەگۆڕێ و کەمی دەکاتەو. هەر بۆ نمونە سەرژمێری ١٩٥٦ و ١٩٦٦ چۆنیەتی پێکھاتە نەتەویی ئێران^١ هشیوینی، بەتایبەتی لە کوردستانی ئێراندا^(١٨٦).

ڕژیمی ئێران هەمیشە بەشداربوو لە کەل ولاتانی تردا بۆ لێدانی هەر بزووتنەویەک لە کوردستاندا بێ. لەدوای هەر سه‌هه‌ینانی کۆماری کوردستان لە مهاباد، سەرتیپ هۆمایۆنی لە ١٩٤٧/٣/٢٥ دا، لە

ناوچه‌ی حاجی نۆمران چاوی به‌ژهنرالی عیراقی علی حبیجازی کهوت. حبیجازی پیشنیاری به هۆمایۆنی کرد که ئهرته‌شی عیراق ناماده‌یه دژی بارزانیه‌کان یارمه‌تی له‌شکری ئیتران بدات. هیزه چه‌کداره‌کانی تورکیه‌ش ناماده‌یی خۆیان بۆ هاوکاری له‌گه‌ل له‌شکری شادا راگهیاند^(۱۸۷).

یه‌کیک له‌ ڕێکه‌وتنامه‌ گرنگانه‌ی نیوان ئیتران و عیراق و تورکیا که نه‌فغانستانیش به‌شداربوو به‌سه‌ره‌رشتی به‌ریتانیا، په‌یمانی سه‌عد ناباد بوو له‌ مانگی ئابی ۱۹۳۷دا. به‌گوێزهی ئهم په‌یمانه‌ش نه‌و ولاته‌نه‌ هاوبه‌ش بوون له‌ یه‌ک‌خسستنی هیزیان بۆ لێدان و ڕێکه‌مندی بزووتنه‌وه‌ی ڕزگاری گه‌لی کورد له‌ ناوچه‌ سنوورییه‌کانی هه‌ر سێ ولات^(۱۸۸). یه‌کیک له‌ مه‌به‌سته‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ئه‌و په‌یمانه‌ بریتی بوو له‌ به‌شداربوون و هاونا‌هه‌نگی توانای ئه‌و سێ ولاته‌ له‌ دژی گه‌لی کورد. به‌گوێزهی به‌ندی حه‌وته‌می ئه‌و په‌یمانه‌ بریاری به‌کۆمه‌ل راگواستنی دانیشتوانی ناوچه‌کانی ڕۆژناوای (کوردستانی بن ده‌ستی ئیتران) بوو بۆ ناوچه‌کانی ڕۆژه‌لاتی ئیتران. هه‌مان به‌ند ئه‌وه دیاری ده‌کات که لایه‌نه‌کانی ئه‌و په‌یمانه‌ پابه‌ندیتی ئه‌وه ده‌خه‌نه ئه‌ستۆی خۆیان، هه‌ول بدن هیچ چالاکییه‌کی چه‌کدارانه‌ یا کۆمه‌له‌ و ڕێک‌خراو ڕێکه‌ نه‌دن که به‌ مه‌به‌ستی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی ئه‌و دام و ده‌زگایانه‌ بێت که هه‌یه‌ و به‌رپرسیاریتی یا پاراستنی ناشتی و ناسایشی هه‌موو به‌شێکی سنووری ئه‌و ولاته‌نه‌ی خستوه‌ته‌ ئه‌ستۆی خۆی^(۱۸۹).

به‌گوێزهی ڕێکه‌وتنامه‌ی نیوان ئیتران و عیراق له‌ ۱۸/۷/۱۹۳۷دا هه‌ردوولا له‌ دوا‌ی بریار له‌سه‌ردانی ئه‌و ڕێکه‌وتنامه‌یه‌ به‌زووترین کات

چەند ڕێکەوتننامە یەکێ تر مۆرد دەکەن. دووان لەو ڕێکەوتننامانە پێشوندییان بە کوردەوه هەیە، دەربارەیی ناشتی و ناساییشی ناوچە سنوورییەکان و دەربارەیی گۆڕینەوهی تاوانباران^(١٩٠). لەدوای کەوتنی کۆماری کوردستان لە مهاباد و کۆماری ئازربایجانی ئێران، زیاتر لە (١٥,٠٠٠) کەس کوژران، ئەمە سەرکاری ئیعدامکردنی رابەرانی کورد^(١٩١).

ڕێکەوتننامەی ١٩٧٥/٣/٦، لە نێوان عێراق و ئێراندا، زەبرێکی کوشندە بوو لە بزوتنەوهی پزگاریخوازی گەلی کورد. بەگوترەیی پڕۆتۆکۆلی پۆزی ١٩٧٥/٦/١٣ دەربارەیی ناساییشی سنووری نێوان ئێران و عێراق تەواوی سنووری نێوان ئەو دوو وڵاتە کۆنترۆڵ دەکری. ئەم پڕۆتۆکۆلە نۆ بەندە، شەش بەندی، لە بەندی یەکەمەوە تا بەندی شەشەمی پەیوەندی بە گەلی کوردەوه هەیە.

بەندی یەکەمی. هەردوو لا پابەند دەکات کە زانیاری دەربارەیی ئازاوەچیەکان^١ بگۆڕنەوهو هەر کارێکی بەپێوستی دەرمان نەنجامی بێ بەربەند کردن و سەرکووتکردنی هەر چالاکییەک لەلایەن هەر دەستە و تاقمێکەوه بێ لەسەر خاکی هەر یەکێ لەو دوو وڵاتە دژی ئەوی تریان.

بەندی دووهم: داخستنی سنووری نێوان ئێران و عێراق بەهاوکاری هەمەجۆرەیی هەردوو لا.

بەندی سێیەم: دیاریکردنی ئەو ناوچە سنوورییانەی نێوان ئێران-عێراق - تورکیا بۆ کۆنترۆڵکردن.

بەندی چوارەم: تەرخانکردنی هەموو جۆرە پێوستییەکی مرقۆیی و ماددی کرنگ بۆ داخستنی سنوورەکان.

بەندی پێنجەم: ناگادارکردنەوی یەکتەر و تەسلیم کردنەوی
ناژاوەچیان.

بەندی شەشەم: لە کاتی پێویستدا بڕیار لەسەر قەدەغەکردنی ھەر
ناوچەیەک کە پێویستە دەبدەن، بۆ بەربەندکردنی
کەسانی ناژاوەچی^(١٩٣).

لەپاش کەوتنی پڕێمی شا و فاتنە سەر حوکمی حکوومەتی
ئێسلامی لە ئێران، گەلی کورد کەوتەو بە ناگر باران، کوردستان
بوو بە مەیدانی ئێعدامکردن و گوللەبارانکردن، ناگر خۆشکردنی
شەڕی نیوان کورد و نازەری و کوشتاری خەڵکی قارنە^(١٩٣). دیمەنی
دیاری سیاسەتی پڕێمی ئێران لە دژی گەلی کورد، بەبیانوی نەوی
لە ئێسلامدا مەسەلەی نەتەوایەتی بوونی نییە، پڕێمی ئێسلامی
ئێران، کەوتە سەرکووتکردنی بزووئەو نەتەوایەتی گەلی کورد و بە
کۆمەڵگرتنی خەڵکی کوردستان، بەکۆمەڵ کوشتن. ئێتر سیاسەتی
جینۆساید کە پڕێمی ئێران پەڕەوی دەکات، لە پراکتیکدا نەخشی
دیار بوو، گوللەبارانکردنی لاوانی کورد لە بەندیخانەکاندا، کوشتاری
بەکۆمەڵی خەڵکی قارنە، قەلاتان، قەرەگۆڵ، کوورەخانەکانی
سەر و قامیش و کوشتاری بەکۆمەڵی گوندی ئیندەر قاش، و سووکەند،
دیلانچەرخ و سەر و کانی. وێرانکردنی سەدان گوند و گواستنەوی
خەڵکی زەحمەتکێش و ڕەش و ڕووت بۆ ناوچەکانی تر و ناواری
دەربەدەرکردنی ھزاران خاوەن و خێزانی کوردستان^(١٩٤). وەنەبێ
وێرانکردن یا کوشتن و گرتن ھەر تەنیا یەک ناوچەی کەرتبێتەو،
سەرانشەری ناوچەکانی کوردستان - ئێران، ببوونە مەیدانی مەرگ و
وێرانکردن. لە ١٩٩١دا، لە ناوچەکانی باکووری کوردستانی ئێراندا،
نەم گوندانە وێران کران: سەیدارۆک، سولینک، فرخنیک و حروشە

سور. خەلکی ئەو گوندانەش ئاواره بوون و پرویان کردە گوندەکانی
تر (١٩٥).

و مەکو چۆن لە سەر دەمی شای ئێراندا باری سەرئەنجامی پەسەمی
دەولەتی دانی بە هیچ کێشە یە کەدا نەدەنا کە ناوی کێشەیی کورد
بێ (١٩٦). بە هەمان شێوەش کار بە دەستانی پێژمی کۆماری ئێسلامی
ئێران لە دژی بزوتنە وە پێژگاری گەلی کوردن. نە کە هەر نایانە وێ
چارەسەری کێشەیی کورد بکەن، بە لکو کەوتنە زیاتر ئالۆز کردنی و
وێران کردنی کوردستان و بە کۆمەڵ کوشتنی خەلکە کەیی. نە کە چ
لە کاتی کەوتنی پێژمی شادا بزوتنە وە کورد ناوچەکانی کوردستانی
کرته دەست و دەسلاتی خۆی تێدا دامەزراند، بە لām پێژمی ئێسلامی
هەر لەو کاتە وە لە سەرانی سەری ناوچەکانی کوردستانی ئێران لە
حالتی جەنگدا یە.

لە حوزەیرانی ١٩٨٣، حکومەتی ئێران پێژگاریاند کە هێزەکانی
(١٠٠) سەد پێژمەرگەیان لە ناوچەیی مەهاباد کوشتوو. دکتۆر
عەبدولەحمەن قاسملۆ (سکرێتیری حیزبی دیموکراتی کوردستانی
ئێران) لە نامە یە کیدا بۆ کۆبیونە وە یە کیتی جیهانیی مافی مەرووف،
پێژگاریاند کە حکومەتی ئێران بۆ مەبای فوسفۆپی و کاری ژەهرایی لە
هێرشەکانیدا بە کار هێناو، هەروەها حیزبی دیموکرات، ئێرانی بە وە
تاوانبار کردوو کە حکومەتی تاران (٥٩) کوردی لە مەهاباد و ورمی
لە دووی حوزەیراندا ئێعدام کردوو (١٩٧). ئێتر ئەو پەشە کۆژیە کە
دەستی پێ کرا لە (١٢) سالی حوکمی پێژمی ئێراندا تا سالی ١٩٩١
زیاتر لە (٥٠٠٠٠) پەنجا هەزار کورد کوژراو (١٩٨).

رێکخراوی Amnesty International، لە راپۆرتەکانی خۆیدا لە
سالانی ١٩٨٧-١٩٩٠ بە ژمارە وێنە و فاکتە وە، ئێران

بەپشتگیرکردنی مافی مرقوف تاوانبار دەکات، کە بەکۆمەڵ خەلکی دەگیرێ یان بەکۆمەڵ ئیعدام دەکا و هەموو جووڕە نازارتکی گیراو مکانیش دەدات. تەنیا لە ساڵی ١٩٨٩دا زیاتر لە (١,٥٠٠) کەس ئیعدام کران، لەناو ئەوانەدا کورد و غەیری کوردیشی تێدا یە (١٩٩). رێکخراوی ئەمنیستی نێتەرلاندیش لە چەند راپۆرتێکی تردا لە ١٩٩١، ١٩٩٢ و ١٩٩٣دا باس لە تاوانەکانی رژیمی ئێران دەکات، کە لەبەر جیاوازی بیر و پای سیاسی، نابینی خەلکی دەدات بەر دادگای ناەادیلانە و بەر نازار و ئەشکەنجە، رژیم دواي کەسانی هێزەکانی ئۆپۆزیسیۆن دەکەوێ و تەنانت لە دەرەوی ولاتیش دەیانکوژێ (٢٠٠). هەر وەک لە نیارانی ئێران لە ولاتانی دۆنیا لە پاریس و یۆنان و فیینا و ئەلمانیا کوژران.

پەرلەمانی ئەوروپا لە ١٢ی حوزەیرانی ١٩٩٢ لە بریارێکیدا/خالی ٢٢/، داوا لە بازاری هاوێش و دەوڵەتە ئەندامەکانی دەکات، کە هۆشیار بن لەوێ کە نایا ریز لە مافی مرقوفی کوردی ئێران و سوریا چ بە تاک و چ بە کۆمەڵ دەگیرێ یان نا؟ (٢٠١).

هەر وەها لە ١٦ی حوزەیران ١٩٩٣دا دێسانەوێ بریارنامەی ١٢ی حوزەیران لەسەر مافە مرقوبەکانی کەلی کورد لە هەر چوار بەشی کوردستان وەبیر دێنێتەموو ناڕەزایی و ئیدانەی خۆی ئاشکرا دەکات و بەناگاداربوونی ئەواو لەو سەرکوتە توند و تیزە کە رژیمی ئیسلامی ئێران لە دژی کورد بەرپۆشی دەبات. دوايش ناڕەزایی لەو هێرشانە دەرەبەرێ کە نەرتەشی ئێران بەتۆپی قورس و بەپشتیوانی هێزی هەوایی کردوونیەتە سەر گوندەکانی کوردستانی عێراق. پەرلەمانی ئەوروپا، هەر وەها رۆدووەکانی کوردستانی عێراق و تورکیا کە لەدژی کەلی کورد پێتەموو دەکرتن وەبیر دێنێتەموو داوا لە شورای کۆمەڵە

هاوێشی نابووێ نەرویا دەکات کە بەپەلە مەسەلە ی پێشیلکردنی بەردەوامی مافی مەرۆف و لەژێر پێ نرانی بەردەوامی مافە دیموکراتیک و فەرەهنگیەکانی گەلی کورد بخەنە بەریاس و لێکۆڵینەوە. پێشیلکردنی ئەو مافانەش جێگیربوونی ناشتی و سەقامگیربوونی لە رۆژەلاتی نیوەراستدا کەم دەکاتەوە. هەروەها پەرلەمان، داوا لە سەرۆکی پەرلەمان دەکا کە ئەو بڕیارنامەیە بە شوورای نەرویا، کۆمیسسیۆنی پەرلەمانی نەرویا و هەروەها حکۆمەتەکانی ئێران، عێراق، سوریا، تورکیا و کوردستانی عێراق رابگەینێ (٢٠٢).

پژێمە یەک لەوای یەکەکانی ئێران، بەشداری بزووتنەوی نەتەوایەتی کورد بەتاوانبار دەزانن، هەر بۆیەش هەمیشە پیلانیان بۆ کوشتنیان رێکخستووه. کوشتنی سەمۆ، لە سێدارەدانی قازی محەممەد و هەفالانی سالی ١٩٤٦، کوشتنی د. قاسملۆ و هەفالانی لە قییهنا لە ١٣/٧/١٩٨٩دا، کوشتنی د. سادقی شەرەفکەندی و هەفالانی لە بەرلین ١٧/٩/١٩٩٢، هەروەها کوشتنی هەزارانی تری بەشداری بزووتنەوی کورد بەلگەی ئەو راستییەن. رژیمی ئێرانیش هاوکار و بەشداری لەگەڵ رژێمەکانی تری داگیرکاری کوردستاندا بۆ لێدانی کورد و رێگە پێ نەدانی نازادی لە هەر جێگەیەکی کوردستان بێ. وەزیری دەرەوی ئێران ویلایەتی لە پێویستی هاوکاری سێ قۆلی ئێران و سوریا و تورکیادا داوای بەکۆمەڵ دەکات و دەڵێ:

(هەماهەنگی کردنی هەلوێستەکانی هەرسێ ولات بەرەو پێشگرتن لە تەسیراتی گێرەشتیوتنەکانی پشێوی ناوێ بەتایبەتی ئەوێزای پشێوی ژووڕوی عێراق، لەسەر ناساییشی نەتەوێ هەر سێ

ولاته که) (۲۰۲). هر بؤیه به‌مبه‌ستی لیدانی هاوبه‌شی نو ولاتانه له‌دژی کورد و تیکدانی نو حکومه‌ته‌ی که له خوارووی کوردستان دروست بووه، رۆژی ۱۴/۱۱/۱۹۹۲ له نه‌نقاره کۆبوونه‌وه‌ی سێ قۆلی وه‌زیرانی دهره‌وه‌ی ئێران و تورکیا و سوریا پتک هێنرا. مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی نو کۆبوونه‌وه‌یه پیلاندانان بوو له دژی بزووته‌وه‌ی کورد له ولاتانه‌و ته‌گه‌ره خستنه‌ به‌ر کاروباری حکومه‌ته‌ی کوردستانی عێراق (۲۰۴).

کۆبوونه‌وه‌ی کۆمیسسیۆنی به‌ربه‌ند کردنی جیاوازی په‌گه‌زو پشتیوانی له که‌مایه‌تییه‌کان سه‌ربه‌ پتکخراوی UN، له نیوه‌ی په‌که‌می مانگی ۸/۱۹۹۴ دا پتکخرا، نوته‌ری-فرانس لیبرتی- له و کۆبوونه‌وه‌یه‌دا راپۆرتیکی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی دایه به‌شدارانی، به‌شیکی راپۆرتکه‌ په‌یه‌وندی به‌ئێرانه‌وه هه‌بوو. راپۆرتکه‌ ده‌لی: (حکومه‌ته‌ی ئێران وێرای تیرۆریزمی ده‌وله‌تی، زۆر ده‌ستدریژی توندی دیکه له بوا‌ری مافی مرۆف‌دا له ناوچه کوردنشینه‌کان نه‌جام ده‌دا). هه‌روه‌ها راپۆرتکه‌ که‌لی نمونه‌ دینته‌وه، هه‌ندیک له‌وانه:

۱- له‌نیوان ژوئه‌نی (حوزه‌یران) ۱۹۹۳ تا ژانویه‌ی (کانوونی دوهم) ۱۹۹۴ دا، (۵۶) که‌س به‌ تاوانی لایه‌نگری له حیزبی دیموکراتی کورستانی ئێران گیراون و نه‌شکه‌نجه‌دران.

۲- (۵) که‌س له‌ نه‌ندامانی نو حیزبه، پاش دوو سال زیندانی کردن، له مارس‌ی ۱۹۹۴ دا له شاری کرماشان نی‌عدام کران.

۳- له ۸ی سێپتیمبه‌ری ۱۹۹۳ دا، (۷۰) که‌س به‌تاوانی له‌به‌رکردنی جل و به‌رگی کوردان گیراون، که (۱۰) ده‌ که‌سیان بێ سه‌ر و شوێن کراون.

٤- له مانگی ژووپنه (تەمموژ) تا دیسامبری ١٩٩٣دا، نزیکەی (١٠٠) دێی که زۆربەیان له ناوچهکانی سەردهشت، بانه، شنق، بۆکان و مه‌بادن وێران کراون و دانیشتونیان دهرکراون، ژماره‌یه‌کی زۆریش له‌و گوندنشینه‌ به‌هۆی ئه‌و مینه‌وه که دانراونه‌و گیانی خۆیان له‌ده‌ست داوه. ئه‌و مینه‌نه له‌ کۆتایی سالی ١٩٩٣دا له‌و گوندانه که له‌که‌ڵ کوردستانی عێراق هاوسنوورن دانراونه‌وه.

٥- (١٥٠٠٠٠) سه‌د و په‌نجا هه‌زار که‌س له‌ هه‌یزه‌ چه‌کداره‌کانی پزێم له‌ ناوچه‌ی کوردستان جێگیر کراون و ده‌بنه‌ هۆی خۆلقاندنی کاره‌ساتی دڵته‌زین.

٦- له‌ سالی ١٩٩٣دا، (١٢٠) کرده‌وه‌ی تیرۆریستی له‌ کوردستانی عێراق به‌پێوه‌ چوون. نزیکه‌ی (٢٠٠) گوند که‌ زۆربەیان به‌یارمه‌تی رێکخراوه‌ ئینسانیه‌کان ئاوه‌دان کراونه‌ته‌وه، له‌ ئاکامی بۆمباران و تۆببارانی هه‌یزه‌کانی ئێران‌دا وێران کراون.

٧- خه‌لکی ئاسایی که‌ پشتر گیرۆکه‌رفتی زۆریان هه‌بوو، له‌ ئاکامی ئه‌و هه‌رش و ده‌ستدرێژییه‌ نیزامیه‌انه‌دا، تووشی ه‌الۆترانیه‌کی زۆر هاتوون (٢٠٥).

ئه‌م راپۆرتی-فرانس لیبرتی- چمکێک له‌ تاوانه‌کانی پزێم له‌ ئێران‌دا و به‌لکو له‌ دهره‌وه‌ی ئێرانیشدا له‌ دژی کورد پێشان ده‌دات. ئه‌وه‌ی گرنگه‌ پوون ده‌بێته‌وه‌ که‌ ئێران به‌نازادی له‌دهره‌وه‌ی ئێرانیشدا سه‌غله‌ت ده‌بێ و نایه‌ویی که‌لی کورد به‌ئارامی له‌سه‌ر خاکی خۆی بژی و هه‌ولی بێکه‌هینانی پاشه‌پۆژێکی سه‌ربه‌خۆ بدات، چونکه‌ له‌هر جێگه‌یه‌ک نازادی بۆ کورد هه‌بێ، ئه‌و پزێمانه‌ به‌ مه‌ترسی ده‌زانن له‌سه‌ر خۆیان بۆیه‌ خالی گرنگی تاوانه‌کانی ئه‌و پزێمانه‌ لێرده‌ا و

فاکتی تاوانی جینۆساید له پۆژناوای کوردستان

کەلی کورد له پۆژناوای کوردستان له چهوساندن و هیهکی نەتەویمی بەردەوام دایە. جۆری سیاسەتی پزیمی سوریا جیاوازه له گەل سیاسەتی ولاتە داگیرکەرەکانی تری کوردستان. له پۆژناوای کوردستان نە بزوتنەویمەکی چەکدار هیه و نە شەڕیش هیه، بۆیه جێبه جێ کردنی سیاسەتی جینۆساید له مەبەشی کوردستاندا، میتۆد و نەخشەی جیاوازی گرتوومە خۆ. مەرج نییه جینۆساید هەر له کاتی شەڕدا یا به هۆی شەڕهوه نەجەم بدرێ، هەر وهکو پەیماننامەی ۱۹۴۸ دەربارەوی قەدەمە کردنی جینۆساید و سزا خستنه سەر تاوانکارانی جەختی لەسەر کردووه. جینۆساید نەک هەر له سەر دەمی شەڕدا، بەلکو له سەر دەمی ناستیشدا نەجەم دەرێ، چونکه مەبەست له جینۆساید هەر فەوتاندنی فیزیکی (بەدەمی) مرۆف نییه بە تەنیا، بەلکو فەوتاندنی کەلتوووری نەتەویمی مەترسییه کە ی له و هدایه، ئەو کۆمەله مرۆفەیی که پەيوەندی نەتەویمی یەکیان دەخات، بوونی نامێنێ و بە درێژایی میژووی ناسەواری کوێر دەبێتەوه. ئەمەش دەبێتە زەبر بۆ میژوو مرۆفایەتی، چونکه کەلتووور و ئابووری و سیاسەت و میژووی شارستانیەتی نەتەویمەیک هەڵدەتە کێندری و لووش دەدرێ.

هەر له دامەزراندنی دەولەتی سوریا و لکاندنی هەندێ ناوچهی خۆژناوای کوردستان پتووی، حکوومەتی سوریا کەوتە پەیمانکاری له گەل تورکیا و عێراق و ئێراندا. یەکی له مەبەستە گرنگەکانی ئەو پەیمانکاریه، هاوچووت کردنی هەول و تەقەلای سوریا له گەل ئەو ولاتاندا بۆ بەر بەرەکانی و بەر بەند کردنی هەر بزوتنەویمەکی

کورديیه، چونکه پاشه پوژی نو بزووتنه وهیه به مەترسی دادەنێن بۆ لەتکردنی نوو سنووره دەسکردهی که لەنێوان نوو ولاتانەدایە.

لە ۱۹۲۶/۵/۳۰ دا پەیماننامەى دوستایەتى لە نێوان تورکیا و فەرەنسادا مۆرکرا، پاشتر پرتۆکۆلی ژماره هەشت وەکو پاشکۆی نوو پەیماننامەیه مۆرکرا، لەبەرئەوهی ئەوکاتە سوریا لەژێر مائداتى فەرەنسادا بوو، بەگوێرەى بەندى یەکمى نوو پرتۆکۆلە، سوریا و تورکیا پابەندن بە بەرهەڵستى کردنىکی هاوبەش لە نژی هەركەس و دەستەیهك بێت لە ناوچه سنوورییهکانى نێوان هەردوو لایان بەگوێرەى بەندى سێیەم و چوارەمیش، هەردوولا تاوانباران که ئاودیو دەبن، دەگرن و تەسلیمی یەكدی دەکەنەوه (۲۰۶). ئەوه ناشکرایە که تاوانباران و چەكداران مەبەست لەو هیزو گروپە کوردییانەیه که نوو سەردەمه لەخەباتدا بوون بۆ وەدیپێنانى مافەکانى گەلى کورد.

سالى ۱۹۴۶ لەدای کۆتایى هاتنى مائداتى فەرەنسا لە سوریا، که سەرەخۆی راکەیاندرأ، ئیتر حکومەتى سوریا کەوتە جێبەجێ کردنى سیاسەتى (پشتینی عەرەبى) و تەعریبکردنى ناوچه کوردییهکان لەسەر سنوورى تورکیا و عێراق (۲۰۷). ئەم سیاسەتە دوو پرۆسەى پێ ئەنجام دەدرا، یەکم تەعریبکردنى ناوچه سنوورییهکان و راکواستنى کورد، دووهەمیش، دوورخستنه‌وهی کوردی دیوی سوریا لە کوردی ناوچه کوردییهکانى دیوی تورکیا و عێراق.

پشتینی عەرەبى، ناوچهیهكى پا نو بەرىنى گرتەوه بەدریژایى (۳۲۰) کیلۆمەتر و بەپانایى (۲۰) کیلۆمەتر. پرۆژهیهكى تری سیاسەتى سوریا بەپلانى (سەرژمێرى نانااسایى) کورده‌كان ناسراوهو تەنیا بۆ ناوچه‌كانى کوردستان بوو، که (۱۵۰,۰۰۰) سەد و پەنجا هەزار کورد

به بێگانه لهقه له م دران و بێ به لگه نامه و ناسنامه ی سوری مانه وه .
 ههروهها دهوله تی سوری له سهاله کانی ههفتاکاندا له ژێر ناوی (گوندی
 مۆدێرن) دا پرۆژهیهکی تری دارشت . مه بهستی نهم پرۆژهیهش بریتی
 بوو له راگواستنی چهند خێڵێکی کورد بۆ دهروهی ناوچهکانی
 کوردستان و نیشه جێکردنی خێله عه ره به کان له جێگاکانیان (٢٠٨).

به گۆیره ی پیلانی (پشتینی عه ره بی) پژی می سوری ده یو یست له
 ماوه ی پێنج سالدا دانیشه توانی کوردستان ریشه کیش بکات و ناچاری
 کۆچکردن یان بکات. بۆ نه و مه به ستش له به رای ی سنووردا به قوولی
 (١٥) کیلۆمه تر و به درێژایی (٢٧٥) کم، سه ره جم ٢٢٢ گوندی به نێوی
 (کیلگه ی دهوله تی) یه وه چۆل کرد (٢٠٩). نه و کارانهش وانه جام
 ده درێ، هه ر داخوازییه ک له لایه ن کورده کانه وه بکری بۆ به دیه ی تانی
 مافی نه ته وه می، نه و به کوشتن و به رین وه لام ده دریشه وه. بۆ به ره بند
 کردنی هه موو هه ولێکیش، پێکخراو و کهسانی ناوداری کورد
 چه وساندنه وه یه کی توند که وتووته سه ریان (٢١٠).

حکوومه تی سوری له پرۆگرامی خوێندندا نه وه ی جێگیر کردوه که
 کورده کان له شوێنی تروه هاتوون و له و ناوچهکاندا جێگیر بوونه (٢١١).
 نه مهش په فرکردنی راستیه یه کی میژوو یه که نه و خاکه ی کورد
 له سه ری ده ژێ کورده ستانه. له زانسته میژوودا نه وه پوون کراوته وه
 که بوونی کورد له و ناوچهکانی پۆژه لات ی ناوه راستدا له پیش بوونی
 تورک و عه ره بیه وه یه.

پرۆژه نه یه نییه که ی (محمد طلب هلال) لێ په رسراوی سیاس ی
 ناوچهکانی جزیره سالی ١٩٦٢ به ناو نیشهانی لیکۆلینه وه یه ک
 ده باره ی ناوچه ی جزیره له روانگه ی نه ته وایه تی و کۆمه لایه تی و

[illegible]

سالانی ۱۹۴۵-۱۹۵۸ رژیمی سووریا زۆربهی نەفسەرە کۆردەکانی
 لە سوویا دەرکرد، سالی ۱۹۵۸ ڕێگای زانکۆ لە قوتابیانی کۆرد بۆ
 کۆلیجەکانی نەفسەری و پۆلیسی گیرا. کاسیت و چاپەمەنی کۆردی
 قەدەغە کرا و کەوتنە شکاندن و سووتاندنیان. هەر کەسێک پێی
 بگيرايه، ئەوا دهمخرايه زيندان. دەست کرا بەتەغریبکردن و
 (۱۵.۰۰۰) پانزە هەزار خێزانی عەرەب لە ناوچەکانی حس و
 سەلەمیه هێنراوە کوردستان و لە زەوییه بەپیتەکانی زەهیریه و
 ئەحمەدیه نیشتەجێ کران. لە هاوینی ۱۹۶۰دا ژمارەیهکی زۆری

سهرانی پارتی دیموکراتی کوردستانی سوریا و نزیکهی (۵۰۰۰) پینچ هزار کوردی تر زیندانی کران. سالی ۱۹۶۲ دهولتی سوریا سهرزمیری ناوچهکانی کوردستانی کرد، بهیتی نو سهرزمیره ۹۰٪ی دانیشتوانی کوردستان له مافی هاو نیشتمانیتی بی بهش کران و به لگه و ناسنامه یان لی زهوت کرا (۲۱۳).

له مانگی نه یولی ۱۹۶۲ دا رژیمی سوریا، سهرزمیری ناسایی پارێزگای جهزیره ی کرد، به گوێره ی ئهم سهرزمیره زیاتر له (۲۰۰،۰۰۰) دوو سه ده هزار کورد مافی هاو نیشتمانیتی یان لی سهندرا به و بی ولات و بی ناسنامه مانه وه. ته نانهت گه لی خیزان هندی له ئه ندامانیان به بی ناسنامه و هندی کیش ناسنامه یان هه رماوه. وه کو دایک و باوک ناسنامه یان هه یه و مناله کانیا ن لیتان سهندرا وه ته و یان به پیچه وانه وه (۲۱۴). دیاره ئهم سیاسه ته ش ده بیخته هوی نه وه ی، نه وانه ی بی هیچ ناسنامه یه ک ماونه ته وه مافی ژیا نیان لی زهوت کرا وه، چونکه نه مافی نیشکر دن، نه کرین، نه فروشتن، نه ژن هینان یا شوو کردن... هند هیچ په کتیک له و مافانه یان نییه، که واته پتگی بهرده وامبوونی ژیا نیان لی گیرا وه. له لایه کی تره وه، (۶۰،۰۰۰) شهست هزار کهس له دیمه شق به گوێره ی هه مان پاسای (سهرزمیری ناسایی) به بی ناسنامه ماونه ته وه (۲۱۵).

سیاسه تی ته عریب کردن له کوردستان دا، له لایه که وه عه ره بی له و ناوچانه نیشته جی ده کرد و له لایه کی تره وه په یه وندی کوردی دیوی سوریا و دیوی تورکیا و عیراق له یه ک دا پچرێ و نه و کوردانه ی ناو سنووری سوریا له ناوچه سنوورییه کانه وه، راگوێزان، که له نا کاما دا به گوێره ی سیاسه تی (پشتینی عه ره بی)، (۱۴۰،۰۰۰) سه ده و چل

هزار جوتیار و په‌نجده‌ری کورد جی‌گه‌کانیان به‌ع‌ره‌ب پر کرایه‌وه و زیاتر له (٦٠٠٠٠) شه‌ست هزاری تریش پرویان کرده تورکیا و لوینان و شوینه‌کانی تری سوریا^(٢١٦).

رژیمی سوریا له‌که‌ل رژیمه داگیرکه‌ره‌کانی تری کوردستاندا به‌شداره له دژایه‌تیکردنی بزووتنه‌وه‌ی کوردا. له ٩ی تشرینی یه‌که‌می ١٩٦٢ یه‌کیتییه‌کی سویایی له نیوان سوریا و عیراق پیکهات. نه‌نجومه‌نیککی بالا بق به‌رگری هاویه‌شی ه‌ردولا له ٩/٢/١٩٦٢ دا پراکه‌یاندرا، سویای سوریا سنووری بری و هاوشانی سویای عیراق له ناوچه‌کانی زاخو و دهوک به تانک و فرۆکه و تۆپی قورسه‌وه، به قسه‌ی عبدالسلام عارف (نه‌رکی پیروزی) به‌جی که‌یاند. رژیمی عیراق به په‌رسی پایگی‌یاند که هیزه چه‌کداره‌کانی سوریا له (باکووری عیراق!) وا ده‌ج‌نگن، سه‌روکی نه‌وسای عیراق عبدالسلام عارف له سه‌ردانی هیزه‌کانی سویرادا وتی؛ (براکانم! به‌ناوی میله‌تی ع‌ره‌به‌وه به‌خیرها‌نتان ده‌کم، سوپاس بق یه‌زدان بق نه‌م یه‌که‌م به‌یه‌گه‌یشتنه. نیمه به‌ختیار و خۆش‌حالین که ده‌بینین سه‌ربازانی عیراق و سوریا هاوشان ده‌ج‌نگن)(٢١٧). به‌گویره‌ی بیر و پای محمد طلب هلال، ده‌بویه هیزی سوریا به‌په‌له به‌شدار بوویه له شه‌ری دزی کورد له (باکووری عیراق!)، تا نه‌خشه‌ی راگواستن و ته‌غریب کردنی کوردستانی سوریا هاوکات بیت له‌که‌ل لیدانی بزووتنه‌وه‌ی کورد له عیراق، چونکه نه‌و شه‌ره شه‌ری (چه‌ک و باوه‌ر) له^(٢١٨).

چاوگتیرانیک به‌ناوه‌پۆکی پرۆژه‌که‌ی محمد طلب هلالدا، چاکتر له سیاسه‌تی سویرامان ناگادار ده‌کات، چونکه نه‌و پرۆژه‌یه بووه به به‌رنامه‌ی سیاسی حکوومه‌ت و جیبه‌جی ده‌کری. هلال له پیتشه‌کید

مەبەستى پرۆژەكەى دىمبارەى ناوچەى جەزىرە وا پروون دەمكاتهو:

(اصبحت اليوم مهددة تدق ناقوس الخطر مستصرخة الضمير
العربي الحي لانقاذها وتطهيرها من كل الشوائب والزبد
التاريخي لتعود مساهمة فعالة كأخواتها من محافظات هذا
القطر-العربي- نظرا لموقعها ومركزها وانتاجها وثروتها)

دەمكەى بەكوردى:

پارتىزكاي جەزىرە (ئىمىرۆ بەر ھەر ھەشە كەوتوو ھەزەنگى مەترسى لى
دەداو داوا لە وىژدانى زىندووى عەرەبى دەمكات تا رزكاري بكا و لە
ھەموو پىسى و پۆخلەواتىكى مېژوو پاكى بكانەو، تا چالاكانە
لەبەر جىگەو شوۆن و بەرھەم و سامانى ھەكو پارتىزكايانى دىكەى ئەم
پولاتە عەرەبىيە بەشدار بىتەو) (١٩).

سەيرە! محمد طلب هلال، خاومن دەولەت و ئابوورى و دەسلەت بە
دەست بەجۆرىك بوونى كورد خستوو ھەتتە مەترسىيەو تا ھاوار بۆ
(وىژدانى زىندووى عەرەب) . بات و پارتىزكاي جەزىرە لە كورد رزكار
بكەن! كوردى نىشتمان دابەشكراو و ئازادى لى زھوت كراو، ئابوورى
ولاتەكەى دەكرىتە چەك بۆ پرۆژەى لەناوبردنى خو، ھىشتا بەلاى
ئاغاي ھىلالەو ترسناكە لەسەر (مىللەتى عەرەب!)، لەراستیدا ئەم
بىر و ڕايە، لەرادەبەر فاشىيانەو دژ بە كەمترىن و سەرەتاترىن مافى
ئاسايى مەرفە.

پرۆژەكەى محمد طلب هلال برىتيە لە پىشەكەى و دەسپىك و شەش
فەسل. لە فەسلەى يەكەمدا، نووسەر كەوتوو ھەتتە شىواندنە مېژوو
كورد و نكوولەى لە بوونى دەمكات، چ ھەك-كەل- يا ھەكو-نەتەو- كە
خاوەنى مېژوو و زمان و شارستانىيەت نىيە و دەلى؛ (فەھم ئاناس

يعيشون على ما تقدمه الامم من تراث وحضارات ليس لهم فيها أى سهم ولم يقدموا أو يؤثروا على تلك الامم والحضارات ولا بشعيرة صغيرة من انتاجهم ايا كانت^(٢٢٠). واته: (نوانه خه لکيکن له سەر که له پور و شارستانیه تی میلله تانی تر ده زین، هیچ به شداریه کیشیان تییدا نییه و نه وهنده ی تاله موویه کیش هیچیان پیشکش نه کردووه و به هیچ جزره به ره مه یتکیش کاریان له و میلله ت و شارستانیه تانه نه کردووه).

تهنیا نهم بیر و پایه خۆی له خۆیدا پرۆسه کردنی تاوانه دهره ق به گه لی کورد، لێره دا، ئیمه نامانه و ئی بجینه سەر نه و باسه ی که کورد میلله تیکێ دیرینه و خاوه ن که لئور و میژوویه کی تایبته و سه ره خۆیه، با له مه به سستی سه ره کی باسه که مان دهره چین تهنیا دهرسین، نه گهر کورد وایه که کار به ده سستی گه وره و سیاسه ت مه دارتکی ده ولته ی سوریا، وهکو محمد طلب هلال ده لێ، نه ی بۆچی نه وهنده له بوونی کورد ده ترسی و سیاسه تی خۆی و ده ولته که ی له سه ر پرۆژه که ی نه و دارپژراوه؟! ئیتر نه و بیر و پایه نه خشه ی فه وتاندنی نه ته وه یی کورد دیاری ده کات، هه ر وهکو له فه سلێ یه که مه دا گه یشتووته نهم نه نجامه و کیشه ی کورد به مه ترسی له سه ر بوونی عه ره ب ده زانی، بۆیه پتی وایه نه و کیشه یه: (قد اصبح تهدد الکيان العربي، مغذاة من الجهات المعادية للقومية العربية قديمها وحديثها في الخارج والداخل)^(٢٢١). واته کیشه ی کورد (ئیتر هه ره شه له بوونی عه ره ب ده کات، چونکه له دهره وه له ناوه وه له و لایه نانه وه پشتگیری ده کری که دوژمنی کۆن و تازه ی نه ته وه ی عه ره بن). که واته، دانه ر و سیاسه ته مه داری ده ولته ی سوریا به ریار ده دا و ده لێ؛ (لذا وجب حلها

جذریا و وضع الخطط اللازمة لذلك في القطرين الشقيقين سورية والعراق ويكون الحل موحدا والخطة واحدة^(٢٢٢). واته: (بؤیه پتیوسته له رهگ و ریشوه چارسه‌ری بکری و نه‌خشه‌ی پتیوستی بق دابنری تا له‌هردوو و لاتی برا، سوریاو عیراق یه‌ک چارسه‌ر و یه‌ک نه‌خشه‌ی هاوېش بی). نه‌ومان له‌بیر بی، وه‌کو پتیشتر باس‌مان کرد که سوریاو عیراق به‌سویای هاوېش که‌وتنه‌ لیدانی بزوتنه‌وه‌ی کورد، له‌لایه‌ک، له‌لایه‌کی تره‌وه، ته‌واوی نه‌و خالانه‌ی له‌و پرۆژه‌یه‌دا دراوین به‌رژیمی سوریا له‌ پراکتیکدا تا کاتی نووسینی نه‌م باسه‌ کاریان پی ده‌کری، بؤیه‌ سیاستی رژیم له‌دزی کورد ته‌واو نه‌هیشتنی که‌لتوو و بوونی نه‌ته‌وه‌یییه‌ له‌ چوارچینه‌ی سوریا، بگه‌ به‌شداربوونیش له‌گه‌ل و لاتانی تری داگیرکری کوردستاندا.

له‌ فه‌سلی دووه‌دا نووسه‌ر ده‌چیته‌ سه‌ر باسی بوونی کورد له‌ پارێزگای جزیره‌ ده‌لی: (یتکائف هذا في الامکنة الخصبة بحيث يستعصي عليك ايجاد جيب عربي صغير في بعض المناطق وخصوصا في منطقة المالکية وقبور البيض والقمشلي وعامودا ويحتلون اخصب المناطق في الجزيرة واكثرها امطارا)^(٢٢٣). هه‌رچه‌ند نا‌اغای ده‌سه‌ل‌آندار نکۆلی له‌ بوونی نه‌ته‌وه‌یی کورد ده‌کات و بوونی خاکی کوردستان له‌لای نه‌و نییه‌، به‌لام نه‌م بیر و رایه‌ی نیسپاتی نه‌وه‌یه‌ که‌ خۆی به‌ برۆ ده‌خاته‌وه‌و روونی ده‌کاته‌وه‌ که‌ زۆریه‌ی دانیش‌توانی کوردستان کوردن و کوردستانیش و لاتیکی ده‌وله‌مه‌نده‌.

سه‌رنج بده‌ن ده‌لی: (يحتلن اخصب المناطق) واته‌ به‌پیت‌ترین ناوچه‌یان داگیر کردوه‌، وشه‌ی (داگیر کردوه‌) به‌کار ده‌هینن، پی وایه‌ وه‌کو پتیشتر نا‌ماژه‌مان بق کرد، کورد هاتوون و خاکی عه‌ره‌بیان

داگیر کردووه. باشتەر نووسەری پرۆژەکه دەچیتە سەر باسی نەوێ نۆتی کورد و دەلێ؛ (ان هذا الجيل الذي اصبح متعلما هو عنصر الخطر)^(٢٢٤). بەلای ئەمۆه نەوێ نۆتی کورد که خوێندەواره، جێگەی مەترسییە. بۆیە وای بۆ دەچێ: (كان يقال قديما عربوهم بالعلم وكانت النتيجة ان العلم الذي قدمناه لهم اصبح السلاح الاول والعقائدي بين ايديهم)^(٢٢٥). واتە: (لەکۆندا دەیان وت بەزانیاری تەعریبیان بکەن. بەلام ئەنجامەکەی وا کەوتەو ئەو زانیارییەکی که پیشکەشمان کردن، بوو بە یەکەم چەکی باوەر بە دەستیانەو). کەواتە پێی وایە بەزانست خەلکی کوردستان زیاتر بوونە بەدوژمن بۆیە دەلێ: (خلقنا لانفسنا بانفسنا أعداء الداء أشداء جمعوا بين الشراسة والعقيدة والحجة بل والبيان)^(٢٢٦). هەر بۆیەش داوا دەکات و دەلێ: (نقترح سياسة التجهيل لاننا لسنا بحاجة لخلق دائم وتجديد مستمر بعد الان وبواسطة مدارس الدولة ومعاهدها حيث أثبتت التجربة عكس ماكان يقال - علموهم يستعربون)^(٢٢٧). واتە: (پیشنیاری سیاسەتی تەجهیل دەکەین. چونکە نێمە لەمۆدوا نیتەر پتوێستمان بەداهێنانی هەمیشەیی و نوێ کردنەوێ بەردەوام نییە بەهۆی قوتابخانەو ئامۆژگاکانی دەولەتەو، تاقیکردنەو پێچەوانەی نەوێ ساغ کردەو که وتراوە-غیریان بکەن تەعریب دەبن).

ناوەڕۆکی تەراوی پرۆژەکەیی محمد طلب هلال، که مەبەستی سەرەکییە لە دارپشتنی نەخشەو پیلانی فەوتاندنی کورد و تەعریب کردنی خەلکەکه و خاکەکهیان، لە (١٢) خاڵدا بەم جۆرە خراوتە ڕوو، وا دەقاردەق وەکۆ خۆی دەیان نووسینەو:

١- ان تعتمد الدولة الى عمليات التهجير الى الداخل مع التوزيع في

الداخل ومع ملاحظة عناصر الخطر اولا فأول. ولا بأس ان تكون الخطة ثنائية او ثلاثية. السنين تبدأ بالعناصر الخطرة لتنتهي الى العناصر الاقل خطورة وهكذا...

٢- سياسة التجهيل: أي عدم انشاء مدارس او معاهد علمية في المنطقة لان هذا اثبت عكس المطلوب بشكل صارخ وقوي..

٣- ان الاكثرية الساحقة من الاكراد المقيمين في الجزيرة يتمتعون بالجنسية التركية. فلا بد لتصحيح السجلات المدنية وهذا يجري الآن انما نطلب ان يترتب علي ذلك أجلا وكل من لم تثبت جنسيته وتسليمه الى الدولة التابع لها. اضع الى ذلك يجب ان يدرس من تثبتت جنسيته دراسة ايضا معقولة وملاحظة كيفية كسب الجنسية لان الجنسية لا تكسب الا بمرسوم جمهوري. فكل جنسية ليست بمرسوم يجب ان تناقش تبقى من تبقى أي الاقل خطرا وتنزع من تنزع عنة الجنسية لتعيده بالتالي الى وطنه.

ثم هناك تنازع الجنسيات هناك تجد احدهم يحمل جنسيتين في أن واحد او قل ثلاث جنسيات. فلا بد والحالة هذه ان يعاد الى جنسيته الاولى وعلى كل حال فالمهم ما يترتب على ذلك الاحصاء والتدقيق من اعمال. وحيث يجب ان تقوم فورا عمليات الاجلاء.

٤- سد باب العمل: لا بد لنا مساهمة في الخطة من سد ابواب العمل امام الاكراد حتى نجعلهم في وضع اولا غير قادر على التحرك وثانيا في وضع غير المستقر المستعد للرحيل في اية لحظة وهذا يجب ان يأخذ به الاصلاح الزراعي اولا في الجزيرة بان لا يؤجر ولا يملك اكراد والعناصر العربية كثيرة وموفرة بحمد الله.

٥- شن حملة من الدعاية الواسعة بين العناصر العربية ومركزة على

الاكرد بتهيئة العناصر العربية اولا لحساب ما واخلطة وضع
الاكرد، بحيث يجعلهم في وضع قلق وغير مستقر.

٦- نزع الصفة الدينية عن مشايخ الدين عند الاكرد وارسال مشايخ
بخطه مرسومة عربا اقحاحا، او نقلهم الى الداخل بدلا من غيرهم.
لان مجالسهم ليست مجالس، دينية ابدا بل وبدقة العبارة مجالس
كردية. فهم لدى دعوتهم الينا لا يرسلون برقيات ضد البرزاني انما
يرسلون ضد سفك دماء المسلمين، واي قول هذا القول.

٧- ضرب الاكرد في بعضهم وهذا سهل وقد يكون ميسورا باثارة من
يدعون منهم بانهم من اصول عربية على العناصر الخطرة منهم. كما
يكشف هذا العمل اوراق من يدعون بانهم عربا.

٨- اسكان عناصر عربية وقومية في المناطق الكردية على الحدود فهم
حصن المستقبل ورقابة بنفس الوقت على الاكرد يشا يتم تهجيرهم.
ونقترح ان تكون هذه العناصر من شمر لانهم اولا افقر القبائل
بالارض وثانيا مضمونين قوميا مئة بالمئة.

٩- جعل الشريط الشمالي للجزيرة منطقة عسكرية كمنطقة الجبهة
بحيث توضع فيها قطعات عسكرية مهمتها اسكان العرب واجلاء
الاكرد وفق ما ترسم الدولة من خطة.

١٠- انشاء مزارع جماعية للعرب الذين تسكنهم الدولة في الشريط
الشمالي على ان تكون هذه المزارع مدربة ومسلحة عسكريا
كالمستعمرات اليهودية على الحدود تماما.

١١- عدم السماح لمن لا يتكلم اللغة العربية بأن يمارس حق الانتخاب
والترشيح في المناطق المذكورة.

١٢- منع اعطاء الجنسية السورية مطلقا لمن يريد السكن في تلك المنطقة

مهما كانت جنسيته الاصلية (عدا الجنسية العربية. الخ..) هذا وان هذه المقترحات ليست كافية بل اردنا منها اثاره المسؤولين بحسب خبرتنا لتكون تباشير مشروع خطة جذرية شاملة لتؤخذ للذكي بعين الاعتبار^(٢٢٨).

كورتى نەو (١٢) خالە بەم جۆرمە:

١- ڤاگواسن، بەتایبەتى لە سەرەتاوە نەوانەى كە زیاتر مەترسییان لى دەكرى.

٢- سیاسەتى-تەجەیل- : واتە نەكردنەوهى قوتابخانە لە ناوچەكەو ڕێگە گرتن لە خوێندن.

٣- نەوانەى لە تورکیاوە هاتوون، ناسنامەى سورییان لى وەرگیریتەوه و ڤهوانە بکړینهوه.

٤- نیش نەدرى بە کوردەکان تا بى نیش بن و نازاوه و ناخوشییان تیدا بلۆ بێتەوه و ناچارى کۆچ کردن بن.

٥- ڤرویاگەندە کردن لەناو عەرەبەکاندا لە دژى کوردەکان تا وەزعیان بشیوئ.

٦- ڤێگەى داب و نەرىتى ئاینى لەناو دارانى ئاینى لەناو کوردەکاندا بگیری و بە نەخشەى تاییبەت شیخە عەرەبە ڤەسەنەکان بۆ نەو ناوچانە ڤهوانە بکړین.

٧- نازاوه دروستکردن لە ناو کورداندا، بەجۆرێک هەندێکیان وەکو عەرەب باس بکړین لەدژى نەوانەى كە مەترسییان لەسەرە.

٨- نیشستەجێکردنى كەسانى عەرەبى نەتەوهیى لە ناوچە کوردیەکاندا، بە تاییبەتى عەشایرى (شمر) چونکە خواوەنى

زهویوزار نین، تاکو خۆیان به زهویوزاری کورده‌کانه‌وه بگرن.

۹- ناوچه‌کانی سه‌رووی جه‌زیره بکرتین به پایگا‌و سه‌ربازگه وه‌کو به‌ره‌ی شه‌ر سوپای لی جی‌گی‌ر بکرتی و خه‌ریکی را‌گواس‌تنی کوردان و نی‌شته‌جی‌کردنی عه‌ره‌به‌کان بن.

۱۰- دروست‌کردنی کیت‌گی هه‌ره‌وه‌زی بۆ عه‌ره‌به‌کان له‌و ناوچه‌کانی که له جی‌گی‌ی کورده‌کاندا نی‌شته‌جی ده‌کرتین و چه‌کدار بکرتین وه‌کو (مست‌عمرات) ی په‌هوودیه‌کان له‌سه‌ر سنوور.

۱۱- نه‌وه‌ی عه‌ره‌بی نازانی مافی خۆ پالاوتن و هه‌لب‌ژاردنی نه‌بی له ناوچه کوردیه‌کاندا.

۱۲- به‌هیچ جۆرتیک (جنسیه‌ی) سو‌ری نه‌دری به‌وانه‌ی که ده‌یان‌ه‌وی له ناوچه کوردیه‌کاندا بژین، ته‌نیا جنسیه‌ی بدری به‌ عه‌ره‌ب خه‌لکی هه‌ر ولاتیک بیت.

به‌راستی نه‌م پرۆژه‌یه زۆر به‌روونی و ناشکرای سی‌اسه‌تیک‌ی هه‌تا بلتی فاشی‌یان‌ه‌و کۆلتۆنیالیان ده‌ره‌ق به‌ گه‌لی کورد دیاری ده‌کات، له جی‌به‌جی‌کردنی تاوانی جینۆسایددا، هه‌ر وه‌کو پیش‌تر وتمان ته‌نیا مه‌رج نییه که خه‌لکه‌که له‌رووی فیزیکییه‌وه به‌ه‌وتین‌درین. سی‌اسه‌تی پ‌ژیمی سو‌ریا فه‌وتاند‌تیک‌ی نه‌ته‌وه‌یی، که‌لتووری کوردیه‌یه. به‌پ‌رۆسه‌یه‌کی نه‌خشه‌ بۆ ک‌یش‌را‌و و له‌سه‌رخۆ. پ‌ژیمی سو‌ریا له واقی‌عه‌دا پشتی به‌هه‌موو پ‌یش‌نیاره‌کان و بی‌روپ‌اکانی نه‌و پرۆژه‌یه به‌ستوو‌ه‌و له هه‌موو لایه‌که‌وه گه‌لی کورد له‌و به‌شه‌ی کوردستاندا له (ناست‌تیک‌ی) نز‌مدا ده‌ژی و دهرامه‌تی تاکه‌که‌س ته‌وا‌و به‌ریاده، هه‌ژاری به‌ش‌یوه‌یه‌کی زۆر ترس‌ناک ناوچه کوردیه‌کانی ته‌نیوه‌و زāl بووه به‌سه‌ر خه‌لکه‌که‌یدا) (۲۲۹). نه‌و سی‌اسه‌ته‌ش گه‌لی نه‌نجامی خراپ و

ناناسایی دروست کردووه له‌ناو خیزانه کوردەکاندا، بەتایبەتیش زۆر بەخراپی کاری کردووه‌ته‌ سه‌ر ناستنی نابووری و پۆشنبیری و کۆمه‌لایەتی، خەڵکە‌که‌.

سالانی ١٩٧٥-١٩٧٨ پزیمی سووریا (١٠٠,٠٠٠) سه‌ه‌ه‌زار خیزانی عەرهبی له‌ غەمره‌ نیشته‌جێ کرد (٢٣٠). له‌گه‌ڵ پاگواستن و ته‌عریب و قه‌ده‌غه‌کردنی زمان و که‌لتووری کوردیدا له‌ سووریا، ناوی کوند و ناوچه‌ و شاره‌کان له‌ کوردیی‌وه‌ کراون به‌ عەرهبی هه‌ر بۆ نمونه‌: تربه‌ سپی کراوه‌ به‌ قبور البیض، سه‌رخ کانی به‌ رأس العین، چل ناغا به‌ جوادیه‌، دێرک به‌ مالکیه‌. شان به‌شانی نه‌و پڕۆسه‌یه‌ش پڕویاگەنده‌ی پزیم بۆ نه‌بوونی کورد له‌ سووریا‌دا له‌ ئارادایه‌و پشتگوێ خستنی نه‌و راستیی‌ه‌ی که‌ کوردیش وه‌کو هه‌ر میله‌تێکی تر به‌گوێزیه‌ی هه‌موو یاساو عورفتیکی دونیا مافی ژیا‌نکی ناسایی و کامه‌رانی هه‌یه‌، هه‌ردوو کتێبه‌که‌ی منذر الموصلی، به‌لگه‌ی نه‌و راستیی‌ه‌ن. نه‌وه‌تا منذرالموصلی ده‌ڵێ: (الاکراد يعيشون في الوطن العربي ويتمتعون بحقوق متساوية ویؤدون واجبات متماثلة)^(٢٣١).

واتا: (کورد له‌ نیشتمانی عه‌مه‌دا ده‌ژی و له‌ ماف و نه‌رکیدا یه‌کسانن) نه‌که‌ هه‌ر له‌ سووریا به‌لکو په‌ل ده‌هاوێ بۆ عێراق وایشان ده‌دا که‌ حکومه‌تی عێراق مافی نه‌ته‌وايه‌تی کوردی پاراستووه‌^(٢٣٢). له‌کتێبی دووه‌میشدا منذر الموصلی، به‌ هه‌مان شتیه‌ که‌وتووه‌ته‌ شتواندنی میژوو و واقعی کورد^(٢٣٣)، هه‌ولی داوه‌ به‌هه‌ر شتیه‌که‌ بیت بوونی به‌شێکی کوردستان له‌ سووریا په‌ت بکاته‌وه‌ و دژایه‌تی کردنی بزووته‌وه‌ی کورد و به‌مه‌ترسی زانی‌نی له‌سه‌ر عه‌ره‌ب بخاته‌ پوو^(٢٣٤).

له ماوهی نښان ۵-۲۳/۸/۱۹۹۱، له جنیف لیژنې بهر بندي کړي
جياوازي په گز له UN له کړيو نه وه چار د هه مينيد، د هره
چارو پري جيبه جی کړي په بمانی جيبهانی له دوی جياوازي په گز،
له باره بهندی شه شمعیني نو په بمانه پرسپار له نوښتو سوري
کرا، که ناخو کورده کان، يا نه وانه به په لک کورن، هه ست به وه
ده گن له پرووی په گز هوه جياواز ده گرين، يا نه وانه نوښتو سوري
ناگاداري و مزعيان نيبه؟ نوښتو سوري دهولتي سوري له وه لاسدا وتي؛
کيشه کور له سوريادا نيبه، کورده گاني سوري به نار هزووی خويان
به نه وایي تیکه لی کو م لگي سوري بوونه جياواز ناگرتن^(۲۳۵). دياره
نوښتو سوري له کاتیکدا راستي دهشارتو وه که هتا ئيستاش زمان
و که لتووی کوردي له سوري قه ده غن و به ه زاران کوردي بئ ناسنامه
له زيانیکي سهختا دهژين.

په له مانی نه وروپی له برپاری خویدا ۱۲/حوزمیرانی ۱۹۹۲ له سر
هر چوار پارچه کوردستان له خالی ۲۳/دا (داوا له سوري دهکات
کو تايي به ستراتیژی ته عریب بیتي، بارودوخی عه سگه ری له ناوچه
کور دنشینه کاندانه هیتلي، ده ست به دیموکراتیزه کورن و سازدانی
هه لبراردنی نازاد و دیموکرات بکات و به زووترین کات زیندانه
سیاسییه گاني نازاد بکات که زوریان هرزه کار و لوی کورن^(۲۳۶).
هره وه ها په له مانی نه وروپی له پرووی ۱۶/ژوئیه ۱۹۹۲ دا د هره
هر چوار پارچه کوردستان برپاریکی تری ده کړدوه. که دیته سر
سوري دهلي؛ (به له برچاو گرتنی نه و سیاسته سرکو تکه رانه په که
له دوی کورده گاني سوري به رتوه دهچي) دوايي له وای پوونکرده وه
و مزعي پارچه گاني تری کوردستان له خالی دووه دپا په له مان دهلي؛

(شیلگیرانه داواکاری ئەوەمێن تا لەهەموو دەولەتان بەجێدەداوا بکەین
 کە مافە دیموکراتیک و فەرھەنگییەکانی کوردەکان لە ولاتانی خاوەن
 کورددا بەپەڕەسی بناسن بۆ دواکەوتن ھەنگاوی پێویست بۆ کۆتایی
 ھێنان بە پێشێلکردنی مافە نینسانییەکان ھەڵبگیرن). (٢٣٧)

پژمێری سوریا بەشداری لە ھاوکاری کردنی پزێمەکانی تری
 داگیرکەری کوردستان لەئێزێ کەلی کورد. ئەوھا ١٠/٢/١٩٩٣
 وەزیرانی دەرھەوی ئێران و تورکیا و سوریا لە دیمەشق کۆبوونەووە،
 بەبیانوی پاراستنی یەکیێتی خاکی عێراق (٢٣٨). بەلام مەبەستی
 سەرھەکی ئەو کۆبوونەوویە پلان دانانە بۆ تیکدانێ ئەو حکوومەتە
 کوردییەکی کە لەخوارووی کوردستان، لە چوارچێوەی عێراقدا دروست
 بوو. پێویستە ئەو بڵێن بەگوێزە بۆ یاری ژمارە (٦٨٨) ی UN،
 ناوچەیکەکی ناسایش لە زۆربەیی ناوچەکانی خوارووی کوردستان
 دروست بوو و لەئێز چاودێری چاودێرانی UN دوور لە دەسەلاتی
 پژمێری عێراق ھەڵبژاردن کراو و پەرلەمانێکی کوردی و پاشتریش
 ئەنجومەنی وەزیران دامەزران، لە چوارچێوەی عێراقدا. ئەگەر چی
 عێراق ھەمیشە بەردەوام و ھەول دەدات وەزەیکە بشتیوێتی.
 حکوومەتەکانی سوریا و تورکیا و ئێرانیش زۆر سەغڵەتن بەوێ کە
 کەلی کورد حکوومەتی دامەزراندووە. مەترسییان لێ نیشتمووە کە کار
 دەکاتە سەر بەشەکانی تری کوردستان.

ئەو فاکتەنەیی خستمانە پوو لە ناوچەکانی کوردستان، ئەوێ
 تورکیا و سوریا، عێراق و ئێران دەیکەن، ئەو راستییە دەسەلمێتی کە
 کەلی کورد ھەوێناندنیکی بەردەوام ھەپەشە لەپاشەپۆژی دەکات.

سیاسه‌تی ولاته داگیرکهره‌کانی کوردستان خراپتره له سیاسه‌تی ولاتیکی کۆلتونیالی دهره‌ق به خاکی کۆلتونیالکراو. ئیتر نهو پزیمانە جگه له‌وه‌ی ههر لایه‌و به‌نامه‌ی تاییبه‌تی هه‌یه‌ بۆ راگواستن و کوشتن و تالانکردن و تواننده‌وه‌ی گه‌لی کورد، به‌رده‌وامیش هاویه‌شن له‌گه‌ل یه‌کدا. سوپا و نابوورییه‌کی بۆ شوماریان له‌ دزی گه‌لی کورد خستووته‌ کار، (ههر کاتیکیش بزووته‌وه‌ی کورد نه‌شونومای کردبۆ یان مەترسی بۆ ههریه‌ک له‌و پزیمانە نابیته‌وه، هاوکاری ناشکرایان به‌ دزی له‌ نێوان نه‌و ده‌وله‌ته‌ داگیرکهرانه‌دا بۆ به‌رگری خه‌باتی کورد پیاده‌ کراوه‌) (٢٣٩).

که‌واته‌ هاویه‌شی نێوان ولاته‌ داگیرکهره‌کانی کوردستان، سیاسه‌تیکی دیار و ستراتیژیکی گرنه‌گه، چونکه‌ به‌رژه‌مندی نه‌و ولاتانه‌ له‌ دزایه‌تیکردنی گه‌لی کوردا یه‌ک ده‌گریته‌وه. ههر یه‌کیک له‌و ولاتانه‌ نه‌و به‌شه‌ی کوردستان که‌ پتیه‌ی لکیندراوه، به‌هیچ جوړیک به‌خاکی گه‌لی کوردی نازانی و کوردیش وه‌کو گه‌لیکی سه‌ربه‌خۆ ناناسی، بۆ هه‌مان مه‌به‌ست د. که‌مال میراوده‌لی راستی بۆ چوووه‌ که‌ ده‌لی: (پزیمه‌ داگیرکهره‌کان به‌روبووم و داهااتی کوردستان بۆ به‌هیزکردنی سوپای داگیرکردن و دامه‌زراوه‌و پڕۆژه‌ کۆلتونیالییه‌کان به‌کار ده‌هێنن، ههر جوړه‌ دهره‌ه‌تیکی پتیشکوتن و په‌رسه‌ندنی نابووری و کۆمه‌لایه‌تی و که‌لتوورییان له‌ گه‌لی کورد بڕیوه‌و له‌ حاله‌تی داچووندا هیشتووینه‌ته‌وه‌) (٢٤٠).

ئیمه‌ گه‌یشتییه‌ نه‌و نه‌جامه‌ی که‌ له‌ به‌شه‌کانی کوردستاندا میتۆدی هه‌مه‌ چه‌شنه‌ به‌کارده‌یت بۆ جێبه‌جێ کردنی سیاسه‌تی نه‌و پزیمانە. ئیتر جوړی سیاسه‌تی جینۆساید له‌ پوژناوای کوردستان جیاوازه، وه‌ک له‌ به‌شه‌کانی تری کوردستان، یا له‌ ههر سه‌رده‌مه‌ و قو‌ناغیکدا

پژیمه داکیر که ره‌کان به‌چهند جۆرتکی جیاواز هه‌ولێ فه‌وتاندن و زه‌بر
 بێگه‌یانندی که‌لی کورد ده‌ده‌ن. ئه‌و پاستییانه‌ی که خستمانه‌ پوو،
 به‌شیکن له‌و تاوانانه‌ی له‌دژی که‌لی کورد نه‌جوام ده‌درێن، ته‌نیا
 وردبوونه‌وه له‌و تاوانانه‌ دهمان که‌یه‌نێته ئه‌و نه‌جامه‌ی که جینۆساید
 هه‌ر چوار به‌شی کوردستانی گرتووته‌وه.

په‌راویزه‌کانی به‌شی دووهم

- ۱- م. س. لازهریف: کورد و کوردستان. کتێبی مه‌سه‌له‌ی نه‌ته‌واپه‌تی له‌ ولاته
 پزگاربووه‌کانی پۆژه‌لاتدا. مۆسکۆ، ۱۹۸۶ ل. ۶۰-۶۱ به‌زمانی رووسی.
- ۲- د. نیسمایل به‌شکچی: کوردستان-کۆلۆنییه‌کی نێوده‌وله‌تی. وه‌رگیرانی له
 ئینگلیزیه‌وه: پێیوار ره‌شید. هه‌ولێر ۱۹۹۲، ل. ۲۱.
- ۳- لقاء مع المورخ الكردي جليلي جليل/ جريدة الشعب - كل - العدد ۱۸ أوائل
 أيلول ۱۹۸۵ ص ۴.
- ۴- په‌راپیبه‌ک له‌ فه‌لسه‌فه، به‌شی دووهم. مۆسکۆ، ۱۹۸۹، ل. ۲۲۲ به‌زمانی
 رووسی.
- ۵- دکتۆر عزیز شه‌مزینی: جوولانه‌وه‌ی پزگاری نیشتمانی کوردستان. ف.
 نه‌سه‌سه‌رد له‌ عه‌رمیبه‌وه وه‌ری گێراوه. چاپی دووهم، ۱۹۸۵، ل. ۱۱۷.
- ۶- پ. دیمچینکه‌ کوردستانی عێراق له‌ ناگردا. مۆسکۆ، ۱۹۶۲، ل. ۲۲ به‌زمانی
 رووسی.
- ۷- ک. د. ئه‌لیبیلی ئێران و ولاته‌ درواستیکانی پۆژه‌لات. مۆسکۆ، ۱۹۸۹، ل. ۱۴۱
 به‌زمانی رووسی.
- ۸- ش. خ. مگزی: مه‌سه‌له‌ی نه‌ته‌واپه‌تی کورد له‌ عێراق له‌ تازه‌ترین سه‌رده‌مدا.
 مۆسکۆ، ۱۹۹۱، ل. ۲۱۶-۲۱۷. : زمانی رووسی.
- ۹- نه‌و تاوانانه‌ی که له‌بهر ناچنه‌وه. خه‌بات. ژ. ۶۳۷، ۱۹۹۲/۹/۱، ل. ۱۱.
- ۱۰- ش. ج. اشیریان: الحركة الوطنية في كردستان العراق. ۱۹۶۱-۱۹۶۸، عه‌ره
 عن الروسية: ولاتو. بیروت ۱۹۷۸ ص ۱۱۰.

- ۱۱- ئەر ئاوانانەى كە لەبىر ناچىئەرە. خەبات. ژ: ۶۳۷، ل ۱۱.
- ۱۲- محمد سعید سۆفى: كەندىناو و سىياسەتى ئەرەب و ھاكواستن. كوردستانى نوڤ. ھەولتەر. ژ: ۱۵۴، ۸/۲، ۱۹۹۲، ل ۳.
- ۱۳- ج. نەبەز: كوردستان و شۆرشەكەى. كوردو لە ئەلمانىيەو كوردوويەتى بەكوردى، ستۆكھۆلم ۱۹۸۵، ل ۲۲۴.
- ۱۴- ج. نەبەز: ھەمان سەرچاوە. ل ۲۳۴.
- ۱۵- ژىنىە مورىس: كوردستان أو الموت. ترجمة جرجيس فتح الله المحامي. لندن ۱۹۸۶، ص ۵۲.
- ۱۶- م. دافىد: كورد. راپۆرتى ژمارە ۲۳. لەندەن ۱۹۸۹، ل ۲۰، بەزمانى ئىنگلىزى.
- ۱۷- م. دافىد: ھەمان سەرچاوە. ل ۲۸.
- ۱۸- ش. ج. أشمیریان: الحركة الوطنية الديمقراطية في كردستان العراق. بیروت، ۱۹۸۹، ص ۱۰۶.
- ۱۹- میشل علق: نقطة البداية. بیروت ۱۹۷۴، ص ۱۰۸. پروانە: كمال غمبار: القضية الكردية من وجهة نظر حزب البعث. جريدة الشعب العدد ۵۰ آب ۱۹۹۲، ص ۲.
- ۲۰- ج. نەبەز: كوردستان و شۆرشەكەى. ستۆكھۆلم ۱۹۸۵، ل ۲۹۳. ھەروەھا ج. نەبەز: ئىستەو پاشەروژى نەتەرەى كورد لەبەر ئاگرى جەنگى عىراق و ئێراندا. ستۆكھۆلم ۱۹۸۹، ل ۸۸. ھەروەھا: خەبات. ژ: ۶۳۷، ل ۱۱.
- ۲۱- خەبات. ژ: ۶۳۷، ل ۱۱.
- ۲۲- راپۆرتى رىكخراوى كۆمەلەى ھاوكارى كردنى كەلانى چەوساوە. ژ ۴. ۱۹۹۱، كویفنگن. ل ۴۳.
- ۲۳- الشراة. العدد ۷ تموز ۱۹۸۹، ص ۸.
- ۴۲- نداء و الي الرأي العام الاورويي والعالمي. الحزب الديمقراطي الكردستاني، فرع اوروي، ۴ كانون الثاني ۱۹۷۴.
- ۲۵- كۆمەلەى ھاوكارىكردنى كەلانى چەوساوە. راپۆرتى ژ ۴، ل ۲۴.

٢٦- مارف عومەر گۆل: کورد قهزان و یاسای نیودهولەتان/کۆفاری بهریانگ.
ستۆکھۆلم، ١٩٩٠، ژ ٦٦، ل ٤٦.

٢٧- ک. د. ئەلبیجیلی: نێزان و ولاتە دراوستیکانی پۆزەهلات. مۆسکۆ، ١٩٨٩،
ل ١٤٦ بەزمانی روسی.

٢٨- العفو الدولية تفضح انتهاكات حقوق الانسان في العراق/ حقوق الانسان:
نشرة دورية تصدرها لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق. العدد ١٦، آب
١٩٩١، ص ١٢-١٣، ههروهه: اخبار کردستان: العدد ١٧١، ١/٢/١٩٨٨.

٢٩- عبدالرقيب يوسف: بانگهواژیک بۆ رووناکبیرانی کورد. سلیمانی، ١٩٨٥،
ل ٢٢.

٣٠- عبدالرقيب يوسف: هه مان سهراچاوه. ل ٦١.

٣١- سووتاندنی قهیسەری ئەفیب بەشیکە لە سیاسەتی وێرانکردنی کوردستان/
پۆژنامەی پێبازی نوێ ژ ١٠ تشرینی یەکەمی ١٩٨٨، ل ١.

٣٢- قرار المؤتمر العاشر للجمعية العالمية للدفاع عن اللغات والحضارات المهددة،
جريدة الشعب العدد ١٧ أن أوائل آب ١٩٨٥، ص ٩.

٣٣- قهسابخانهیهکی گهوره له زیندانهکانی-ئەبو غریب-دا/ کۆفاری پێشهنگ ژ
١٢، ئاب ١٩٨٦، ل ٣٢-٣٣.

٣٤- جمال نەبەز: نیستەو پاشە پۆزی نەتەوهی کورد لەبەر ناگری جهنگی عێراق
و نێراندا. ستۆکھۆلم ١٩٨٩، ل ٩٢.

٣٥- قنابل ولعب، جريدة الشعب العدد ٢٠، كانون الثاني ١٩٨٦، ص ٨.

٣٦- النظام الفاشي الشوفيني يقترب جريمة غلق اكثر من ٧٧٦ مدرسة في
کردستان، جريدة الشعب العدد ٢٠ كانون الثاني ١٩٨٦، ص ٨.

٣٧- ئەمنستی نیفتەرناشیونال MDE 14/03/ 89

٣٨- المجموعة الأوروبية. المجلس. بروكسل، ١٢/ ٤/ ١٩٨٧ تسلسل ٨٧/٥٩٥٥،
قرار بشأن اعتقال وتعذيب الأطفال في العراق، كۆفاری ههلووست. ژ،
لەمنەم ١٩٨٧، ل ١٦١.

٣٩- جیا: ئەمنی ستراتیجی عێراق و سێ کۆچکەیی بەعسییان: تەرحیل، تەعریب،

تبعیس. چاپی یەکەم ١٩٨٧، ج ٢٣٢.

٤٠- چیا: هەمان سەرچاوە، ج ٢٥٧.

٤١- چیا: هەمان سەرچاوە، ج ٢٨٤.

٤٢- الدكتور نوري طالباني: كردستان- الحقوق القومية والفيدرالية والدستور، جريدة المنار الكردي. العدد ٨ لندن ايلول ١٩٩٣، ص ٥.

٤٣- ج. نەبەز: نێستەو پاشەڕۆژی نەتووی کورد لەبەر ناگری جەنگی عێراق و نێراندا. ستۆکھۆلم ١٩٨٩، ج ٩٤.

٤٤- پۆزنامەی پراڤدا: ژماره ٩٣، ٣/٤ / ١٩٩٠، ج ٣.

٤٥- پۆزنامەی خەبات. ژماره ٥٧٥، کانوونی دووهم ١٩٨٨، ج ١٨.

٤٦- بەربانگ ژماره ٥١، ستۆکھۆلم، ٣٠/٦ / ١٩٨٨، ج ٤١.

٤٧- حلبجة- المدينة الدامية. الجزء الأول. منشورات المكتب الاعلامي للحزب الاشتراكي الكردستاني- العراق / فرع السليمانية ١٩٨٩.

٤٨- بەلگەنامەی CD/872.12 September 1988 UN کۆنگرەیی چەک دامالین/ دەقی پووسی.

49- Documentation of the international conference on Human Rights in Kurdistan. 1989 Bremen. P. 219-225

٥٠- بەلگەنامەی E/CN. 4/Sub. 2/1988 UN

٥١- ئلف باء. بغداد العدد ٤٢، ١٠، ٢ ايلول ١٩٨٨، ص ٧.

٥٢- یاسای نیودەولەتان لە بەلگەناماندا. مۆسکۆ، ١٩٨٢، ج ٨٣٢، بەزمانی پووسی.

٥٣- دادگای نۆرنبێرگ. ٨ بەرگ، بەرکی یەکەم. مۆسکۆ، ١٩٨٧، ج ٩١-٩٠، بەزمانی پووسی.

٥٤- هەمان سەرچاوە، ج ١٠٤-١٠٥.

٥٥- هەمان سەرچاوە، ج ١٤٦.

٥٦- یاسای نیودەولەتان لە بەلگەناماندا. مۆسکۆ، ١٩٨٢، ج ٨٣٢.

٥٧- هەمان سەرچاوە، ج ٧٣٤.

- ٥٨- هه مان سهراوه. ل٣٣٢.
- ٥٩- بهلگهنامهى E/CN. 4/1992/31. 18 February 1992. P. 27 UN دهقى پرووسى.
- ٦٠- هه مان راپورت. ل٢٧.
- ٦١- هه مان راپورت. ل٢٨-٢٩.
- ٦٢- نelmanاو جينزاسايد له عيراق. كۆمهلهى هاوكاريكرى كه لانى چهساوه. راپورتى ژماره ٤، ١٩٩١، له ٤٥-٤٦ بهنلمانى و نيتگليزى.
- ٦٣- هه مان سهراوه. ل٤٦.
- ٦٤- رساله العراق. الحزب الشيوعي العراقي. اعلام الخارج. العدد ٩٩، تموز/١٩٨٩، ص ١٨.
- ٦٥- تقرير فان دير ستويل حول حقوق الانسان في العراق، المنار الكردي. العدد ٥. لندن، ١٩٩١، ص ٥.
- ٦٦- له كوندى هومرملى دهشتى كه ميانوه، چهند بيره و مرييهكى تال. ر. خبات. ژ. ٦٣٨، هوليتر ١٦/٩/١٩٩٢، ل٦.
- ٦٧- بهلگهنامهى UN نهجومهنى نابوروى و كۆمهلاههتى: 31 E/CN. 4/ 1992/ P.72 ههروها بهلگهنامهى UN نهجومهنى ناسايش 1.9 S/ 23685/ Add. March 1992 P-75 دهقى پرووسى.
- ٦٨- وثائق، عن مجلة شعب كردستان العراق (٢). قسم الاعلام في المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكردستاني- العراق، ١٩٨٨، ص ١٩.
- ٦٩- قرار حزب البعث العربى الاشتراكي. قيادة شعبة زاخو. العدد س/ش/٦٦٤ التاريخ ١٤/٦/١٩٨٧.
- ٧٠- كۆقارى ههلوستست ژماره ٣ له ندهن ١٩٨٧، ل١٥٨.
- ٧١- بهلگهنامهى E/CN. 4/ 1993/ 45. P. 80 UN.
- ٧٢- الوقائع العراقية. العدد ٣١٥٨ في ١٣/تموز/١٩٨٧.
- ٧٣- رينبازى نوئى. ژماره ١٠ تشرينى بهكهى ١٩٨٨، ل٢.
- ٧٤- رينبازى نوئى. ژماره ٤، نيسانسى ١٩٨٩، ل١٦. دهقى راپورتى بهرلهمانى نهووسى.

٧٥- تقرير خاص إلى الكونغرس الأمريكي حول استخدام الأسلحة الكيميائية.
ترجمة امانج. مطبعة الشهيد صالح اليوسفي. ١٩٨٨، ص ٦-٥.

٧٦- همان سرچاوه، ل٤٦.

٧٧- رتيباري نوي، ژماره ١٠ تشرينى يهكهم ١٩٨٨، ل٢.

٧٨- سرژميري گشتي ديهات و شاروچكه ويرانكارو مكاني پاريزگاي كهركووك.
١٩٨٧-١٩٨٨، راکه ياندني لقي كهركووكي حيزبي سؤسياليسي
كوردستان- عتراق، ١٩٨٩.

٧٩- د. عبدالباقى احمد: حقائق عن اللاجئين العراقيين الاكراد في تركيا.
ترجمه: فريدون فيزهلك. منشورات الجبهة الكردستانية ١٩٨٩، ص ٦٧.

٨٠- دواى دهريدهمركرين، دهرمانخوارد كرين/ بربانگ، ژماره ٥٧ و ٥٨،
ستۆكهۆلم ١٩٨٩، ل٧١.

81- News From Helsinki Watch News from Turkey New York 1990. P. 16-17.

82- Amnesty international News release-MED 14/ 01/ 88

٨٣- الشراوة. العدد ٣ آذار ١٩٨٩، ص ٤.

٨٤- سردهمى نوي، ژماره ١٠ ستۆكهۆلم ١٩٨٩، ل١.

٨٥- الشراوة. العدد ٣ آذار ١٩٨٩، ص ٤.

٨٦- مذكرة الجبهة الكردستانية العراقية. منشورات الجبهة الكردستانية ١٩٨٩،
الملحق، ص ١-٢٦.

٨٧- مذكرة الجبهة الكردستانية. الملحق ص ٢٩.

٨٨- كۆمهلى بهلگنامهى: Kurdistan Human Rights Commission Maastricht. 1992/
Doc.3

٨٩- همان سرچاوه. ل١٦.

٩٠- همان سرچاوه. ل١٧.

٩١- بهلگنامهى UN نهجومهنى نابورى و كۆمهلايهتى. P.82 E/Cn. 4/1993/45.

٩٢- كۆمهلى بهلگنامهى: Kurdistan Human Rights commission Maastricht 1992/
Doc.3/

٩٢- لیزنه‌ی بالای ناوارمکانی کوردستانی عێراق. نه‌خشه‌و ناماری سه‌رژمیری ناوارمکان له‌ نوستانه‌کانی ئێراندا. ئابی ١٩٨٩.

94- Jeremy Webb. Iraq caught out over nerve gas attack/ New Scientist-London 1 May. 1993. P.4

٩٥- ادانه‌ی عالمیة لئظام هدام. ولكن؟ / طريق الحرية. جريدة الحزب الاشتراكي الكردستاني/ العراق. العدد ١٣-١٤، تشرين الثاني ١٩٨٨، ص ٣-٤.

٩٦- الدكتور مصطفى سلامة حسين: تأملات دولية في حقوق الانسان، المجلة المصرية للقانون الدولي. المجلد الرابعون. القاهرة ١٩٨٤، ص ١٩٨.

97- Hussein Saado. Document on the UN& the kurdish Question/ Documentation of the International Conference P. 171-179.

٩٨- صدى كردستان. العدد ٣٢ اوانل تموز ١٩٩٠/جريدة الحزب الديمقراطي الكردستاني- العراق. مكتب بنان، ص ٣.

٩٩- مارف عومەر كول. ریکخراوی کوردی مافی مرۆڤ له‌ کوردستان/ رۆژنامه‌ی دهنگی کورد- گۆڤس کوردا، ژماره ٥-٦، مۆسکۆ ١٩٩٢، ٢ له‌ به‌زمانی روسی.

١٠٠- شهادات تفصیح انتهاکات حقوق الانسان في العراق- اصدار لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق. دمشق، ١٩٩٠، ص ٧١.

١٠١- کوردستانی نوێ. ژماره ٩٥، ١٨/٥/١٩٩٢، ١.

١٠٢- به‌لگه‌نامه‌ی UN، نه‌جمه‌نی نابوری و کۆمه‌لایه‌تی: E/CN.4/ 1993/45. P.27.

١٠٣- الکشف عن مقبرة جماعية قرب اربيل/طريق الشعب- الجريدة المركزية للحزب الشيوعي العراقي. العدد ٧ اواسط تشرين الاول ١٩٩١، ص ١.

١٠٤- دۆزینه‌وه‌ی گۆڤتکی به‌کۆمه‌ل له‌سه‌ر پێی موسل-ده‌ۆک/رێبازی نوێ نۆڤکانه‌ی یه‌کیته‌ی نیشتمانی کوردستان. ژماره ٤، ١٧ تشرینی دووهم ١٩٩١، ١.

١٠٥- حقوق الانسان: نشرة دورية تصدرها لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق. العدد ١٨ كانون اول ١٩٩١، ص ١٥.

١٠٦- دۆزینه‌وه‌ی کۆڤستانیکي شه‌هیدانی راپه‌ڕین له‌ سلێمانی/کوردستانی نوێ

- چاپی دەولی. لەنەدەم. ژمارە ٤، تشرینی یەکەم ١٩٩٤، ل. ٢.
- ١٠٧- بەلگەنامەی UN ژ. ٣٣، ٣٤، E/CN. 4/1993/45.
- ١٠٨- چاپیکەوتنیک لەگەڵ نێردراوی UN بۆ عێراق: فەن دیر ستوێل/ پۆژنامەی
پەککرتن. ئۆرگانی ناوەندی حیزبی پەککرتنی کوردستان ژمارە ٩، کانوونی
دووەمی ١٩٩٣، ل. ٥.
- ١٠٩- امر مدیریة امن محافظة دهوك. العدد ٤٨، التاريخ ١٩٩١/٢/٦.
- ١١٠- نشرة اخبارية: المنظمة العربية لحقوق الانسان. العدد ٤٩، كانون الثاني
١٩٩٢، ص. ٩.
- ١١١- هەر لەوان دەوشیتەوه/ کوردستانی نوێ. ژمارە ٧٦، هەولێر
١٩٩٢/٤/٢٦، ل. ٨.
- ١١٢- کۆفاری سیاسەتی دەولی. هەولێر ژمارە ٤، ١٩٩٣، ل. ١٠/١.
- ١١٣- م. س. لازریف. الاكراد والقضية الكردية. ترجمة: س. ولات/ جريدة الشعب
(گەل)، العدد ٨ حزيران ١٩٨٤ ن ص. ٥. هەروەها: م. س. لازریف کورد و
کوردستان/ کتێبی: مەسەلەی نەتەوایەتی لە ولاتە پزگاریبوههکانی پۆژهلاتدا.
مۆسکۆ ١٩٨٦، ل. ٤٣-٤٤ بەزمانی رووسی.
- ١١٤- یاداشتەکانی مەجەر نوێل لە کوردستان. وەرگیرانی: حسین احمد جاف
و حسین عثمان، نێرگسە جاری، بغداد ١٩٨٤، ل. ٣٤.
- ١١٥- د. نیسمایل بەتشکچی: کوردستان- کۆلۆنیەکی نیوئەولەتی. وەرگیرانی
لە ئینگلیزییەوه: ریتوار پەشید. هەولێر ١٩٩٣، ل. ٣٣.
- ١١٦- هەمان سەرچاوه. ل. ٦٥.
- ١١٧- دەستووری ولاتانی پۆژهلاتی ناوەراست و نزیک. / وەرگیرانی بە
سەرپەرشتی: ی. د. لیفین/ مۆسکۆ ١٩٥٦، ل. ٥١٢ بەزمانی رووسی.
- ١١٨- کەندال نزان اکراد ترکیا: الاضطهاد القومي واشکاله/ دراسات كردية.
العدد ١-٢ باریس، كانون الثاني ١٩٨٥، ص. ٦٦-٦٨.
- ١١٩- دکتۆر عزیز شەمزینی: جولانەوهی پزگاری نیشتمانی کوردستان. ف.
ئەسەسەرد لە عەرەبییەوه وەری گیراوه. چاپی دووم؟ ئەیلولی ١٩٨٥، ل. ٩٥-
٩٨.

هروهها بروهه: ك. پهف. ژماره ٤ لهنهمن. نيساني ١٩٨٧، ل. ٦٢ هروهها:
د. وليد حمدي. الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية. لندن. ١٩٩٢، ص
٣٧٤.

١٢٠- اسماعيل بيشكجي: دفاعا عن الامة الكردية المستعبدة - رسالة الي
يونسكو-القسم الخامس. ترجمة: روناك/ جريدة الشعب، العدد ١٩، اواخر
تشرين الاول، ١٩٨٥، ص ٢.

١٢١- دستوري ولاناني روزه لاتى ناوهراست و نزيك/ وهركيراني به
سهره رشتى ي. د. ليقي/مؤسسه ١٩٥٦، ل. ٥١٥.

١٢٢- دكتور مجيد جعفر: كردستان تركيا- دراسة اقتصادية اجتماعية سياسية في
تحت التخلف الاستعماري-بيروت ١٩٩٠، ص ٦.

١٢٣- هه مان سهرچاوه. ل. ٦.

124- Hussein Saado: Document on the UN and the Kuedish Question/ Documentation
of the international Conference P. 171-179

١٢٥- م. نه. كهرهتيان: كوردهكاني توركيه له تازه ترين سهره مدها. يهرقان،
١٩٩٠، ل. ١٠٦ به زماني رووسي.

١٢٦- د. وليد حمدي الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية. لندن. ١٩٩٢، ص
٣٦٣- ٣٦٤.

١٢٧- كهرهتيان: هه مان سهرچاوه. ل. ١٠٦.

١٢٨- كهرهتيان: هه مان سهرچاوه. ل. ١٢٥.

١٢٩- عهبدوللا قهره داغي (مه لا عهلي): راكوتزاني كورد له ميژوودا. سويد
١٩٩١، ل. ٤٦.

١٣٠- جمال نه بزه: كوردستان و شوره كه مي. كورد له نه لمانيه وه كوردوي مي
به كوردي. سنوكهولم، ١٩٨٥، ل. ١٠٣.

١٣١- جمال نه بزه: هه مان سهرچاوه، ل. ١٠٣.

١٣٢- دكتور به ج شيركز: كيشه ي كورد، ميژينه و تيستاي كورد. محهمه حه
باقي له عهره بيه وه كوردوي به كوردي. چاپي دووم، سقز، ١٩٩٠،

٨٥ ل

- ۱۲۳- گسرمه‌تیاں: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۲۸-۱۲۹.
- ۱۲۴- ف. تیکیتین: کورد. مؤسکۆ ۱۹۶۴، ل ۹۰ به‌زمانی ڤووسی.
- ۱۲۵- گسرمه‌تیاں هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۲۳.
- ۱۲۶- دکتۆر به‌ج شێرکۆ: هه‌مان سه‌رچاوه. ۱۰۵-۱۱۴.
- ۱۲۷- گسرمه‌تیاں: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۴۵.
- ۱۲۸- گسرمه‌تیاں: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۵۹.
- ۱۲۹- د. وایلد حمیدی: الکورد وکردستان فی الوثائق البريطانية. ص ۲۷۲.
- ۱۴۰- گسرمه‌تیاں: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۶۸.
- ۱۴۱- کریس کوچیرا: میژووی کورد له سه‌ده‌ی نۆژده‌و بیست- دا. وه‌رگیرانی: محمد ریانی. تاران ۱۹۹۲، ل ۱۷۶-۱۷۷.
- ۱۴۲- الدكتور عبدالرحمن قاسملو: کردستان والاکراد. ترجمة: ثابت منصور؟ ۱۹۶۸، ص ۵۱.
- ۱۴۳- دکتۆر عزیز شه‌مزینی: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۰۱-۱۰۲.
- ۱۴۴- دکتۆر عزیز شه‌مزینی: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۰۲.
- ۱۴۵- چه‌مال نه‌به‌ز: کوردستان و شۆرشه‌که‌ی. ل ۱۰۴.
- ۱۴۶- د. عزیز شه‌مزینی: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۰۲.
- ۱۴۷- سیاسه‌تی نۆڤه‌هولمان له تازمه‌ترین سه‌رده‌مدا له رێکه‌وتنه‌نامه و یاداشت-و به‌یاننامه‌دا/ سه‌ره‌رشته‌کاران: یو. ف. کلوجنیکه‌ف، نه. ف. سه‌به‌نین/ به‌شی ۲، مؤسکۆ ۱۹۲۹، ل ۲۱۰-۲۱۱ به‌زمانی ڤووسی.
- ۱۴۸- هه‌مان سه‌رچاوه: ل ۲۰۵-۲۰۴.
- ۱۴۹- گسرمه‌تیاں: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۷۵.
- ۱۵۰- گسرمه‌تیاں: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۲۰۹-۲۱۰.
- ۱۵۱- گسرمه‌تیاں: هه‌مان سه‌رچاوه. ل ۱۷۶.
- ۱۵۲- م. أ. هسرتیان: کردستان ترکیا بین الحربین. ترجمة: د. سعدالدین ملا، باغی نازجی. بیروت ۱۹۸۷، ص ۱۷۰.

- ١٥٣- جمال نعيم: كوردستان و شۆڤشهكەي. ل. ١٠٩.
- ١٥٤- دكتور مهجيد جهعفر: كردستان تركيا. ل. ١٨٢.
- ١٥٥- د. مهجيد جهعفر: كردستان تركيا. ل. ١٨٢-١٨٤.
- ١٥٦- كەسەرمەتيان: كوردەكانى توركيە. ل. ٣٠٧.
- ١٥٧- هەمان سەرچاوه. ل. ٣٠٧-٣٠٨.
- ١٥٨- كندال نزان: اكرداد تركيا/ دراسات كردية. العدد ١-٢ باريس ١٩٨٥، ص ٦٧.
- ١٥٩- كەسەرمەتيان: دەستوورى تازەى توركيە و مەسەلەى كورد/ كتيبي: توركيە و سەردەم. كۆمەڵەى وتار. مۆسكۆ، ١٩٨٩، ل. ٨٩ بەزمانى ڕووسى.
- ١٦٠- كەسەرمەتيان: دەستوورى تازەى توركيە و مەسەلەى كورد. / هەر ئەو. ل. ٨٩.
- ١٦١- حميد بوز ارسلان: حول (الاطروحة التركية في التاريخ)/ دراسات كردية. العدد ٢-٧ باريس ١٩٩٢، ص ٣١.
- ١٦٢- مەهاباد كوردى: كەشتىك. بۆ باكوورى كوردستان. سوید ١٩٩١، ل. ٧٣.
- ١٦٣- ميري كوچار: الاكرداد والمسألة الكردية في علم التاريخ التركي. / مجلة: الثقافة الجديدة. العدد ١٧٢، نيسان ١٩٨٦، ص ٣١-٤١.
- ١٦٤- الفولكلور الكردي: تهديد لوحدة تراب تركيا. / جريدة الشعب. العدد ٢٠، كانون الثاني ١٩٨٦، ص ٧.
- ١٦٥- دەستوورى وڵاتانى ڕۆژهەڵاتى ناوەراست و نزیک. مۆسكۆ. ١٩٥٦، ل. ٥١ بەزمانى ڕووسى.
- ١٦٦- كەسەرمەتيان: كوردەكانى توركيە. ل. ١٣٣.
- ١٦٧- ى. براونلى: ياساى نيو دەوڵەتان. كتيبي دووم. مۆسكۆ. ١٩٧٧، ل. ١٤ بەزمانى ڕووسى.
- ١٦٨- عصمت شريف وانلي: حول الاستراتيجية السياسية والعسكرية للحركة الوطنية الكردية. / دراسات كردية. العدد ١-٢ باريس. كانون الثاني ١٩٨٥، ص ١٧.

ههروهه ها بروهه ياسای كورد قهركردن/پۆژنامهی سهربهخۆیی. ئۆرگانی ناوهندی
پارتی سۆسیالیستی كورد. پاسۆك. ژماره ٢٤-٢٥ تهمموز ئابی ١٩٩٠، ل. ٩.
170- News From Helsinki Watch. P. 9-11

١٧١- الدكتور جبار قادر. الدستور التركي وسياسة قهر الاكراد/ جريدة المنار
الكردی. العدد ٢٠، ٢٢ تشرين الاول ١٩٩٤، ص ٣.
١٧٢- دۆستی: كیدری و باری سیاسی كوردستانی سهروو/ كۆفاری ههلوێست.
ژماره ٢، لهندهن ١٩٨٤، ل. ٨٨-٨٢.

١٧٣- منظمة العفو الدولية-التقرير السنوي. لندن ١٩٩١، ص ١٠١-١٠٤.
١٧٤- سياسة ابادة الجنس الكردي في تركيا/ كردستان اليوم. نشرة دورية
تصدرها لجنة التضامن مع الشعب الكردي. العدد السابع. بروكسل. نيسان
١٩٨٩، ص ١٠-١٥.

١٧٥- سهربهست كهركووكی: لیتكۆلینهوهیهکی سهربهیتی دهبارهی پهلهمانی
نهوڕووا/ كۆفاری سیاسهتی دهولی. ژماره ٤، ههولیر ١٩٩٣، ل. ٩٣-١٠٥.
١٧٦- بانگهوازیکی جیهانی بۆ پشتگیری کردنی گهلی باکووری كوردستان.
وهركیترانی. نهزمند بهکیخانی/ پۆژنامهی ههنگاو. لهندهن، ١٩٩٤، ژماره ٦،
ل. ١٢.

١٧٧- عهبدلهحمان قاسملق: چل سال خهبات له پێناوی ئازادی. بهرگی بهکهه.
چاپی دووم؟ ١٩٨٨، ل. ٢٣.
١٧٨- ولبام ایغلتن الابن: جمهورية مهاباد. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله
المحماني. بيروت، ١٩٧٢، ص ٣٣.

١٧٩- عهبدلهحمان قاسملق: چل سال خهبات له پێناوی ئازادی. ل. ٢٦.
١٨٠- الدكتور كمال مظهر احمد: دراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر.
بغداد ١٩٨٥، ص ٢٥٤-٢٥٥.
١٨١- كهريمی حيسامي: كۆماري ديموكراتي كوردستان يان خودمختاری.
چاپی دووم. سوید ١٩٨٦، ل. ١٥-١٦-١٧.
١٨٢- جهمال نهبز: كوردستان و شۆرشهكی. ل. ١٣٠-١٣١.

- ۱۸۳- نه‌وشیروان مسته‌فا نه‌مین. حکومه‌تی کوردستان. ئوت‌ریخت-ه‌وله‌نده. ۱۹۹۳، ل. ۱۴۴.
- ۱۸۴- توفیق السویدی. مذكراتی. بیروت، ص ۲۰۸-۲۰۹. ب‌روانه: مسته‌فا نه‌مین. حکومه‌تی کوردستان، ل. ۱۴۷.
- ۱۸۵- م. س. لازه‌ریف. کورد و کوردستان/ سه‌رچاوه‌ی ناویراو ل. ۵۷.
- ۱۸۶- ت. ف. نه‌ریسته‌زفا: که‌لتووری ماتریالی کورد له سه‌ده‌ی نو‌زده‌و نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیست-دا. مۆسکۆ. ۱۹۹۰، ل. ۱۱. ب‌زمانی رووسی.
- ۱۸۷- عه‌بدله‌رحمان قاسملۆ: چل سال خه‌بات... ل. ۱۳۰.
- ۱۸۸- که‌سه‌ره‌تیا ن. م. نه‌. کورده‌مکانی تورکیا... ل. ۱۹۸. ب‌زمانی رووسی.
- ۱۸۹- الدکتور عه‌بدله‌رحمان قاسملۆ. کوردستان و الاکراډ، ل. ۵۶.
- ۱۹۰- ده‌قی رێککه‌وتنه‌نامه‌ی دۆستایه‌تی له نیوان نیران و عی‌راقدا له ۱۹۳۷/۷/۱۸ دا ب‌روانه: ش. نه‌، نیازماته‌ف: ناکۆکی نیوان نیران و عی‌راق. مۆسکۆ ۱۹۸۹، ل. ۱۵۸. ب‌زمانی رووسی.
- ۱۹۱- الدکتور عه‌بدله‌رحمان قاسملۆ. کوردستان و الاکراډ، ل. ۷۲.
- ۱۹۲- بۆ ده‌قی پرۆتۆکۆله‌که‌ ب‌روانه: جه‌مال نه‌به‌ز. ئیسته‌و پاشه‌پۆزی نه‌نه‌وه‌ی کورد له‌به‌ر ئاکری جه‌نگی نیران و عی‌راق-دا. ستۆکه‌هۆلم ۱۹۸۹، ل. ۱۷۹- ۱۸۱.
- ۱۹۳- جه‌مال نه‌به‌ز: بیری نه‌نه‌وه‌یی کوردی نه‌میری (قه‌ومیه‌ت)ی پۆژه‌لاتی و نه‌میری ناسیۆنالیزمی پۆژناواییه‌. ستۆکه‌هۆلم ۱۹۸۴، ۱۴۱.
- ۱۹۴- ک. حیسامی: داخوا ئه‌وه (ژینوسید) نییه‌؟! / ر. سه‌رده‌می نوێ، ژ. ۳۲. ستۆکه‌هۆلم، سی‌تی‌تی‌مبه‌ری ۱۹۸۸، ل. ۲-۱.
- ۱۹۵- بۆلتن خه‌بری کوردستان، شماره‌ ۲۵۸، سبه‌تامبه‌ر ۱۹۹۱، حزب دمکرات کوردستان ایران. نه‌ایندکی خارچ ازکشور صفحه‌ ۵.
- ۱۹۶- پرۆفیسور رادۆفان باقیچ: حوولانه‌وه‌ی رزگار یخوازان‌ه‌ی کورد له خه‌باتیدا بۆ سه‌ربه‌خۆزی نه‌ته‌واپه‌تی و سیاسی. مه‌حمود ملا عه‌زت کوردوویه به کوردی/ سوید ۱۹۸۵، ل. ۵۲.

- ١٩٧- دراسات كردية: باريس. العدد ٣-٧، ١٩٩٢، ج٨٥.
- ١٩٨- بهريانك: ژماره ٧١-٧٢، ستوكهولم، ١٩٩١، ج٨٦.
- ١٩٩- ايران: نقض حقوق بشر ١٩٨٧-١٩٩٠ سازمان عفو بين الملل. شماره: MED/13/21/90
- ٢٠٠- رابورتى ئەمىنىستى ئىنتەرناشنال ژماره: MED/ 13/ 10/ 90 January 1992
- ٢٠١- گۆلئارى سياستى دەولى. ژماره ٤، هەولير ١٩٩٣، ج١٠٤.
- ٢٠٢- كوردستان: ئۆرگانى كۆمىتەى ناوهندى حيزبى ديموكراتى كوردستانى ئىران. ژماره ٢٠٠، نووتى ١٩٩٣، ج١٠-١١.
- ٢٠٣- پۆژنامەى كوردستانى نوئى. ژماره ٢٥٣، هەولير، ١١/٢٦، ١٩٩٢، ج٢.
- ٢٠٤- پۆژنامەى كوردستانى نوئى. ژماره ٢٤٨، هەولير، ١٩٩٢، ج٢.
- ٢٠٥- كوردستان: ئۆرگانى كۆمىتەى ناوهندى حيزبى ديموكراتى كوردستانى ئىران. ژماره ٢١٣ سېتامبرى ١٩٩٤، ج١٠-١١.
- ٢٠٦- كەسەرتيان: كوردەكانى توركي. ج١٧٤-١٧٥.
- ٢٠٧- م. س. لازەريف: كورد و كوردستان/ سەرچاوەى ناویراو. ج٥٦.
- ٢٠٨- رېئاس: دامەزراندنى دەولەتى سورى و كيشەى كورد لە سوریا. وەرگێڕانى لە فەرەنسىيە: خانى شەرفكەندى/ ك. هيو، پاريس ژماره ٧، ١٩٩٠، ج٨٢.
- ٢٠٩- جەمال نەبەز: كوردستان و شۆرشەكەى. ج١٣٦.
- ٢١٠- الدكتور عبدالرحمن قاسمى: كردستان والاكراد. ج٧٧.
- ٢١١- ديدار: كەلى كورد لە كوردستانى سوریاو چارەنووسىكى ناديار/ پ. سەردەمى نوئى. ستوكهولم. ژماره ٤٥، نۆفەمبەرى ١٩٨٩، ج١١-١٢.
- ٢١٢- محمد طلب هلال: دراسة عن محافظة الجزيرة من النواحي القومية، الاجتماعية، السياسية. سورىة- الحسكة ١٩٩٣، ص ٤-٥.
- ٢١٣- كرمانج كوندى: كوردستانى بىدەستى سوریا/ پ. سەردەمى نوئى، ستوكهولم، سېپتىمبەرى ١٩٩٠، ژماره ٥٤، ج٨.
- ٢١٤- المثقف التقدمي: مجلة الحزب الديمقراطي التقدمي الكردي في سورية ١٩٨٩،

٢١٦- کرمانج گوندی: کوردستانی بندهستی سوریا/ سهردهمی نوی. ژماره ٤٥، ٨١.

٢١٧- ش. ج. اشريان: الحركة الوطنية الديمقراطية في كردستان العراق ١٩٦١-١٩٦٨، عره عن الروسية: ولاتو، بيروت ١٩٨٧، ص ١٠٦.

٢١٨- محمد طيب هلال: دراسة عن محافظة الحزوة، ص ٤٦.

٢١٩- محمد طيب هلال: د. س. ص ٢

٢٢- محمد طيب هلال: د. س، ص ٥

٢٢١- محمد طلب هلال: هـ، س، ص ٢٤

٢٢٢- محمد طلب هلال: د. س.، ص ٢٤

٢٢٣- محمد طاب هلال: هـ. س، ص ٢٦

٢٢٤- محمد طيب هلال: د. س.، ص ٤٦

٢٢٥- محمد طيب هلال: د. م. م. ص. ٤٦.

٢٢٦- محمد طيب هلال: د. س. م. ص. ٤١.

٢٢٧- محمد طالب هلال: د. س. ر. ه. ٤٧.

٢٢٨- محمد طلي قلاز: د. س. س. ص. ٤٦-٤٨

٢٢٩- المتحف التقدمي. العدد ١٩٨٩. ص ٢٤.

٢٢- کرمانج کوندی: کوردستانی بندهستی سوږیا/ ٢. سەردەمی نوێ ژماره ٨، ١٩٩٠. ٨٧.

٢٢١- منذر الموصلي: عرب واكراد- رؤية عربية للقضية الكردية. بيروت ١٩٨٦، ص ٢٢٢.

٢٣٢- منذر الموصلی: عرب واکراد، ص ٣١١.

٢٢٣- منبر الموصل: الحياة السياسية والحزبية في كردستان. لندن ١٩٩١.

۲۳۴- رشاد میران: هالسنگاندن، رواننتکی، عربی بی کتشی کورد/

- كۆڧارى رايون، ژماره ۱، ستۆكھۆلم ۱۹۹۱، ل. ۳۴.
- ۲۳۵- المنظمة العربية لحقوق الانسان. نشرة اخبارية. القاهرة. كانون الثاني ۱۹۹۲، العدد ۴۹، ص-۱.
- ۲۳۶- كۆڧارى سياستى دەولى. ھولتير، ۱۹۹۳، ژماره ۴، ل. ۷۷-۱۰۴.
- ۲۳۷- كوردستان نۆرگانى كۆمىتەى ناوھندى حيزبى ديموكراتى ئىران. ژماره ۲۰۰، نووتى ۱۹۹۳، ل. ۱۰.
- ۲۳۸- خەبات. ھولتير: ژمارەى پۆزى ۱۴/۲/۱۹۹۳، ل. ۱.
- ۲۳۹- ۲۴۰- كەمال مىراودەلى: دوازده نەفرەتى كۆلۆنئاليزم لە كوردستاندا/ كۆڧارى رايون، ستۆكھۆلم ۱۹۹۱، ژماره ۲، ل. ۳۰-۳۱.

هانی گهلی کورد له داکۆکی نێونه تهوهیی

له دژی جینۆساید

به گۆتره ی نه فاکتانه ی له بهشی دووه دا پێشكه شمان کرد، به راشکاو ی ده لێن، واته داکیر که رهکانی کوردستان (عێراق، ئێران، تورکیا و سوریا) تاوانی جینۆساید له دژی گهلی کورد نهجام دهن. کهاته گهلی کورد جێگه ی جێبه جێ کردنی تاوانه که یه، بۆیه ده بێته بابتهی تاوانی نێونه تهوهیی. لێره شدا پێویسته پێگهکانی (عناصر- ارکان) تاوان بخهینه روو:

۱- بابتهی تاوان: بابتهی تاوانی جینۆساید بهنده به په یوهندی نێوان ولاتان له داکۆکی کردنی هه ر گروپێکی نه تهوهیی، نێتینکی، رهگهزی یان ئایینی. به تاییه تیش به ره به ند کردنی فه وتاندنی سه را پا گیر ی، که بریتیه یه له چه ند جۆرێک: قه ر کردنی به ده نی، فه وتاندنی نه تهوهیی، که له تووری و نابووری. جۆری بابتهی تاوانی جینۆسایدیش، به گۆتره ی خه سه له ت و مه به ستهی نهجامدانی کاره که دیاری ده کریت. بۆیه نهجامدانی مه به ستهش یا فه وتاندن به ئامرازی جیا جیا و هه مه جۆر په نگه وه کو تاوانی سه ختهی جۆر به جۆر دیاری به کریت.

جێگه ی تاوانی جینۆساید (تاوان لێکراو)، بریتیه له گه ل، یا هه ر

گروپیکى مرویى یا که رهسته و پیوستییه گرنه کانی زیان و بوونی
ئو که له یا نو گروپه مرۆفه، وهکو وێرانکردنی شار، دتهات،
سه رچا و مکانی زیان.. هتد.

۲- سوپییکتی (تاوانکار) ی تاوانی جینۆساید بریتییه له کهسانی
فرمانبهر یا کهسانی ناسایی که سیاسه تیک یا فرمانیکی
دیاریکراو جیبه جی دهکن به مه بهستی فەوتاندنی بابەتی تاوانه که.
سوپییکتی تابەتی تاوانی جینۆساید، به گۆتره ی پایه و مه قامی
کۆمه لایه تی سوپییکته که دیاری دهکریت، رهنه که حکومه تی یا
کهسانی ناسایی یا ریکخراویکی تیرۆری جیهانی بیت.

۳- لایه نی بابەتی (الجانب الموضوعی) تاوانی جینۆساید، به م جۆره
دیاری دهکری:

یه که م: پێشنیازی تاوانکار له نه نجامدانی کاریکی دیاریکراوی دژ
به یاسا جا تاوانکار (حکومه ت بیت یان کهسانی ناسایی).
دووم: هۆکاری رهفتاری دژ به یاسا.

لایه نی بابەتی جینۆساید نه م کارانه دهکریته وه:

یه که م: جیبه جی کردنی کاری تاوان، واته کردن (القیام بالفعل) یا
نه کردن (الامتناع عن الفعل) که ببیته هۆی نه نجامدانی
جینۆساید.

دووم: نه نجامی تاوانکاری (عواقب اجرامیه)، که ببیته هۆی
تهواوکردنی تاوانی جینۆساید، وهکو ئه کارانه ی که یاسای
نیوده وه له تان پێشیل دهکن و ناشتی دهشیوترن.
سییه م: په یوه ندی هۆکارانه له نیوان کار و نه نجامدا.

چوارهم: شوین، کات، بارودوخ، شپومو نامرازی نهجامدانی
 جینۆساید، نهوانهش پتوهند نین به سهردهمیکی دیاریکراوهه،
 چونکه جینۆساید له سهردهمی شهرو ناشتیشدا نهجام
 دهری، بهلام له شویتیکی دیاریکراودا، شاریک یا ولتیک یا
 ناوچهیهکی دیاریکراو.

جینۆساید، هۆی پهپهوکردنی سیاسهتیکی دژ بهمرۆفه دهرهق
 بهگلێک یا کۆمهلێک به بهکارهێنانی شپوهو نامرازی جیاجیا، چهکی
 قهرکردن، چهکی وێرانکردن، سوپا یا نامرازی تر که ههموویان
 بنه ماکانی یاسای نیودهولهتان پیشیل دهکن.

دهبینین گهلی کورد بووه بهجنگه مهبهستی تاوانی جینۆساید،
 چونکه سیاسهتی ولاته داگیرکهرهکانی کوردستان بریتیه له:
 بهکۆمهل قهرکردنی بهدهنی، فهوتاندنی نهتهوهیی، کهلتوری و نابووری.
 جگه له وهش تاوانی (نیکۆساید) واته وێرانکردنی نیکۆلۆژیا - نهجام
 دهری، بهکارهێنانی چهکی کیمیاوی، بهکارهێنانی نامراز و
 کهرستهی زهمراوی، وێرانکردنی ژینگه، نهمانه دهینه هۆی سهرجهم
 قهلاجۆکردن، واته قهرکردنیک سهرپاگیر. ژینگه دهلهوتیندری، ئیتر
 ژبانی خهڵکی سهخت و زهممهت دهی و نهجامی دوور و خراپی
 دهیته لهسهر ژبان و بوون.

که واته نهجامدانی جینۆساید، واته پیشیلکردنی یاسای
 نیودهولهتان، نهو پیشیلکردنهش دهیته هۆی لیپرسینهوهی
 (بهپررسیاریتی) سوپییکتی تاوانه که. ئیتر بهگۆیرهی بهلگهنامه
 یاساییهکانی نیودهولهتان، ولاتی یاسا پیشیلکهر له لیپرسینهوهی
 نیونهتهوهیی قوتار نابیت. بهلام میکانیزمی داسهپاندنی نهو

لیپرسینه‌ویه (به‌داخه‌وه) هه‌تا نیستاش په‌یوه‌ندی به‌سیاست و به‌رژمونه‌ندی ولاتانی جیهانه‌وه هه‌یه. به‌بیروپای پرۆفیسۆر ف. نه. فاسیلینکه (لیپرسینه‌وه‌ی یاسای نیونه‌ته‌وه‌یی هه‌میشه به‌هۆی نه‌رکی هه‌مه‌جۆره‌ی سوپییکتی یاسا پتیشیلکه‌روه دیاری ده‌کرت، که نه‌ویش به‌شیومه‌کی گشتی په‌یوه‌نده به‌چۆنیتی سه‌رپنچیکردنی یاساوه، به‌تایبه‌تی وه‌کو بیناکردنه‌وه RESTORATION، پازی کردن، دابینکردن SATISFACTION، له‌جیگه‌دانان (بدیل) SUBSTITUTE، قهره‌بووکردنه‌وه REPARATION، سنووردارکردنی سه‌روه‌ری (سیاده) و که‌سایه‌تی یاسایی نیونه‌ته‌وه‌یی ولاتی تاوان نه‌نجامده‌ر^(۱)، به‌لام نه‌گه‌ر لیپرسینه‌وه‌که به‌هۆی فه‌وتاندنی مروّفه‌وه بیت، نه‌وا ته‌نها به‌داوه‌ری کردنی تاوانکار چاره‌سه‌ر ده‌کرت.

جۆزه‌کانی لیپرسینه‌وه‌ش به‌گۆره‌ی نه‌و په‌یوه‌ندییه‌ی له‌گه‌ل بنه‌ماکانی یاسای نیوده‌وله‌تان و مه‌رجه باب‌تیه‌کانی ره‌فتاری ده‌وله‌ت و کارمه‌کانیدا هه‌یه، دیاری ده‌کرت. له‌هر هوارتکی په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تیدا بیت، به‌تایبه‌تیش نیونه‌ته‌وه‌یی، نه‌و په‌یوه‌ندییه‌ی په‌نگه‌ دوو لایه‌نی هه‌بیت:

۱- پۆزه‌تیف.

۲- نینگه‌تیف.

۱- پۆزه‌تیف: له‌کاتیکدا نه‌گه‌ر ره‌فتاری سوپییکت گونجاو بیت له‌گه‌ل بنه‌ما سه‌پینراوه‌کاندا (بنه‌ما ئیمپیراتیفه‌کاندا).

۲- نینگه‌تیف: له‌کاتیکدا سوپییکت بنه‌ما سه‌پینراوه‌کان پتیشیل ده‌کات.

به‌پر‌سیاریتی پۆزه‌تیفانه: واته‌ کۆنترۆل کردنیککی به‌رده‌وامی

په یو منډیبه کومه لایه تیبه کاږ: له لایهن سو بیټیکته وه، به سر په فتاری خویدا، له گال چاودتیریکردنی بنه ما بالاگان و پتو سیټیه کانی ژياندا. بهرپر سیاریتی نیکه تیغه فانه ش: واته نرکی سو بیټیکت به له نه ستوگرتنی قورسایي له نه جامی پتیشیلکردنی بنه ما کومه لایه تیبه بالاگان وه.

که واته نه که هر دوو جوری بهرپر سیاریتی (پوزمه تیغ و نیکه تیغ)، دیارده ی یاساین هر وه کو چنن تایبه تن به بواری پتکخستنی یاسایي ناوختی ولات به هه مان شتو هوش به بواری نیتونه ته وهییه وه^(۲).

له باره ی بهرپر سیاریتی پوزمه تیغ فانه، به ندی ۲۴ ی دستور ی UN نه وه دیاری ده کات که: (ولاته نه دنامه کانی UN بهرپر سیاریتی به کی گرنګ ده خه نه نه ستوی نه نجومه نی ناسایش بق پشتگیریکردنی ناشتی و ناسایشی نیتونه ته وهی و رازین به وهی له به جته پتانی نه و نرکانه ی که به هزی نه و بهرپر سیاریتی به وه دروست ده بیت، نه نجومه نی ناسایش به ناوی نه وانه وه له کاردا بیت)^(۳). هه مان کات به ندی شمه می دستور ی پ. ن. ی UN له دهر کردنی نه و ولاتانه ده دوی که به شتو هیه کی سیستیماتیک پرنسیپه کانی UN پتیشیل ده کن: (نه که نه دنامه ی UN به شتو هیه کی سیستیماتیک پرنسیپه کانی دستور ی پتیشیل کرد، کومه له می گشتی ده توانیت له سره راسپارده ی نه نجومه نی ناسایش دهری بکات)^(۴).

کومه له می گشتی پ. ن. ی له بریار نامه ی ۵۴۵ VI / له ۵/۲/۱۹۵۲ دا بریار دمدات که: (به ندیک بق جتگیرکردنی نه و پرنسیپه ی وا له دستور ی پ. ن. ی دا دیاری کراوه، له چوارچپوه ی په ایمانیکي نیتونه ته وهی یا په ایمانه کانه نیتونه ته وهی له باره ی مافی مرؤفه وه

جێگیر بکات^(٥)، ههروهها کۆمهلهی گشتی لهبارهی ههمان بهندهوه بریاری داوه که: (ههموو گهلان مافی بریاردانی چارهنووسیان ههیه، پێویسته ههموو ولاتان بهو ولاتانهشوه که بهرپرسیاریتی نهو ههرێمانه‌ی به‌پێوه نابردێن، دهکه‌ویته نه‌ستۆیان، ده‌بێ به‌گۆێره‌ی مه‌به‌ست و پرئرسیپه‌کانی UN توانای خۆیان بخه‌نه کار بۆ به‌جێگه‌یاندنی نهو مافه‌ بۆ گهلانی نهو ههرێمانه‌)^(٦). به‌ندی ٧٣ یه‌ستووری UN چه‌خت له‌سه‌ر هه‌مان پرئرسیپ ده‌کات و ولاتان پابه‌ند ده‌کات به‌ده‌ستپێکردنی په‌ره‌پێدان و دا‌بینکردنی ژیا‌نی خۆشگوزه‌رانی هه‌تا له‌توانادا بێت له‌ چوارچه‌پوه‌ی ناشتی و ئاسایشی نێونه‌ته‌وه‌ییدا، تا گهلانی نهو ههرێمانه‌ له‌ بواری سیاس‌ی و ئابووری و زانستی و کۆمه‌له‌په‌تیدا پێش بکه‌ون. بۆ نهو مه‌به‌سته‌ش ده‌بێ ولاتان به‌ویژدانه‌وه پاریزگاری له‌ گهلانی نهو ههرێمانه‌ بکه‌ن و پێز له‌ خواستی سیاس‌ییان بگرن. به‌گۆێره‌ی نه‌م به‌ندانه‌، ولاته‌ داگیرکه‌ره‌کانی کوردستان له‌سه‌ریانه‌ داکوکی له‌ گه‌لی کورد بکه‌ن و پێگه‌ی بۆ خۆش بکه‌ن که مافی خۆی به‌کاربه‌یئت له‌ دیاریکردنی چاره‌نووسیدا، هه‌لوێستی پێچه‌وانه‌ی نهو به‌ندانه‌ش، وه‌کو له‌ سیاس‌ه‌ت و پراکتیکی نهو ولاتانه‌دا ده‌رده‌که‌وێ، به‌رپرسیاریتی نێگه‌تیفانه‌ (سلبی) دروست ده‌کات. چونکه‌ نهو ولاتانه‌ خۆیان نه‌ک هه‌ر خۆیان له‌ قه‌ره‌ی مه‌به‌ستی نهو به‌ندانه‌ و به‌نه‌ماو پرئرسیپه‌کانی یاسای نێوده‌وله‌تان نادهن له‌ پێزگرتنی مافی گه‌لی کورددا، که هه‌موو نه‌ندامانی UN له‌سه‌ریانه‌ پێوه‌ی پابه‌ند بن، به‌لکو سیاس‌ه‌تی ولاته‌ داگیرکه‌ره‌کانی کوردستان، پێش‌پێ‌لکردنی نهو په‌یمانه‌یه‌ که خۆیا‌نی پابه‌ند کردووه‌و پێوه‌ی په‌یوه‌ست نابن. که‌واته‌ له‌ نه‌نجامی ده‌ست به‌کار نه‌کردنی له‌بار و

له‌بەر په‌فتاری دژ به‌یاسا له‌لایهن ولاته داگیرکەر مه‌کانه‌وه که ده‌بیته
هۆی شکاندنی پابه‌ندیتی نی‌ونه‌ته‌وه‌یی، مه‌سه‌له‌ی به‌رپرسیاریتی له
په‌یوه‌ندی یاسایی له یاسای نی‌وده‌وله‌تاندا سه‌ر هه‌لده‌دات^(٧). بۆیه
به‌راشکاوێ ده‌توانین ب‌لێین، به‌رپرسیاریتی ولاته داگیرکەر مه‌کانی
کوردستان دوو لایه‌نه‌یه.

١- له‌لایه‌که‌وه: شکاندنی ئه‌و پابه‌ندیتییه نی‌ونه‌ته‌وه‌یییه‌ی که له
ئه‌ستۆیه‌نه‌ واته‌ ده‌ست به‌کار نه‌کردن (الامتناع عن الفعل).

٢- له‌لایه‌کی ترمه‌وه: پراکتیک کردنی جینۆساید له‌دژی که‌لی کورد،
ئه‌مه‌یان په‌فتاری نادرست و کاری دژ به‌ یاسای نی‌وده‌وله‌تانه
(القيام بالفعل).

یاساناسی سوێسری، ی. بلیونچلی ده‌لێ: (نه‌گه‌ر پێشیتلکردنی
یاسای نی‌وده‌وله‌تان وه‌کو مه‌ترسییه‌که هه‌ره‌شه‌ی له‌ ناسایشی گشتی
کرد، ئه‌وا نه‌ک ولاتی تاوان لێکراو، به‌لکو هه‌موو ئه‌و لایه‌نانه‌ی هێزی
به‌کاریان هه‌یه له‌داکوکیکردنی یاسای نی‌وده‌وله‌تاندا، ده‌بێ دژ به‌و
کاره‌ بن و گرنگی به‌دابینکردنه‌وه‌و سه‌قامگیرکردنه‌وه‌ی سیستیمی
یاسایی بده‌ن)^(٨).

به‌پای ئێمه، نه‌ک ته‌نیا ولاتی تاوان لێکراو، به‌لکو هه‌ر که‌لیکی
تاوان لێکراویش، له‌ کاتی نه‌بوونی ده‌وله‌تا، نه‌گه‌ر به‌ر هه‌ره‌شه‌ی
فه‌وتاندن بکه‌وێ، ئه‌وا نه‌ک هه‌ر ناسایشی گشتی ده‌شپوێ، به‌لکو
ده‌بیته‌ کاره‌سات بۆ کۆمه‌لگه‌ی مرۆفایه‌تی. بۆیه چ ئه‌و که‌له‌ی که
تاوانی لێ کراوه، چ که‌لان و ولاتانی تر، ده‌بێ ده‌ست به‌کار بن له‌دژی
تاوانکار.

به‌م جو‌ژه، پێویستی داسه‌پاندنی مه‌سه‌له‌ی به‌رپرسیاریتی

سوبيکتی تاوانی جینۆساید له یاسای نیودهوله تاندا دهبیته نه رکیتی گرنګ و هه تمي. ليره شدا پیویسته نه وه پروون بکهینه وه که له کوردستانی بندهستی تورکیا و عیراقد، جگه له پراکتیک کرینی جینۆساید، هاوکات تاوانی ئیکۆساید Ecocide و بیۆساید Biocide نه نجام دهدرئ (فهوتاندنی ژینگه و کوشتنی ژیان). ئیکۆساید، هه ندی جار نه نجامی و ا دروست دهکات که بۆ ژینگه ی مرۆف و بوونی ته و او ترسناکه، په نگه جاریکی تر ژیان دوباره نه بیته وه له و ژینگه یه، یا ژیانیکی شی و او و نالۆز هه بیت. مه ترسی ئیکۆساید له وه دایه، تیکدانی هاوکیشه ی ئیکۆلۆژیا له هه ر هه ریمیکدا بیت، زۆر به خراپیش کار دهکاته سه ر هه ریمه کانی تر.^(۹)

به کارهێنانی چه کی کیمیایی و که ره سه ی ژه هراوی، به کارهێنانی بۆمبای هیشوویی و نا پالمی فسفۆزی له دژی گه لی کورد، ده بیه هۆی کوشتنی ژیان به گشتی له و هه ریمانه ی که بوونه ته مهیدانی جهنگ و تاقیکردنه وه ی چه ک و ته قه مه نی. سه رباری نه وه وێرانکردن و تیکدانی سه روشت و باخ و بیستان و سه رچاوه کانی ژیان، کارکه لیکن ده بیه هۆی (گۆرانی ترسناک که سیستیمی ناسایی هاوکیشه ی ژینگه تیک دهدن، نه وه ش زۆر سه خت ده بیت بۆ مرۆف که دۆخه که بگه رپننیه وه باری ناسایی جاران، نه و تیکدانه ی هاوکیشه ی ژینگه له نه نجامدا ده بیته په کخستننی ژیان له سه ر زه وی)^(۱۰). له سه رجه می نه و نا وچانه و ده ورپه رده، ژه هراوی بوونی ئاو و هه و او پروهک و خواردمه نی، نه مانه ش جگه له وه ی ده بیه هۆی کوشتنی مرۆف و هه موو زینده مریک، ده بیه هۆی نه وه ش که نه خوۆشی و پاشماوه ی خراپ له لای مرۆف دروست ده کهن، بۆیه نه نجام له و نه وه یه وه ده مپننیه وه بۆ

وهمچې پاشه‌رېژ، ناو و هوا سرچاوې سهرمکې بېرده‌وامبوونې ژيان و گوزهراني مرؤف و ناژه‌ل و پروه‌کيشن، پيس بوونيان يا زه‌هراوې کردنيان، دهميته هؤي گه‌لې نه‌خؤشي خراب، وه‌کو کؤلتيرا، تيفؤنيد ((TYPHOID FEVER، پاراتيفؤنيد(PARATYPHOID)، ديزانترې (DYSENTERY)، تؤلاريميا (TULAREMIA)، ئاوساني جگر (INFECTION HEPATITS)^(۱۱)، ه‌روه‌ما گه‌لې نه‌خؤشي تر که له مرؤفدا ده‌مينيته‌موو له کاتي زاووزيدا ده‌گويزيته‌وه بؤ مندا‌ل. ويرانکردني خانوبه‌رو باخ و دارستان له ناوچه‌کاندا به‌جؤړيکي تر کار ده‌کونه سهر ژياني مرؤف و ناژه‌لېش، که ه‌لته‌کاندنې ستروکتوري ه‌مه‌لايه‌ني ژيانو مرؤف په‌ک ده‌خات و گه‌رانه‌وه‌ي زحمه‌تتر ده‌بيت، که‌واته به نه‌جامداني نيکو‌سايد (ويرانکردن و له‌وتاندني ژينگه)، تاواني بيؤ‌سايد واته (فه‌وتاندني ژيان) ديتنه‌ انجام، که هر به‌کاره‌يتاني چه‌کي کيمياوي و زه‌هراوې نه‌جامي بايؤ‌لؤژي خرابي ه‌يه له‌سهر ژيان. نيتر ويرانکردني سهر‌اپاگيري ژينگو س‌روشتي دهوروبه‌ري مرؤف، جگه له‌وه‌ي په‌يونده به پيش‌يلکردني ناسايشي نيونه‌ته‌ومي، زهر و زيان گه‌ياندينشه به‌خؤشگوزهراني و تهن‌دروستي نه‌ک تنه‌ها نه‌وه‌ي سهر‌دم، به‌لکو و همچې داهاتووي مرؤف‌يش^(۱۲).

هر به‌هؤي کيتشه‌ي نيکو‌سايدوه، ۱۸/۵/۱۹۷۷ له‌دواي بپيار له‌سهرداني کؤمه‌له‌ي گشتي UN، په‌يماننامه‌يه‌کي جيهاني ترخان کرا به‌قه‌دغه‌کردني که‌رسو نامرازي جه‌نگي يا زيان به‌خش که کار ده‌کونه سهر ژينگه^(۱۳). خالي يه‌که‌مي به‌ندي يه‌که‌مي نو په‌يماننامه‌يه ده‌لې: (ه‌موو ولاتاني به‌شداري نه‌م په‌يماننامه‌يه ده‌بي پنا نه‌بته به‌ر

به کارهیتانی نامرازی جهنگ یا هر نامرازیکی زیان بهخش بهژینگه، که نهنجامی سهخت یا دریژخایانی هیه، نهویش وهکو نامرازی ویرانکردن که زیان و خهسارمتهی هیه بق ولاتیکی تر). بهگویرهی بهندی دووهمیش: (نهو نامرازانهی که کار له ژینگه دهکن، هر نامرازیکی گۆرانکاری بن، به مهبهستی دهست بهسراگرتنی پرۆسهی سروشت، قهدهغهن وهکو گۆرینی دینامیکی، ستروکتور یا پیکهاتهکانی زموی وهکو: ژینگه، چینه بهردیهکان (LITHOSPHERE) الفلاف الصخري)، (HYDROSPHERE) (الفلاف المائي)، (ATMOSPHERE) (الفلاف الجوي) یان والایی ناسمان (الفضاء الجوي)^(۱۱).

ناشکراشه که چ له جینۆساید یا هر تاوانیکی دیکهی نیونه تهوهیدا سوپییکتی تاوان (تاوانکار) بهرپرسیاریتی نیونه تهوهیی دهکه ویته ئهستۆ، بهتایبهتیش نهنجومهنی ناسایشی UN مافی تهواوی هیه که برپاری داسهپینهر و مرجدار بق هه موو ولاتانی ئهندامی UN بدات. نهو برپارانesh دهکرتی گهلهکی و داسهپینهر بن^(۱۲).

خالی یه کهمی بهندی ۲۴ی دهستوری UN، وهکو پیشتر پروونمان کردهوه، بق به پهلهو کاریگه رانه بهجی گه یاندنی کاری پ. ن. ی نهنجومهنی ناسایش له بری ئهندامانی بهرپرسیاریتی گرنگ دهکه ویته ئهستۆی بق دابینکردنی ناشتی و ناسایشی نیونه تهوهیی^(۱۳).

بهگویرهی بهندی ۲۵یش، نهندامانی پ. ن. ی، (برپاری نهنجومهنی ناسایش پێژ لێ دهگرن و جێبهجێی دهکن)^(۱۴). پهیماننامهی ۱۹۴۸ دهبرارهی قهدهغهکردنی تاوانی جینۆساید و سزا خهستنه سهر تاوانکارانی، جینۆسایدی وهکو تاوانیکی سهربهخۆی نیونه تهوهیی

دیاری کردووو جهختی لهسەر نهوه کردووو که:

یه کهم: ئەم تاوانه نهواو ترسناکهو ههڕهشه له بوونی مرۆف دهکات، نهک تهنیا بههۆی جهنگهوه، بهلکو بهبێ جهنگیش له سهردهمی ناستیدا، نهجام دهدێ.

دوهم: لهم سهردهمهدا بهبێ جهنگیش له ئارادایه^(١٨).

ئهمهش راستهوخۆ باری سهختی گهلی کورد دهگرێتهوه، له عێراق و ئێران و تورکیا، جهنگێکی بهردهوامی له دژ دهکێ و باری گهلی کورد له سووریا که جهنگی تیادا نییه، بهلام پرۆسەی فهوتاندنی نهتهوهیی گهلی کورد بهردهوامه، بهراستیش ستروکتوری ژبانی ڕۆشنبیری و کۆمهڵایهتی خهڵکی کوردستان تیکدراوه و شیواوه. نهو پاستیهش له بهندی یه کهمی پهیماننامهی ١٩٤٨ دا جێگیر کراوه، که (جینۆساید، پهیوهند نییه بهوهی که لهکاتی جهنگدا یا له سهردهمی ناستیدا نهجام دهدێ، بهلکو تاوانێکه بانهماکانی یاسای نێودهولتان پێشیل دهکات و له دژی تاوانکارانی ششی بهربهندی دادهنێ و سزا دهدێن)^(١٩).

مهسهلهی بهربهندکردنی جینۆسایدی گهلی کورد بههۆی سیاسهتی ولاته داگیرکهرهکانی کوردستانهوه تاكو ئیستا چارهسهر نهکراوه. نهو ولاتانه وای دهردهمخه که مهسهلهی کورد کێشهیهکی ناوخۆیه و پێکه نادهن له دهردهمها چارهسهری بۆ دابنێ. بهلام بهگوتیهی یاسای نێودهولتهان (پێشیلکردنی فراوان و سهختی مافی مرۆف، نهپارتیید، جینۆساید، جیاوازی رهگهز و بێ بهشکردنی سهرحهمی کهل له مافی دیاریکردنی چارهنووس، نهمانه تاوانی نێونهتهوهیین، بهراستی ناکرێ له چوارچێوهی یاسای ناوخۆی ههر ولاتیکدا که مارۆ بدرێن)^(٢٠). لهم

بارەدا مەبەست لە چارەنووسی گەلی کورد و جینۆسایدە، چارەسەرکردنی ئەم کێشە، تەنیا لە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتە تاندا دەکرێ، چونکە بەپراستی (هیچ ولایتێک ناتوانێ پشت بەحوکمی یاسای ناوخوازی ببەستێ، بۆ ئەوەی بەجێ نەگەیاندنی ئەركە نێونەتەوێیەکان بەپراستی ببەستێ) (٢١)، لەبارەی هەمان پراستییهوه، بەندی ٢٦ی پیماننامەی فینلاند دەربارەی ڕێکەوتننامەی نێونەتەوێیە لە ١٩٦٩/٥/٢٤ دا پێی لەسەر داوەکێ. وەکوتر دەبێ بلتین، مەسەلەی هاوناھەنگی و یەکانگیری بنەماکانی یاسای ناوخوازی دەوڵەت و یاسای نێودەوڵەتان دیتە پیشەووە دەبێ ڕەچاو بکێ. وەکوتر لەو بارەیهوه پڕۆفیسۆر ف. گ. بوتیکتیفیچ دەلێ: (بێویستە میکانیزمی هاوناھەنگی یاسای ناوخوازی دەوڵەت و یاسای نێودەوڵەتان لەگەڵ میکانیزمی کۆنترۆڵکردنی یەکانگیری بنەماکانی هەردوو سیستیمی یاسایی یەکتری نەواو بکەن) (٢٢).

ولایتە داگیرکەرەکانی کوردستان دان بەوەدا نانتێن کە کورد گەلێکی سەرەخۆیەو خواوەنی خاک و مێژووی خۆیەتی و مافی دیاریکردنی چارەنووسی خۆی هەیە. دەستوری تورکیا و ئێران و سوریا بەهیچ جوړێک باس لە بوونی کورد ناکەن. ئەگەرچی بەندی پێنجەمی دەستوری کاتی عێراق ١٩٧٠ دان بەوەدا دەنێ کە گەلی عێراق لەدوو نەتەوه پێک دێت عەرەب و کورد: (ب- يتألف الشعب العراقي من قوميتين رئيسيتين، العربية والكردية، ويؤكد هذا الدستور علي الحقوق القومية للشعب الكردي، وعلي حقوق جميع الاقليات ضمن الوحدة العراقية) واتە: (گەلی عێراق لەدوو نەتەوهی سەرەکی پێک دێ، عەرەب و کورد. ئەم دەستورەش مافی نەتەواپەتی گەلی کورد دیاری دەکات و

مافی هه موو که مه نه ته وایه بییه کانی تریش له چوارچێوهی به کێتی
 عێراقدا دیاری دهکات). دیاره نهم بهنده روونه له دان پیدانانی گهلی
 کورد له عێراق، به لām له دونیادا هیچ که لێک به بێ خاک بوونی نییه،
 نه کهر دان به مه دا نه نرێ نه و خاکه ی که له سه ری ده ژێ نیشتهانیه تی.
 خالی (۱) هر له بهندی پێنجهم ده لێ: (العراق جزء من الامة العربية)
 واته (عێراق به شیکه له میله تی عه ره ب) (۲۳)، که واته عێراق به عه ره ب
 و کورد و که مایه تیه کانی تریشه وه به سه رانسه ری سنووره که په وه
 به شیکه له میله تی عه ره ب. لێ مه دا مانای نه وه ده به خشی، گه لی کورد
 به نیشته مانه که په وه به شیکه له نه ته وه ی عه ره ب. نه مه ش کیشه ی
 سه ره کی نێوان گه لی کورد و پژی می ده سه لاتداره له عێراقدا، چونکه
 عێراق خوارووی کوردستان ی پێوه لکێنדרاوه، نه و به شیه ی
 کوردستانیش به شیکه ی دا به راوه له به شه کانی تر که سه رانسه ری
 له نێوان عێراق و ئێران و تورکیا و سواریا دا به ش کراوه. به م جۆره
 که لی کورد له خوارووی کوردستان به گوێره ی ده ستوری عێراق
 به شیکه له و نه ته وه یه که سه رانسه ری سنووری سیاسی ئێستای
 عێراق به به شیک له نه ته وه ی عه ره ب ده ژمێردریت. که واته له پروی
 تیۆرییه وه گه لی کورد له خوارووی کوردستان ته عریب کراوه، هر
 وه کو له گه لی به لگه نامه ی تریشدا نه خشی بۆ کیش راوه له
 پراکتیکیشدا ته و او په ی ره و ده کرێ، به تابه تی له م باره ی وه له راپۆرتی
 سیاسی کۆنگره ی یانزه هه می حیزبی به عس له عێراقدا ده رباره ی
 بوونی نه ته وه ی کورد ده لێ: (...ان هذه القوميات التي تعتك لغات
 وسمات متميزة عن اللغة والسمات العربية والتي تعيش في الوطن
 العربي منذ حقبة طويلة كالقومية الكردية قد ارتبطت بالامة العربية

بوشانج عمیقة الجذور فهي اصلا تعيش منذ نشأتها وعبر هذه الحقبة في الارض التي عرفت تاريخيا بالوطن العربي^(٢٤).

واته: (...) نهو نهتوانههه كه زمان و خهسله تیان جیاوازه له زمان و خهسله تی عه رههه هه له كهونه وه له نهشتمانی عه رههه دهژین، وهكو نهتهوهی كورد كه بهرگه و ریشهی قوول په یومنده به میلیله تی عه رههه وه، هه له بنه ههدها و له بوونیه وه بهر تزیایی نهو سهرده مهش لهو خاكهدها دهژی كه له میژوودا به نهشتمانی عه رههه ناسراوه).

لیرهدها دههه نامازه بهو خاله كرنكه بكهین له دواى جهنگی په كه مه وه، كه سنووری نیوان نهو ولاتانه، به لكاندنی به شهكانی كوردستانه وه دیاری كرا، كورد، وهكو گهل و خاك دابهش بوو له نیوانیاندا، بویه به گویزه یی یاسای ناووخوی نهو ولاتانه كوردی هه به شهك هاو نهشتمانی نهو ولاتهیه كه پتوهی لكیتراره. به لام كرنگی مهسه كه له وهدهایه، دههه كورد وهكو گهل حسابی به په كسانی بو بكری له ناووخوی نهو ولاتانهدها. واته چاره نووسی وا دیاری كرا وهكو مهسه لهیه کی ناووخوی نهو ولاتانه په یومندی پتیهانه وه هیه. نهو ولاتانهش له سهریانه ریگه بهیه كسانی و پتیهكوتنی گهلی كورد له پرووی سیاسی، رۆشنبیری، نابووری و كۆمه لایه تییه وه بدن. له كاتیکدا نهو په كسانیه له پراكیتكدا رهفز دهكریته وه، مهسه لهیه کی هه ره كرنك دپته پتیه وه، كه تیروانینیکی تازهیه له یاسای نیوده وه له تاندا، نهویش نهویمه، گهلی كورد لیرهدها مافی نهوهی هیه دووباره چاره نووسی خوی دیاری بكانه وه. نالیره وه، تنیا له چوارچیهی یاسای نیوده وه له تاندا چاره سهه بو نهو كیشهیه دههژرپته وه، نهك له یاسای ناووخوی نهو ولاتانهدها.

ئەو ولاتانەش، بۆ جەيبەجىي كىردنى ئىركى خۇيان لەسەريانە ياساكانى ناوخۇيان يەك بىخەن لەگەل ياساى نىئودەولەتاندە و لە پراكتىكىشدا پەيپەوى بىكەن. لىرەدا ئەومەن بىر نەچىت لە زۆر حالەتدا سىياسەت و بەرژمەندى ولاتانى دنيا دەبنە تەگەرە لە پەيپەوكردن و جەيبەجىي كىردنى بىنەما و پىرنسىپەكانى ياساى نىئودەولەتاندە.

دەبىنەن، گەلى لە ولاتانى دنيا لە دەستورى خۇياندا كە لەپىش جەنگى دووهمىشدا دانراون، حوكمى پەيماننامە و رىكەوتنامەى نىئونەتەومىي لەبەرچاۋ دەگىرن و ياساكانى ناوخۇيان ھاۋناھەنگ دەكەن لەگەلىياندە. دەستورى بەلجىكا لە بەندى ۱۶۸، سويسرا لە بەندى ۱۱۲، لەم ولاتانە رىكەوتنامەى نىئونەتەومىي ۋەكو بەشىك لە ياساى ناوخۇ دەژمىردى^(۲۵) دەستورى گەلى ولاتىش، بەگۇرانكارى، يا دانراۋ لە دواى جەنگى دووهمەۋە، پلى سەرمەكى و بالادەستى دەدەن بە بىنەماكانى رىكەوتنامەى نىئونەتەومىي بەسەر ياساى ناوخۇياندا. بۆ نمونە: بەندى ۲۵ى ياساى بىنەرمەتىي كۆمارى ئەلمانىيەى فېدرالى دەلى: (بىنەما گىشتىيەكانى ياساى نىئودەولەتان، بەشىكەن لەياساى فېدرالى. ئەو بىنەمايانە لە سەرووى ياساۋەن (مەبەست لە ياساى ناوخۇيە) و راستەوخۇ ماف و ئىرك دېننە ئاراۋە بۆ دانىشتۋانى سىنورى فېدرال)^(۲۶). جارى ھەر نەبۋونى حوكمى بىنەما و پىرنسىپەكانى ياساى نىئودەولەتان، ئەۋەى پەيۋەندى بە ماف و رىزگىرتنى كەلانەۋە ھەيە، لە ياساى ناوخۇى ولاتە داكىركەرەكانى كوردستاندا، راستەوخۇ ئەو ولاتانە لەسەر پىشلىكردنى مافى گەلى كورد پادەگىرى و لە پراكتىكىشدا ھەتا ئىستە بەردەۋامەن، ھەر بۆيەش

ئەو پىششىقلىق ۈرگەن گەپشە تاۋانى جىنۇسايىد، كە مەترسى نەك ھەر لەسەر ئىستى، بەلكو داھاتوۋى كوردىش دروست كوردوۋە. دەكرى بلىن (تە ھەلدان!) ئىكى تەۋاۋى پىرنسىپ و بىنەماكانى ياساى نىۋدەۋلەتەنە لەمە پىزگىرتى مافى مەۋۇ. تاۋانى جىنۇسايىد ۋەك ھەر تاۋانىكى تىرى نىۋنەتەۋمى چۈر پىگەى ھە، بەگۈرەى ئەو چۈر پىگەىش ياسا پىششىقلىق دىارى دەكرى: مەبەستى تاۋان، سەرىپچى كوردى ياسا، ھۆ و زىان، پەيۋەندى نىۋان سەرىپچى كوردى ياساۋ زىان^(۲۷). بە ھۆكىمى ئەو چۈر پىگەى، دەبىنن ولاتە داگىر كە ھەكانى كوردستان (عىراق، ئىران، تۈركىيا و سورىيا)، پىششىقلىق ۈر ياساى نىۋنەتەۋمىن. كۆمەلگەى جىھانىش بۆى ھەپە مەسەلەى بەرپىسارىتى ياساى نىۋنەتەۋمى، ئەو چۈر ولاتە لە چۈرچىۋەى UN دا بختە ۋو. ئەنجامى سىياسەتى جىنۇسايىد لەو ولاتەنە لايەنى(ماددى) تاۋانەكەى ئاشكرا كىرد، ئىتر ئەو تاۋانە مەسەلەى كوردى تەۋاۋ گەياندە ياساى نىۋدەۋلەتەن. نەگەرچى ئەو ولاتەنە خىۋان ئەندامن لە پ. ن. ى، بەلام بەردەۋامن لە شكاندى پابەندىتى نىۋنەتەۋمى و پىششىقلىق مافى گەلى كورد.

لە پىشەكى دەستورى UN دا پىۋىستى ئەۋە دىارى كراۋە (بۆ سازدانى بار و زروۋىكى لەبار بۆ دابىنكردى دادگۈى (عدالەت) پىزگىرتى ئەو نەركانەى كە لە پەيماننامە و سەرجاۋەكانى تىرى ياساى نىۋدەۋلەتەنەۋە دىنە ناراۋە و كار بكرى بۆ بەزگىردنەۋەى ئاستى كۆمەلەيتى و پىشخستنى ئاستى ژيان لە بار و زروۋىكى زىاتىر نازادىانەدا^(۲۸).

لەبەر ۋۆشناىى ئەم پىرنسىپەدا، گەلر كەرد دەبىر ئەو مافانەى خۆى

به جی بگه یینی که یه کسان بی له گهل که لانی تر دا، به لام له نهنجامی سیاسهتی ریتکه گرتن و ته گهره خستنه بهر له لایهن ولاته داگیر که ره کانه وه، نهو مافه زموت کراوه، نه گهرچی (خسته تی تایبه تی مافی مروف، نه رکه له نه ستوی ولاتاندا که پیزی لی بگرن، به حوکمی نهو نه رکه ش که پیوه ی پابهندن، هر خوژدینه و میه کیش له و پابه ندیتییه، به ریر سیاریتی بۆ ده ولت دیتیته ناراهه) (۲۹).

کۆمه له ی گشتی UN ۱۹۴۶/۱۹/۱۱ له بریاریکدا پوونی کردووه ته وه که ولاتانی نه ندای پ. ن. ی جهخت له سه ر نه وه ده کهن که نهو پر نسیپانه ی له ده ستووری دادگای سه ربازی نیونه ته وه بیدا (دادگای نۆرنبیرگ) و له بریاره کانی دادگادا هاتوون، نه وانه (پر نسیپی یاسای نیوده وله تانن) (۳۰). به ندی دووه می یاسای ژماره ۱۰ له دادگای نۆرنبیرگ ده رباره ی سزادانی که سانی تاوانبار به تاوانی جهنگ، تاوانی دژی ناشتی و دژی مروفایه تی، نه م کارانه ی خواره وه به تاوان دیاری ده کات:

۱- تاوانی دژی ناشتی

۲- تاوانه کانی جهنگ

۳- تاوانی دژی مروفایه تی: دپن دایه تی، دوژمنکاری له جۆری کوشتن، گولله باران کردن، کوپله کردن، راگواستن، زیندانی کردن، تهعه دا کردن له نافرمت یا کاری تری دژ به مروف که له دژی هر که سیکی مه ده نی نه نجام بدری یا پاونان به هزی بیرویا وه ی سیاسی، ره کهز یا باوه ی نایینی، به بی نه وه ی ره چاوی نه وه بکری نه م تاوانانه له و ولاته دا که نه نجام دراون، پیشیل کردنی یاسان یان نا (۳۱). لیره دا پتویسته ناماژه به وه بکه ین، له و جۆره تاوانانه له

کوردستان ته نجام دراوڼ، ته نانت ته عدا کردن له نافرمت له
پوډاوه کانی باکوړ و باشووری کوردستاندا دیار و ناشکران.

بهندی چواره می په یماننامه ی ۱۹۴۸ دهر باره ی قه دهغه کړدنی
جینۆساید و سزا خستنه سهر تاوانکارانی ده لئی: (که سانی
نه نجامدهری جینۆساید یا هر کار تکی تر له وانه ی که له بهندی
سته مه دا ناویان براوه/ وکو: پیلان گتیران به مه بهستی نه نجامدانی
جینۆساید، هاندانی راسته وخۆ و ناشکرا به مه بهستی جینۆساید و
هه ولدان بۆ نه نجامدانی جینۆساید/ سزا دهیانگریته وه، به بی نه وه ی
هر چاری نه وه بکړی له ده ستوری حکومه ته که یاندا به پر سیارن یان
نا، جا که سانی ناسایی بن یان فرمانبر) (۲۲).

لیژنه ی یاسای نیوده ولتان له پ. ن. ی (راپۆرتی سالی ۱۹۸۶) له
خالی سته مه دا (تاوانی دیکه ی دزی ناشتی و ناسایشی مرقفایه تی).
هه روه ها نه وه دیاری دمکات و ده لئی: نه و کارانه وکو، به شداری کردن،
پیلان گتیران، هه ولدان له بار و زروفتیکی دیاریکراودا که ببیته هوی
تاوانی دزی ناشتی و ناسایشی مرقفایه تی) (۲۳)، هه مان بیروپا له
په ره گراف ی دووه می بهندی دووه می یاسای ژماره ۱۰ ی دادگای
نۆرنبرگ دا ناشکرا دیاره ده لئی که هه رکه سیک به بی هر چاو کړدنی
نه ته وه یی یا پله ویاپه ی نه گه ر یه کیک له م کارانه ی نه نجام دابی،
به نه نجامدهری تاوان دادهنرئ، نه و کارانه ش نه مانه ن:

۱- که سنی سه ره کی بی، یا.

۲- هاوکار بی له نه نجامدانی هر تاوانیکدا نه گه ر فرمانی دابی یا
هاندهری تاوان بی.

۳- ره زامه ندی دهر بری بی له به شداری کردنی تاواندا.

۴- بەشداربى لەپىلاندىنان يا پىنگە خۇشكەر بى، كە بېيىتە ھۆى
ئەنجامدانى تاوان.

۵- بووبىتە ئەندام لە ھەر گرۇپپىك يا پىكخراپىك كە پەيۋەندى
بەنجامدانى ھەر يەككىك لەو تاوانانە ھەبى^(۲۴).

ئەۋەشمان لەبىر نەچى، كە دەستورى دادگاي تۇكىق ۱۹۴۶ لە
ستروكتوردا ۋەكو دادگاي نۆرنپىرگ ۋايە. دادگاي تۇكىق، ھەمان ئەو
تاوانانى كە لە دادگاي نۆرنپىرگدا ديارى كراون، لە لىستى تاوانى
نۆنەتەۋەيدا ديارى دەكات^(۲۵).

دى ئەرىچاگە، تاوانى نۆنەتەۋەيى ۋا ديارى دەكات كە (لە ئەنجامى
شكاندىنى پابەندىتى نۆنەتەۋەيىيە ۋە لەلايەن دەۋلەتەۋە، كاتىك دروست
دەبىت كە رەفتارى دژ بەياساي نۆنەتەۋەيى ئەنجام بدرى، ئەو
پابەندىتىيە نۆنەتەۋەيىيەش، بەنەندازمىك دەبىتە بناغى بەرژۋەندىيە
گرىنگەكانى ژيانى كۆمەلگەي نۆنەتەۋەيى، ھەر پىشنىلكرىنيان ۋەكو
تاوانى سەرچەمى كۆمەلگەي نۆنەتەۋەيى سەير دەكرى)^(۲۶).

بەرپرسيارىتى ياسايى نۆنەتەۋەيى نامرازىكى ياسايى پىۋىستە
بۇدابىنكرىنى پاراستىنى بىنەماكانى ياساي نۆدەۋلەتان، ئەۋىش بە
سەقامگىر كىرەنەۋى ئەو پەيۋەندىيە جىھانىيە كە پىشنىل كراۋە. ھەر
بۆيەش بەرپرسيارىتىيى سۈيىكتى ياساي نۆدەۋلەتان، بەتۈندى
پەيۋەندىيە بەگرىنگ كىرەنەۋى پاراستىنى رەۋايى نۆنەتەۋەيى ۋە ھەۋلەدان
بۇ جىگىر كىرەنەۋى ناشتى ۋا دابىنكرىنى ھاۋكارى نۆدەۋلەتى ھەيە^(۲۷).

پىرۋەي ياساي تاوانى دژى ناشتى ۋا ئاسايشى مەۋقايەتى، پىشت
بە كۆمىتەي ياسايى نەتەۋە يەكگىر تۈۋەكان دەبەستى ۋا پىتى رەۋايە
(ۋالانتىكى تر دەست لە كاروبارى ناۋخۆي ئەو ۋالانە ۋەردات كە لە

سنوورمه‌که‌یدا تاوان کراوه یان هاوولاتیانی زهرمه‌ند بوونه، نهو دهست تیومردانه‌ش دمی له حاله‌تیکدا بی، که نهو تاوانه نه‌نجام درابی وا هه‌ره‌شه له کۆمه‌لگهی جیهانی دهکات یان سووکایه‌تی به ویژدانی مرقایه‌تی کردبی جا چ به زهبری به‌رفراوانی یا به‌ژمارهی زۆری قوربانی یان کاری لهو جۆده‌ی که له‌کاتی جیاوازا یا له ناوچه‌ی حیاحیادا رووی دابی) (28).

له کۆپیوونهوهی سی و حهوتهمینی سالانهی لیژنه ی یاسای نێودهولتان له پ. ن. ی ۱۹۸۵، له پرۆژهی بهرپرسیاریتی دهولت، له بهندی ۱۴ خالی یوهههدا ناشکرا روون کراوتهوه که کاتێک دهولت تاوانی نێونههومیی نهجام دهدات، بهرپرسیاریتی بۆ ولاتانی تریش دهنه ئاراهه که:

- ۱- نابیی دان به وەدا بنزی، ئەو ئەنجامەیی تاوان هێناویەتیە ئاراوە، ئەنجامیکی پەواپە.
- ۲- یارمەتی و پشتگیری ئەو وڵاتە نەکری کە تاوانی کردووە لە پاراستنی ئەو زرووفەیی کە تاوان دروستی کردووە.
- ۳- یە کگرتنی وڵاتان و پێگە خۆشکردن بۆ هاوکاری یە کترکردن لە جێبەجێ کردنی ئەرکەکانیاندا، بە گۆترەیی خالی ۱ و ۲ (۳۹).
- لێرەدا مەبەست لە پەواپیی دەست تێوەردانی کۆمەلگەیی جێهانییە لە کاروباری وڵاتە داگیرکەرەکانی کوردستان، بە گۆترەیی پرنسیپەکانی یاسای نێودەهۆڵەتان، چونکە جینۆساید لە ئارادایە. ئەو دەست تێوەردانەش دەبێتە هۆی بەرگرتنی جینۆساید و پشتگیری کردنی مافی گەلی کورد لە داکوکیکردنی نیتونەتەوهیی و دابینکردنی ژيان و بار و زرووفیکی ناسایی گونجاو. ئەنجومەنی ناسایشی پ. ن. ی

دەسلەلاتى ھەيە كە دادگايەكى جىيەنى پىتك بېنى بۆ دادگاكردنى
تاوانكارانى جىنۆسايد. لەم بارمىەشەو بەندى چوارەمى پېرۆزەى
بەرپرسيارىتى دەولەت-ليژنەى ياساى نىودەولەتان- لە پ. ن. ي
۱۹۸۵ دەلى:

(ئەنجامى ياساى پەفتارى دەولەت لەزى ياساى نىودەولەتان،
دەبى بەگۆرەى حوكمى باوى دەستورى پ. ن. ي ديارى بكرى،
لەبارەى پاراستنى ناشتى و ناسايشى نىونەتەوھىيە)^(۴۰).
كاتىك لە بەرپرسيارىتى نىونەتەوھىي دەولەت دەدوتىن، پىويستە
پرنسپە سەرەككەكانى ئەم ئىنستىتوتە ديارى بگەين، چونكە چۆنىتى
سروشتى ياساى پيشان دەدات و سىستىمى كشتى بەرجەستە
كردنى ديارى دەكات. ئەو پرنسپانەش ئەمانەن:

۱- پرنسپى لەيەكچوونى بنچىنەى بەرپرسيارىتى:

بەرپرسيارىتى نىونەتەوھىي دەولەت كاتىك دروست دەبى ئەگەر
بنچىنەى ياساى و راستەقىنەى پىويستى ھەبى، بنچىنەى ياساى
بەرپرسيارىتى دەولەت برىتپىيە لە كۆمەلى فەرمانى بنەماكانى ياساى
نىودەولەتان. لەسەر بناغەى ئەو بنەمايانەش چۆرى پەفتارى دەولەت
وھكو ياسا پىشلىكەرى نىونەتەوھىي ناوژەد دەكرى و ئىتر ھەسلەى
بەرپرسيارىتى نىونەتەوھىي دەولەتەكە دەخرىتە روو^(۴۱)، بنچىنەى
راستەقىنەى بەرپرسيارىتى نىونەتەوھىي دەولەت تەنيا برىتپىيە لە
ئەنجامدانى ياسا پىشلىكرىن لەلايەن دەولەتەكەو^(۴۲).

۲- پرنسپى لەت نەبوونى بەرپرسيارىتى:

ئەو بەرپرسيارىتپىيەى لە ئەنجامى پەفتارى ئۆرگانەكانى دەولەتەو
دروست بوو، ئەو ئۆرگانانە خۆيانى لى بەرپرسيار نىن بەشپوھەكى

سەر بەخۆ، بە لکو دەولەتە کە خۆی بەرپر سياره. بەرپر سياريتي
 نيتونه تهوهي دهولەت بەسەر ئۆرگانەکانیدا دابەش ناکرێ، بەجۆرێکی
 سەرەکی دهولەت دەگرێتەوه^(٤٢).

٢- پرنسیپی دابەشبوونی بەرپر سياريتي:

پهفتاری کەسانی ناسایی یا کۆمه‌لێکی ناسایی کە به‌ناوی
 دهولەت‌هه کار نه‌کەن، وه‌کو پهفتاری دهولەت‌هه‌کیان سەیر ناکرێ و
 دهولەت بەرپر سيار نیه له ناستیان له تاوانی نيتونه‌ته‌وهیدا^(٤٤). به‌لام
 کەسانی ناسایی یا فەرمانبەر کە به‌ناوی دهولەت‌هه له کاردا بن یا وه‌کو
 ئۆرگانێ دهولەت پهفتار بکەن، نه‌و کاته کاره‌که‌یان وه‌کو پهفتاری
 دهولەت‌هه سەیر ده‌کرێ و ده‌بێت هۆی بەرپر سياريتي نيتونه‌ته‌وهي
 دهولەت.

له ناستی تاوانی جینۆسایددا، دهولەت بەرپر سياريتي نيتونه‌ته‌وهي
 سیاسی و ماتریالی (ماددی) ده‌که‌وتتە نه‌ستۆی^(٤٥). پتویسته نه‌و
 راستییه له‌بیر نه‌که‌ین به‌رپر هه‌کانی کردنی جینۆساید له یاسای
 نێودهولەت‌اندا بریتییه له بنه‌مایه‌کی ئیمپیراتیفانه (آمر-- Jus Con
 gens) وه‌موو ولاتان له‌سهریانه له‌کاردا بن له دژی جینۆساید، جا
 مه‌رج نیه کە به‌شداری په‌یمان‌نامه‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی جینۆساید و سزا
 خستنه سەر تاوانکاران بن^(٤٦).

ی. براونلی له‌و باره‌یه‌وه ده‌لێ: (ده‌ست به‌کارکردن یا نه‌کردن، که
 بێتته هۆی شکاندنی پابه‌ندیتی یاسایی، به‌رپر سياريتي یاسایی
 نيتونه‌ته‌وهي دروست ده‌کەن، جا نه‌وه په‌چاو ناکرێ که نه‌و پابه‌ندیتییه
 له رێکه‌وتنه‌نامه‌وه یا داب و نه‌ریت یا هەر بناغه‌یه‌کی تره‌وه پتگی
 دانایی^(٤٧)).

٤- پرنسپیی هاوناهاهنگی (التناسیبة):

قه باره و جۆر و فۆرمی بهرپرسیاریتی دهولتهی یاسا پیشیلکه، دهبی هاوناهاهنگ بن له کهل مه وداو سروشتی ئه و زیانهی که پیشیل کردنی یاسای نێودهولته تان دروستی کردوه له سنووری پێویست تی نه پێی، بۆ قهرمهۆکردنه و مهیهکی عادیلانهی زیانی سوپیکتی (لایهنی) تاوان لیکراو بۆ سهقامگیرکردنه و بهشتگیری کردنی سیستیمی یاسایی نێونه ته و میی^(٤٨).

٥- پرنسپیی لهیه کچوونی نامرازی دادگایی کردن (وسائل المرافعة) له جێبه جێ کردنی بهرپرسیاریتی دهولته تدا:

بهرپرسیاریتی دهولته دهبی و دیاری بکری له چوارچێوهی فۆرمیکی دادگایی دیاریکراودا بی و بهکوێرهی ئه و سیستیمیهی که له نهجامی پێویستی یاسایی نێودهولته تانه و پهیدا بوو^(٤٩).

له جێگهیهکی تردا بهندی دووهمی یاسای ژماره ١٠ ی دادگای نوو بنێرک/ خالی ٤/ دهلی:

(پایه پهممی هر که سێک، سهروکی دهولته بی یا سهرا نی لیپرسراوی کارگێری حکومهت بی، له بهرچا و ناگیرتی و له بهرپرسیاریتی تاوانه که ی ده ربازی نا کات و ناشیته هۆی سووک کردنی سزا که ی). که واته سهروکی دهولته یا که سێکی ناسایی که نه انجام ده ری جینۆساید بی له بهرپرسیاریتی تاوانکاری-جنانی- مه رهخس نابیت.

ئه که رچی برگی -B- له بهندی دووهمی یاسای ژماره ١٠ ی دادگای نوو بنێرک- دا دیاری ده کات که (ئه که ر یه کێک فره مانی حکومه ته که ی یا فره مانی لیپرسراوی سهرووی خۆی جێبه جێ کرد له بهرپرسیاریتی

تاوان دهرباز نابیت، به لام پهنگه بپیته هۆی سووک کردنی حوکمه‌کی له کاتی دیاریکردنی سزاکه‌یدا^(۵۰).

زۆر گرنگه نهو راستیییه باس بکه‌ین، جینۆساید له‌به‌ر نه‌وه‌ی تاوانێکی نێونه‌ته‌وه‌یی ترسناکه، تێبه‌په‌وونی کاتی بۆ په‌چاو ناکرێ و به‌پر سيارتی نێونه‌ته‌وه‌یی هه‌ر ده‌مین^(۵۱)، به‌گۆره‌ی به‌ندی یه‌که‌می په‌یماننامه‌ی په‌چاو نه‌کردنی کات به‌سه‌رچوونی تاوانی جه‌نگ و تاوانی دژی مرۆفایه‌تی ساڵی ۱۹۶۸: (تاوانی دژی مرۆفایه‌تی، گۆی به‌وه‌ نادری له‌ کاتی جه‌نگدا یا له‌ سه‌رده‌می ناشتیدا نه‌نجام دراوه، هه‌ر وه‌کو له‌ ده‌ستووری دادگای سه‌ربازی نوۆنبیرگ له ۱۹۴۵/۸/۸ دا دیاری کراوه: پاونان له‌ نه‌نجامی هێرشێ چه‌کداری یا داگیرکردن و په‌فتاری دژ به‌مرۆف، نه‌وانه‌ نه‌نجامی سیاسه‌تی نه‌پارتید و جینۆسایدن که له‌ په‌یماننامه‌ی ۱۹۴۸ دا دهرباره‌ی قه‌ده‌غه‌کردنی جینۆساید و سزا خسته‌ سه‌ر تاوانکارانیدا دیاری کراوه. نه‌گه‌ر چی نه‌و کارانه به‌گۆره‌ی یاسای ناوخۆی نه‌و ولاته‌ی لیتیان نه‌نجام دراوه، یاسا شکاندنیش نه‌ین^(۵۲).

هه‌ر له‌باره‌ی مه‌به‌ستی په‌چاو نه‌کردنی سه‌رده‌می تاوانی نێونه‌ته‌وه‌یی، به‌ندی پێنجه‌می راپۆرتی لیژنه‌ی یاسای نێوده‌وله‌تان پ. ن. ی جه‌ختی له‌سه‌ر نه‌وه‌ کردووه‌ که: (تاوانی دژی ناشتی و ناسایشی مرۆفایه‌تی به‌ حوکمی خه‌سله‌ته‌که‌ی به‌ر حوکمی سه‌رده‌می به‌سه‌رچوو ناکه‌وێ^(۵۳)).

به‌گۆره‌ی نه‌و لیکۆلینه‌وه‌یه‌ی خسته‌مانه‌ روو، به‌پشت به‌ستن به‌و به‌لگه‌نامه‌ یاساییه‌ نێونه‌ته‌وه‌ییانه، ده‌گه‌ینه‌ نه‌و نه‌نجامه‌ی که‌ گه‌لی کوورد تاوانی جینۆسایدی به‌سه‌ردا جێبه‌جێ ده‌کرێ. نه‌م تاوانه‌ نێونه‌ته‌وه‌یییه‌ش، پێشێل کردنیکی زۆر زه‌ق و ترسناکی مافی گه‌لی

کوردە. بۆیە ولاتە داگیرکەرەکانی کوردستان و کەسانی نوێنەرانی ئەو ولاتانە بەرپرسیاریتی یاسایی نێونەتەوهیی دەکەوتتە ئەستۆیان بەبێ ئەوەی سەیری ئەوە بکری تەواوەکانیان لە سیاسەت و یاسای ناوخۆدا قەدەغەن یان نا، بەبێ ئەوەی سەیری ئەوە بکری بەشداری لە بەیماننامەی ۱۹۴۸دا بۆ قەدەغەکردنی جینۆساید یان نا.

جاری کۆمەڵی بریار و راپۆرت و یاسای ئەو ولاتانە کە حوکمی یاساییان هەیە، خۆی لەخۆدا ئیستات کردنیکی پیش و مەختی تەواوی جینۆسایدە. جینۆساید وەک تەواوەکانی سەر بەخۆ، زۆر ترسناک و درێندانە، بۆیە سیاسەتی ئەو ولاتانە دەرەق بەگەلی کورد تەواو دژو ناکۆکە لەگەڵ بنەما گشتی و پرنسیپە دان پێدانراوەکانی یاسای نێودەهولەتاندا. بەگوێرەی ئەوەی ئەو بنەمایانە (ئیمپراتیفن) واتە حوکمیکی بالایان هەیە Jus Cogens، ولاتانی دنیا لەسەریانە:

۱- لەسەر داخواری ئەنجومەنی ناسایش، هاوکاری گەلی کورد بکەن لەدژی جینۆساید، تاكو ئەو گەلەش بەشداری لە پرۆسەی پاراستن و دابینکردنی ناستی و ناسایشی نێونەتەوهیی، بەندی ۴۳ دەستووری پ. ن. ی.

۲- تەواوی جینۆساید ئەنجام نەدەن و لە تیۆری و پراکتیکدا قەدەغەن بکەن.

۳- ئەو یاسایانە هەلبەشیخەنەوه کە دەبنە هۆی جینۆساید و یاسای کارگیری قەدەغەکردنی تیۆری و پراکتیکی جینۆساید دەریکەن.

۴- سزا بخەنە سەر ئەو ولاتانەی جینۆساید پەڕمەو دەکەن لە دژی گەلی کورد.

بەم چۆرە، ولاتە داگیرکەرەکانی کوردستان بەرپرسیاریتی سیاسی

و ماتریالی هه لده مگرن، له بهر نه وهی جینۆساید هه ره شه له ناشتی و
 ئاسایشی نیتونه ته وهی دهکات. بۆیه هه موو ولاتیک مافی نه وهی هه یه
 مه سه لهی جینۆساید له چوار چیتوهی پ. ن. ی دا بهرز بکاته وه،
 سه رباری نه وهش، به حوکمی پرنسیپی به کسانێ و دیاریکردنی
 چاره نووسی گه لان و میلله تان، له بهر نه وهی گه لی کوورد له چوار چیتوهی
 نه وولاتانه ی که پیتوهی لکیندراوه-نیران، عێراق، سوریا و تورکیا-،
 هه موو مافیکێ پیتشیل کراوه و بهر په لاماری هه مه لایه نی قهرکردن
 که و توه، مافی دووباره دیاریکردنه وهی چاره نووسی خۆی هه یه
 خه باتکردن بۆ بهرزکردنه وه به نه نجام گه یاندنی نه و مافانه کاریکی
 په وایه، چونکه به سیاسه تی نه وولاتانه گه لی کوورد بار و زرووفیکێ
 سه ختی بۆ دروست کراوه هه ره شه له بوونی دهکات. نه نجومه نی
 ئاسایشی UN ده سه لاتێ هه یه نه م کێشه یه بخاته بهر باس و لیدوان
 و چاره سه ری بۆ دابنێ، چونکه نه و تاوانانه ی له دژی گه لی کوورد
 ده کرتن، هه ر تاوانی ئاسایی و کاتی نین، ناشتی و ئاسایشی نه ک
 هه ر نه و گه له، به لکو نیتونه ته وهی ده خه نه مه ترسییه وه و تاوانیشه
 له دژی هه رۆقاییه تی.

نه وهی راستی و به لگه نامه ی جیهانی به هه رۆقاییه تی په وایه، له
 دژی تاوانی نیتونه ته وهی، ئیمه هه ولمان داوه لایه نه روونه کانی بخه نه
 په و بۆ نه وهی حوکمی یاسای نیتوده و له تان له و باره یه وه له ناشتی
 میلله تیکێ ژیری خراوی وه کو کووردا په وایه بکه یه وه، به لام
 میکانیزمی جێبه جێ کردنی نه و حوکمانه، زۆرجار له پیتناوی
 بهرژمهندی و سیاسه تی جیهانیدا پێچه وانه ده کرتنه وه، ئالیه وه، به
 په لی په که م نه رکێ که و ده ده که وێته سه ر گه لی کوورد له ئیسپاتکردنی
 واقعی ژیا نی خۆی.

پهراوونمکانی بهشی سیمه

۱- ف. نه. فاسیلینکه: سزای یاسایی- نیونه تهوهیی. کییف، ۱۹۸۲، ل ۵۱ (بهزمانی پروسی).

۲- ف. نه. فاسیلینکه: بهریرسیارتنی دولت له پېشملکړدنې یاسای نیونه تهوهیدا. کییف، ۱۹۷۶، ل ۱۷ (بهزمانی پروسی).

۳- دهستووری ریڅخراوی نتهوه په ککرتووهکان. مۆسکو، ۱۹۷۶، ل ۲۴ (چاپی پروسی).

۴- دهستووری پ. ن. ی. ل ۶.

۵- کارنامه پ. ن. ی له بوارې مافی مړؤفا. له باره ی دان پیدانانی دیاریکړدنې چارمنووسره وکو مافی مړؤف. نیویورک، ۱۹۸۳، ل ۱۸، خالی ۷ (بهزمانی پروسی).

۶- هه مان سرچاوه. ل ۱۸.

۷- مازف. ف. نه. بهریرسیارتنی له یاسای نیودهوله تاندا. مۆسکو، ۱۹۷۹، ل ۱۱ (بهزمانی پروسی).

۸- بلیونچلی. ی. یاسای تازه ی نیودهوله تان له ولاتانی شارستانې له شپوهی یاسادا. مۆسکو، ۱۹۷۸، ل ۲۸۳ (بهزمانی پروسی).

۹- کهریتس. ی. ی. : تاوانی خهسلت نیونه تهوهیی. مۆسکو، ۱۹۷۹، ل ۳۴ (بهزمانی پروسی).

۱۰- الدكتور محمد العودات: التلوث وحماية البيئة. دمشق، ۱۹۸۸، ص ۲۸.

۱۱- الدكتور محمد العودات: التلوث وحماية البيئة. ص ۱۴۷.

۱۲- کهریتس. ی. ی. : تاوانی خهسلت نیونه تهوهیی. ل ۳۴.

۱۳- نه برنیکؤف. ف. پ. کراسولین. ب. پ. چهک دامالین. مۆسکو، ۱۹۸۸، ل ۳۱۹ (بهزمانی پروسی).

۱۴- یاسای نیودهوله تان له په لگ نامه را. مۆسکو، ۱۹۸۲، ل ۵۹۶، (بهزمانی پروسی).

۱۵- سیستیمی نیونه تهوهیی: لایه نی سیاسی-یاسایی، به سهریه رشتنی: شاه نزارؤف. ک. خ. مۆسکو، ۱۹۸۶، ل ۱۰۰ (بهزمانی پروسی).

- ١٦- دەستووری پ. ن. ی. مۆسکۆ، ١٩٧٦، ل ٢٢ (جایی پرووسی).
- ١٧- دەستووری پ. ن. ی. مۆسکۆ، ل ٢٣.
- ١٨- کەرپیتس. ی. ی. : تاوانکاری نیونه تهوهیی. مۆسکۆ، ١٩٨٨، ل ١٠١ (بەزمانی پرووسی).
- ١٩- یاسای نیودهولەتان له بەلگەناماندا. پەیماننامەی قەدەغەکردنی تاوانی جینۆساید و سزاخستنه سەر تاوانکاری، سالی ١٩٤٨، مۆسکۆ، ١٩٨٢، ل ٣٣٢ (بەزمانی پرووسی).
- ٢٠- زنجیره‌ی یاسای نیودهولەتان. حەوت بەرگ، بەرگی یەکەم. مۆسکۆ، ١٩٨٩، ل ٢٨٧ (بەزمانی پرووسی).
- ٢١- مینگازەف. ل. خ. : کاریگەریتی بنەماکانی یاسای نیودهولەتان قازان، ١٩٩٠، ل ١٨٨ (بەزمانی پرووسی).
- ٢٢- بوتکیفیچ. ف. ک. : پەیمۆندی یاسای ناوخرۆی دهولەت و یاسای نیودهولەتان. کیئف، ١٩٨١، ل ٢٧٩ (بەزمانی پرووسی).
- ٢٣- خالد خالد: کیف تعالج الدساتير العراقية الحقوق القومية للشعب الكردي. ستۆکھۆلم، ١٩٩٠، ل ٥٦.
- ٢٤- مسالة الاقليات القومية في الوطن العربي. دار الثورة. بغداد. ح ٧.
- ٢٥- مینگازەف. ل. خ. : کاریگەریتی بنەماکانی یاسای نیودهولەتان قازان، ١٩٩٠، ل ١٩١.
- ٢٦- هەمان سەرچاوه. ١٩٩٢.
- ٢٧- مەننێچوک. یو. ف. : ئەنجامی پێشیلکردنی یاسای نیودهولەتان. کیئف، ١٩٨٧، ل ٧ (بەزمانی پرووسی).
- ٢٨- دەستووری پ. ن. ی. مۆسکۆ، ل ٧.
- ٢٩- کولیکۆف. پ. ئو. : بەرپرسیاریتی یاسایی-نیونه تهوهیی له پێشیلکردنی مافی مرقۇدا، مۆسکۆ، ١٩٧٩، ل ١٤ (بەزمانی پرووسی).
- ٣٠- ئەندریۆخین. م. ن. : جینۆساید له سیاسەتی ولاته ئیمپریالییه‌کاندا. مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ٢٤ (بەزمانی پرووسی).

- ۲۱- دادگای نۆرنبېرگ ھەشت بەرگ. بەرگی يەكەم. مۆسكۆ، ۱۹۸۷ ل. ۱۶۰.
(بەزمانى رووسى).
- ۲۲- ياساى نىئودمولەتان لە بەلگەناماندا. دەقى پەيماننامەكە، ل. ۲۳۲.
- ۲۳- سالنامەى لىژنەى ياساى نىئودمولەتان ۱۹۸۶ بەرگی دووم، بەشى دووم. پ.
ن. ى. نيويۆرك، ۱۹۸۹ ل. ۵۸ (بەزمانى رووسى).
- ۲۴- دادگای نۆرنبېرگ. بەرگی يەكەم. ل. ۱۶۰- ۱۶۱.
- ۲۵- نىكۆلايېف. ئە. ى. تۆكىيۆ- دادگای گەلان، مۆسكۆ، ۱۹۹۰. ل. ۳۲، ۳۷.
(بەزمانى رووسى).
- ۲۶- دى نەريچاگەنى. خ. : ياساى تازەى نىئودمولەتان. مۆسكۆ، ۱۹۸۳. ل. ۴۱۴.
(بەزمانى رووسى).
- ۲۷- زنجىرەى ياساى نىئودمولەتان. ھەوت بەرگ. بەرگی سېيەم. مۆسكۆ، ۱۹۹۰.
ل. ۱۹۰ (بەزمانى رووسى).
- ۲۸- سالنامەى لىژنەى ياساى نىئودمولەتان ۱۹۸۶. بەرگی دووم، بەشى يەكەم.
پ. ن. ى- نيويۆرك. ل. ۶۷ (بەزمانى رووسى).
- ۲۹- سالنامەى لىژنەى ياساى نىئودمولەتان ۱۹۸۵. بەرگی يەكەم. نيويۆرك، ۱۹۸۸.
ل. ۱۰۶ (بەزمانى رووسى).
- ۴۰- ھەمان سەرچاوە. ل. ۱۰۵.
- ۴۱- دافيد. ف. فاسيلېنگە. ف.: ميكانيزمى پاراستنى سىستېمى ياساى
نىئوتەومىي. برنۆسلىقفاك ۱۹۸۶ ل. ۵۲ (بەزمانى رووسى).
- ۴۲- ھەمان سەرچاوە. ل. ۸۸.
- ۴۳- ھەمان سەرچاوە. ل. ۸۹.
- ۴۴- ھەمان سەرچاوە. ل. ۹۲.
- ۴۵- نەندريۆخېن. م. ن. : جىنۆسايد لە سىياسەتى ولاتە ئىمپېريالىيەكاندا.
مۆسكۆ، ۱۹۶۷. ل. ۲۷ (بەزمانى رووسى).
- ۴۶- كۆليكۆف. پ. ئۆ. : بەرپرسيارىتى ياساى-نىئوتەومىي لەپىشتىلكردى مافى
مرۆفدا. مۆسكۆ، ۱۹۷۹. ل. ۲۸ (بەزمانى رووسى).
- ۴۷- براونلى. ى. : ياساى نىئودمولەتان. كىتېبى دووم. / گۆزىنى لە ئىنگىليزىيەو:

- س. شمدریانف/ مؤسکۆ، ۱۹۷۷. ل ۸۳ (بەزمانی روسی).
- ۴۸- دافید. ف.، فاسیلینکە. ف.: میکانیزمی پاراستنی سیستمی یاسایی
نیونه تەوھیی. برنۆسلیفک، ۱۹۸۶. ل ۹۸ (بەزمانی روسی).
- ۴۹- ھەمان سەرچاوە، ل ۱۰۱.
- ۵۰- دادکای نۆرنبێرک. بەرگی یەکەم، ل ۱۶۱.
- ۵۱- دکتۆر عبدالرحیم صدقی: دراسة للمبادئ الاصولية للقانون الدولي الجنائي في
الفكر المعاصر./ المجلة المصرية للقانون الدولي. المجلد الرابعون، القاهرة،
۱۹۸۴. ص ۷۱.
- ۵۲- یاسای نیودەولەتان لە بەلگەناماندا. مؤسکۆ، ۱۹۸۲. ل ۸۳.
- ۵۳- سالفامەیی لیژنەیی یاسای نیودەولەتان. بەرگی دووهم. بەشی دووهم.
نیویۆرک، ۱۹۸۹. ل ۵۰ (بەزمانی روسی).

ئەنجام

وھەكو پرونمان كردهو، جينۆسايد لەبەرئەوێ تاوانێكى درندانەى لەدژى مرۆفایەتى، بۆیە لە یاسای تازەى نێودهولەتاندا وھەكو تاوانێكى سەربەخۆ و ترسناك دیارى كراو.

جينۆسايد نەك ھەر نەھىشتنى بەدەنى كۆمەڵى مرۆفە، بەلكو جۆرى تریشى ھەبە، فەوتاندنى كەلتورى نەتەوێى، جينۆسايدى بێۆلۆژى و نابوورى. لە باكور و باشورى كوردستان، پزىمى توركياو عێراق بە وێرانكردنى سەراپاگیرى ناوچەكان، سەربارى سیاسەتى جينۆسايد، تاوانى نيكۆسايد-وێران كردنى نيكۆلۆژيا-يان ئەنجام داو. ئەویش وێرانكردن و لەوتاندنى ژینگەى، كە لە ئەنجامدا دەبێتە ھۆى كوشتنى ژيان بەگشتى لەو ناوچانەدا، واتە تاوانێكى دیکەش ئەنجام دەدرێ ئەویش (بېۆسايد). كە دەتوانین بەم جۆرە سیاسەتى دژ بەگەلى كورد دیارى بكەین: (تاوانى جينۆسايد و Genocid- تاوانى نيكۆسايد Ec-ocide- تاوانى بېۆسايد Biocide). لە جێبەجێ كردنى تاوانى جينۆسايد دا، كەم و زۆرى ژمارەى قوربانى و زەرەمەندى پەچاو ناكړ، چونكە ھەر مەبەست لە تاوانەكە فەوتاندنىكى سەراپاگیرى، ئەویش دەبێتە ھۆى زەبرێكى ترسناك لە مرۆفایەتى و تێكدانى ناشتى و ناسايش و گوزەرانى ناساى مرۆف. بۆیە ئەم تاوانە پاستەوخۆ پێشێل كردنى بنەما و پرنسپپەكانى یاسای نێودهولەتانە، ھەر لەبەر ئەو، تێپەربوونى كات لەبەرچاو ناگیرى، واتە بەرپرسيارىتى لەسەر ئەو تاوانە ھەر دەمێنى و تاوانكار چ وەك حكومەت یا فەرمانبەر و

کارمندی دهوله تان یا کەسانی ئاسایی نابێ قوتاربن.

له بەشه کانی کوردستاندا، میتۆدی هه مه چەشنه به کار دیت بۆ جێبه جێ کردنی سیاسهتی ئه و پزێمانه، به لām خالی سه رهکی سه رجه م سیاسهتی هه ر چوار ولاتی داگیرکەری کوردستان هاو به شه هه میشه توانیویه له سه ر لێدانی بزوتنه وهی کورد و وێران کردنی کوردستان و فه وتاندنی نه ته وهی کورد وه کو که لێکی سه ره به خۆ، به ک بگرن. جۆری جێبه جێ کردنی سیاسهتی پزێمی عێراق و تورکیا جیاوازه و تارادیه کی زۆر نزیکه له به که وه. کاری دیاری ئه و سیاسه ته ش که به نه نجام که یشتوو ده کری له م خالانه دا دیاری بکری:

- ۱- به کۆمه ل کوشتن.

- ۲- به کۆمه ل راگواستن.

- ۳- ته عریب و ته تریک (عه ره باندن و تورکاندن).

- ۴- وێران کردنی کوردستان (به تالان کردنیشه وه).

- ۵- شتواندنی میژوو و که لتووری کورد.

- ۶- دروست کردنی باری نا ئاسایی که ده میتنه هۆی په ره وازه و که م بوونه وهی خه لکی کوردستان.

- ۷- به کارهێنانی سیاسهتی برسیکردن و که مارۆی نابووری.

- ۸- میلیتاریزم کردنی کوردستان.

- ۹- مین پێژ کردنی ناوچه کوردیه کان.

- ۱۰- تێکدانی سه روشت و جوگرافیای ناوچه کانی کوردستان، به تابه ته ش تێکدانی دیموگرافی دانیه ستوان.

به لām سیاسهتی پزێمی ئێران و سو ریا له جێبه جێ کردندا، هه ندێ

جیاوازه له گه‌ل عیراق و تورکیا، نه‌گه‌رچی له‌هه‌ر به‌کێ له‌و ولاتانه‌دا، هه‌ر داوا به‌کێ گه‌لی کورد به‌ چه‌ک و ناگه‌ر وه‌لام دمه‌ر ته‌و مو مال و حاڵی خه‌لکه‌که‌ وێران ده‌کری، پێمان وایه‌ نه‌و جیاوازی به‌ له‌ به‌ر نه‌و به‌ که‌ بزوتنه‌وه‌ی پرژگاری کورد له‌و دوو به‌شیه‌ی کوردستاندا چالاکی و خه‌باتیان جیاوازه‌تره‌ و مه‌کو له‌ باکوور و باشووری کوردستان، هه‌ر کساتیک نه‌و بزوتنه‌وه‌یه‌ له‌و ناوچانه‌شدا به‌ره‌ی سه‌نده‌یه‌، نه‌وا سیاسه‌ته‌ی پرژمه‌کانیش توندتر و خراپ‌تر بووه‌. سیاسه‌ته‌ی پرژمه‌ی ئێرانی‌ش له‌م خالانه‌دا کۆ ده‌که‌ینه‌وه‌:

- ۱- به‌کۆمه‌ل کوشتن.
- ۲- به‌کۆمه‌ل پاگواستن.
- ۳- شتواندنی میژوو و که‌لتووری کورد.
- ۴- ته‌فیس کردن (به‌فارس کردن).
- ۵- وێرانکردنی دێهاته‌کان.
- ۶- که‌مارۆی نابووری.
- ۷- میلیتاریزه‌کردنی کوردستان.
- ۸- تیکدانی سروشت و جوگرافیا‌ی کوردستان.
- ۹- مین پرژکردنی ناوچه‌کان.

له‌ پرژئاوا‌ی کوردستانیش، له‌ به‌ره‌نه‌وه‌ی شه‌ر نییه‌، بۆیه‌ جۆری جێبه‌جێ کردنی سیاسه‌ته‌ی پرژمه‌ی سووریا جۆریکی تهره‌. نه‌و جۆره‌ تاوانه‌ش له‌ یاسای نیوده‌وله‌ تاندا به‌ جینۆسایدی سه‌رده‌می ناشتی ناسراوه‌، چونکه‌ نه‌م تاوانه‌ چ له‌ سه‌رده‌می شه‌ر دا یا له‌ سه‌رده‌می ناشتیدا نه‌نجام ده‌دری. بۆیه‌ ده‌بینین نه‌و سیاسه‌ته‌ی پرژمه‌ی سووریا

به‌کاری دینێ له‌ژێ گه‌لی کورد بریتیه له:

۱- فهوتاندنی گه‌لی کورد، به‌شێوه‌ی تواننده‌وه‌ی له‌عه‌ره‌بدا، بۆ نه‌مه‌ش
عه‌شایری عه‌ره‌ب له‌ ناوچه‌ کوردیه‌کاندا نیشته‌جێ ده‌کرتن و
چه‌کداریش ده‌کرتن.

۲- به‌ مه‌ترسی زانینی کورد و بزووتنه‌وه‌که‌ی له‌سه‌ر گه‌لی عه‌ره‌ب.

۳- به‌کۆمه‌ل پاگواستن.

۴- ته‌عریب کردنیکی به‌رنامه‌پێژکراو.

۵- قه‌ده‌غه‌کردنی زمان و که‌لتوو و شێواندنی میژووی گه‌لی کورد.

۶- به‌کارهێنانی سامانی کوردستان له‌ دژی گه‌لی کورد خۆی.

۷- به‌کارهێنانی سیاسه‌تی (تجهیل).

۸- به‌کارهێنانی پرۆژه‌ی-کی‌لگی ده‌وله‌تی- بۆ داگیرکردنی
کوردستان به‌ سوپا و دا‌پرینی خه‌لکی ناوچه‌ سنوورییه‌کان له
هه‌ردوو دیوی سنووری نیوان سو‌ریا عێراق و تو‌رکیا.

۹- بێ به‌ریکردنی خه‌لکیکی زۆر (به‌هه‌زاران) له‌ مافی
هاو‌نیشتمانیت، که‌ نه‌مه‌یان مردنیکی له‌سه‌رخۆیه. مرۆفی بێ
دۆکومینت هیچ مافیکی نییه.

۱۰- کۆنتروڵکردنیکی به‌رده‌وامی خه‌لکی کوردستان به‌ سوپا و
ده‌زگای جاسوسی.

خا‌لیکی گرنگ که‌ هه‌ر چوار و‌لاته‌که‌ به‌یه‌که‌وه‌ گرێ ده‌دات، نه‌و‌یش
کۆمه‌لێ پێکه‌وتنه‌نامه و په‌یمان‌نامه‌یه‌ له‌ نیوانیاندا بۆ سه‌رکو‌تکردنی
بزووتنه‌وه‌ی کورد و به‌ مه‌ترسی زانینی هه‌ر سه‌رکه‌وتنیکی گه‌لی کورد
له‌سه‌ر خۆیان و و‌لاته‌که‌یان، که‌ به‌رده‌وام خه‌لکی مه‌ده‌نی و ناوچه‌

مەدەنییەکانیشی گرتووتەو. لەکاتی نووسینی ئەم چەند لاپەرەیدا، سوپای تورکیا (٤٠) چل کیلۆمەتر سنووری تورکیای بریووو پەریوەتەو ناوچەکانی بادینان لە خوارووی کوردستانی بە عێراقەووە لکتێندراو، کە ژمارەیهکی زۆر خەلکی مەدەنی لەهەر دوو دیوی کوردستان بەر هێرش و بەلامار کەوتوون و ئاواوە بوونە. (مانگی نازاری ١٩٩٥).

لە ئەنجامی تاوانی فاشیستەکان و لەدوای جەنگی دووهمی جیهانییەو، ئەو پرنسیپ و فۆرمە یاساییانەی کە تاوانی نێونەتەوویی قەدەغە دەکەن و سزا دەخەنە سەر تاوانکارانی، لە یاسای نێودەوڵەتاندا جێگیر کران. نێتەر جینۆساید بەرپرسیاریتی نێونەتەوویی خرایە سەر. دەستوری پێکخراوی UN، پەیماننامەی ١٩٤٨ دەربارەی قەدەغەکردنی تاوانی جینۆساید و سزا خستە سەر تاوانکارانی، پرنسیپەکانی دادگای نۆرنبێرگ و کەلتی بەلگەنامەی تر ئەو راستییە یاساییە دەچەسپێن، کە تاوانی نێونەتەوویی هەپەشە لەمرۆڤایەتی دەکات، بۆیە هەر ولاتێک چ بەشداریی لە پەیماننامە و پێکەوتننامەی جیهانیدا بۆ قەدەغەکردنی جینۆساید یا بەشدار نەبێت، ئەوا یەكەم: بەرپرسیار دەبێ بەرامبەر جینۆساید ئەگەر ئەنجامی دا، دووهم: لەسەر، بەتی ئەو ئەركە جێبەجێ بکات کە لەبەرێند کردن و سزادانی تاوانی جینۆسایددا دێتە ئاراو. چونکە پابەندیی نێونەتەوویی خەسڵەتێکی بالای هەیە و ولاتە ئەندامەکانی کۆمەلگەی مرۆڤایەتی بەرپرسیارن لە رێزگرتنی مافی مرۆڤ، کە زەمینی لە دابینکردنی پرنسیپی مافی چارەنووسی گەلانییە بۆ خۆش دەبێ و بناغە دادەکوێت.

جڳهه داخه، جڳهه جڳهه ڪرڻي به پرسيار ٿي نئون ته وهڻي له
 به به رهڪاني ڪرڻي جيئو سايڊا، به تايه تيش به رام به به گهلي
 ڪورد، هه تا نه ٿو ڳارم له روانگه به رڙهه ندي و سياسي
 ولاتاني ناوچه ڪه و ڪرڻي به سياسي جيهانيه وه سهير ده ڪري،
 بڙيه لهره به پلهي به ڪم گهلي ڪورد خوي له به نه وهي خاومني
 مه سه له ڪه به هوي بزورتنه وهي ڀڙگاري نه ته وهيه وه، نه ڪي ڪي
 ميڙوي و نه ته وهي ده ڪه وڻه نه ستو ٻو نه وهي بتواني له سه شانوي
 سياسي جيهانيه، ياساي نيوده ولتان، وهڪو نامراني ڪاريگر
 به ڪاريڻي ٻو ڊاڪي ڪرڻ له بووني خوي و قهناعت پيڪرڻي ولاتاني
 دنيا به مه سه لهي رهوا و جهخترڻ له سه نه وهي ڪه جيئو سايڊي
 گهلي ڪورد گهشتو وهه نه اندازيه ڪي ترسناڪ ڪه پاشه ڀڙي نه و ڪه له
 له مه ترسيدا به، نه وڻي مه ترسي له سه مرڙقايه تي دروست دهڪات.

سەرجهه‌ی سه‌راوه‌کان

به زمانی کوردی:

- ۱- نیسمایل بی‌شکجی (دکتۆر): کوردستان کۆلۆنییه‌کی نێونه‌وه‌یی. وهرگێرانی له نینگلیزییه‌وه: رێتوار ره‌شید. هه‌ولێر، ۱۹۹۲.
- ۲- به‌ج شێرکۆ (دکتۆر): کێشه‌ی کورد، مێژینه و نێستای کورد. مه‌مه‌د حه‌مه باقی له عهرهبیه‌وه کردوویه به کوردی. سه‌غز، ۱۹۹۰.
- ۳- جه‌مال نه‌به‌ز (دکتۆر): بیرى نه‌ته‌وه‌یی کورد نه‌ بیرى (قه‌ومیه‌ت)ی پۆژه‌لاتی و نه‌ بیرى ناسیۆنالیزمى پۆژناواییه. ستۆکه‌هۆلم، ۱۹۸۴.
- ۴- جه‌مال نه‌به‌ز کوردستان و شۆرشه‌که‌ی. کوردۆ له ئەلمانیه‌وه کردوویه‌تی به کوردی. ستۆکه‌هۆلم، ۱۹۸۵.
- ۵- جه‌مال نه‌به‌ز: نێسته و پاشه‌پۆزى نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌به‌ر ئاگرى جه‌نگى عێراق و ئێراندا. ستۆکه‌هۆلم، ۱۹۸۷.
- ۶- جیا: نه‌منى ستراتێژى عێراق و سێ کوچکى به‌عسییان. ته‌رحیل، ته‌عریب. ته‌بعیس، چاپى په‌که‌م، ۱۹۸۷.
- ۷- رادوفان بافیچ (برۆفیسۆر). جوولانه‌وه‌ی رزکاریخووازانه‌ی کورد له‌ خه‌باتیدا بۆ سه‌ربه‌خۆی نه‌ته‌وايه‌تى و سیاسى. مه‌حمود مه‌لا عه‌زه‌ت کردوویه‌تی به کوردی. سوید، ۱۹۸۵.
- ۸- عه‌بدوله‌حمان قاسملۆ (دکتۆر) چل سال خه‌بات له‌پێناوی نازادى. به‌رگی په‌که‌م، چاپى دووم، ۱۹۸۸.
- ۹- عه‌بدوللّاه قه‌رده‌اغی (مه‌لا عه‌لى): راکۆترانى کورد له‌ مێژوودا. سوید، ۱۹۹۱.
- ۱۰- عه‌بدولرقيب یوسف. بانکه‌وازێک بۆ پروناکبیرانى کورد. سلێمانى، ۱۹۸۵.
- ۱۱- عه‌زیز شه‌مزى (دکتۆر) جوولانه‌وه‌ی رزکاریى نیه‌ستمانى کوردستان. ف. نه‌سه‌سه‌رد له عهرهبیه‌وه وه‌ری گێراوه. چاپى دووم، ۱۹۸۵.
- ۱۲- کریس کۆچیرا: مێژووی کورد له سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م بیه‌ست‌دا. وهرگێرانی: محمد ریاى تاران، ۱۹۹۲.
- ۱۳- که‌رىمى حیسامى: کۆمارى دیموکراتى کوردستان یان خودمۆختارى. چاپى

دووم. سوید، ۱۹۸۶.

۱۴- مەھاباد كوردى: گەشتىك بۆ باكوورى كوردستان. سوید، ۱۹۹۱.

۱۵- نەوشىروان مستەفا ئەمىن: حكومەتى كوردستان. ئۆتريخت. ھۆلەندا، ۱۹۹۳.

لىكۆلىنە ۋە ۋەتەر بەزىمانى كوردى

۱۶- بۆستى: كىدىرى ۋە بارى سىياسى كوردستانى سەروو/ ھەلوتىست (گۆفار). لەندەن، ژمارە ۲/ ۱۹۸۴.

۱۷- بىدار: كەلى كورد لە كوردستانى سوريانو چارەنوسىكى نادىار / سەردەمى نوئى (پۆژنامە)، سىتۆكھۆلم. ژمارە-۴۵، نۆفەمبەرى ۱۹۸۹.

۱۸- رەشاد مىران: ھەلسەنگاندىنى رۋانىيىكى غەربى بۆ كىشەى كورد/ رابوون (گۆفار). سىتۆكھۆلم، ژمارە-۱- ۱۹۹۱.

۱۹- پىئاس: دامەزىراندنى دەۋلەتى سۈرى ۋە كىشەى كورد لە سۈرىا. ۋەركىترانى لە فەرەنسىيە: ۋە خانى شەرەفكەندى/ ھىوا (گۆفار). پارىس، ژمارە-۷- ۱۹۹۰.

۲۰- سەربەست كەركووكى. لىكۆلىنە ۋە ھەيكى سەرىيىسى دەربارەى پەرلەمانى ئەوروپا/ سىياسەتى دەۋلى (گۆفار). ھەلتر، ژمارە-۴- ۱۹۹۳.

۲۱- ك. ھىسامى: داخو ئەمە (ژىنۇساید) نىيە؟/ سەردەمى نوئى. سىتۆكھۆلم، ژمارە-۲۲- سىپتىمبەرى ۱۹۸۸.

۲۲- كرمانچ كوندى: كوردستانى بىندەستى سۈرىا/ سەردەمى نوئى. سىتۆكھۆلم، ژمارە-۴۵- سىپتىمبەرى ۱۹۹۰.

۲۳- كەمال مىراۋەلى: دوازە نەفرەتى كۆلۇنىالىزم لە كوردستاندا/ رابوون. سىتۆكھۆلم، ژمارە-۲- ۱۹۹۱.

۲۴- مارق عومەر كۆل: پىكخراۋى كوردى مافى مەۋق لە كوردستانى عىراق/ كۆلەس كوردا-دەنگى كورد (پۆژنامە). مۆسكۆ، ژمارە ۶۰۵- ۱۹۹۲. (بەزىمانى رەۋسى).

۲۵- محمد سەمەيد سۆفى: كەندىناۋە ۋە سىياسەتى تەغرىپ ۋە راگواستىز/

كوردستانى نوڭ (رۇڭنامە). ھەلىق، ژمارە - ۱۵۴، ۱۹۹۲/۸/۲.

رۇڭنامە و كۇڭار و سەرچاۋى تىر

۲۶- بىرىنگ (كۇڭار). سىڭكۇڭۇم ژمارە- ۵۱، ۱۹۸۸.

۲۷- بىرىنگ. سىڭكۇڭۇم، ژمارە- ۵۸۵۷- ۱۹۸۹.

۲۸- بىرىنگ. سىڭكۇڭۇم، ژمارە- ۷۱- ۷۲، ۱۹۹۱.

۲۹- پەيڭ (كۇڭار). لىندىن، ژمارە- ۴-، نىسانى ۱۹۸۷.

۳۰- پىڭشەنگ (كۇڭار). ژمارە- ۱۲- ئابى ۱۹۸۶.

۳۱- خەبات (رۇڭنامە). ژمارە- ۵۷۵- كانوونى دووم ۱۹۸۸.

۳۲- خەبات. ژمارە- ۶۳۸، ۱۹۹۲/۹/۱۶.

۳۳- خەبات. ھەلىق ژمارەى رۇڭى ۱۴/۲/۱۹۹۳.

۳۴- رىيازى نوڭ (رۇڭنامە). ژمارە- ۱۰- تىرىنى يەكەمى ۱۹۸۸.

۳۵- رىيازى نوڭ. ژمارە- ۴- نىسانى ۱۹۸۹.

۳۶- رىيازى نوڭ. ژمارە- ۴- ۱۷ تىرىنى دووم ۱۹۹۱.

۳۷- سەردەمى نوڭ (رۇڭنامە). سىڭكۇڭۇم، ژمارە- ۱۰- ۱۹۸۹.

۳۸- سەربەخۇيى (رۇڭنامە). ژمارە- ۲۴، ۲۵- تەمىوز ئابى ۱۹۹۰.

۳۹- كوردستان (رۇڭنامە). ژمارە- ۲۰۰- نوونى ۱۹۹۳.

۴۰- كوردستان. ژمارە- ۲۱۲- سىپىتىمبەرى ۱۹۹۴.

۴۱- كوردستانى نوڭ (رۇڭنامە). ھەلىق، ژمارە- ۹۵- ۱۸/۵/۱۹۹۲.

۴۲- كوردستانى نوڭ. ژمارە- ۷۶- ۲۶/۴/۱۹۹۲.

۴۳- كوردستانى نوڭ. ژمارە- ۲۴۸- ۲۲/۱۱/۱۹۹۲.

۴۴- كوردستانى نوڭ. ژمارە- ۲۵۲- ۲۶/۱۱/۱۹۹۲.

۴۵- كوردستانى نوڭ. لىندىن، چاپى دەلى، ژمارە- ۴- تىرىنى يەكەم ۱۹۹۴.

۴۶- ھەلىقست (كۇڭار). لىندىن، ژمارە- ۲- ۴۸، ۱۹۸۷.

۴۷- يەككەرتن (رۇڭنامە). ژمارە- ۹- كانوونى دوومى ۱۹۹۳.

۴۸- بەلگەنامەى UN، ۱۲/۹/۱۹۸۸، CD/872، كۇنگەرى چەك دامالين. (دەقى

روسی).

۴۹- به‌لگ‌نامه Sub/E UN, E/CN. (دقی روسی). ۲۰۱۹۸۸.

۵۰- به‌لگ‌نامه UN, نه‌جومه‌نی نابوری و کومه‌لایه‌تی. E/CN. 4. 31/1992.

(دقی روسی).

۵۱- به‌لگ‌نامه UN, نه‌جومه‌نی ناسایش. S/ ۲۳۶۸۵. / 19 March 1992.

(دقی روسی).

۵۲- به‌لگ‌نامه UN, نه‌جومه‌نی نابوری و کومه‌لایه‌تی. E/CN.4/ 1993/45.

(دقی روسی).

۵۳- راپورتی نه‌میستی نته‌رناشنال, ژماره: MDE 14-01-88.

۵۴- راپورتی نه‌میستی نته‌رناشنال, ژماره: MED 14-03-89.

۵۵- راپورتی نه‌میستی نته‌رناشنال, ژماره: MDE 13-10-92.

۵۶- ایران: نقض حقوق بشر ۱۹۸۷-۱۹۹۰ سازمان عفو بین الملل, شماره.

MDE 31-21-92.

۵۷- بولتن خبری کردستان, شماره-۲۵۸-سپتامبر ۱۹۹۱ حزب دمکرات

کردستان ایران. نمایندگی خارج از کشور.

۵۸- کومه‌لی به‌لگ‌نامه: Kurdistan Human Right Commision Maastricht, 27

Januari 1992.

۵۹- بانک‌وازیکی جبهانی بۆ پشتگیری کردنی گه‌لی باکووری کوردستان.

ورگیلانی نه‌مزد به‌گیخانی/ هه‌نگاو (رۆژنامه‌ی لهنده‌ن, ژماره ۶-

۱۹۹۴.

۶۰- لیژنه‌ی بالای ناوارمکانی کوردستانی عێراق. نه‌خشه و ناماری سه‌رمێری

ناوارمکان له‌ نوستانه‌کانی نیراندا؟ ئابی ۱۹۸۹.

۶۱- ئەلمانیایو جینۆساید له‌ عێراق, کومه‌لی هاوکاری کردنی گه‌لانی چه‌وساوه,

کوئینگن, راپورتی ژماره-۴-۱۹۹۱. (به‌ ئینگلیزی و ئەلمانی).

۶۲- سه‌رمێری گه‌شنی دیهات و شارۆچکه‌ وێرانکراومکانی پارێزگای که‌رکووک,

۱۹۸۷-۱۹۸۸. راگه‌یاندنی لقی که‌رکووکی حیزبی سۆسیالیستی

کوردستانی عێراق؟ ۱۹۸۹.

بهرماني عارماني

- ٦٣- اشيريان. ش. ح. الحركة الوطنية في كردستان العراق. ١٩٦١-١٩٦٨، عرب
عن الروسية: ولانو، بيروت ١٩٨٧.
- ٦٤- خالد خالد. كيف تعالج الدساتير العراقية الحقوق القومية للشعب الكردي،
ستوكهولم، ١٩٩٠.
- ٦٥- رينية موريس: كردستان أو الموت. ترجمة جرجيس فتح الله المحامي. لندن،
١٩٨٦.
- ٦٦- عبدالباقى احمد (دكتور) حقائق عن اللاجئين العراقيين الاكراد في تركيا،
ترجمة: فريدون فيزملك، منشورات الجبهة الكردستانية، ١٩٨٩.
- ٦٧- عبدالرحمن قاسم (دكتور): كردستان والاكرد. ترجمة ثابت منصور؟
١٩٦٨.
- ٦٨- كمال مظهر احمد (دكتور): دراسات في تأريخ ايران الحديث والمعاصر.
بغداد، ١٩٨٥.
- ٦٩- محمد طلب هلال: دراسة عن محافظة الجزيرة من النواحي القومية، الاجتماعية
والسياسية، سوريا، الحسكة، ١٩٦٣.
- ٧٠- محمد العودات (دكتور) التلوث وحماية البيئة. دمشق، ١٩٨٨.
- ٧١- مجيد جعفر (دكتور): كردستان تركيا- دراسة اقتصادية، اجتماعية وسياسية
في تحت التخلف الاستعماري. بيروت، ١٩٩٠.
- ٧٢- منذر الموصللي: عرب واكرد- رؤية عربية للقضية الكردية. بيروت، ١٩٨٦.
- ٧٣- منذر الموصللي. الحياة السياسية والحزبية في كردستان. لندن، ١٩٩١.
- ٧٤- هسرتيان، م. أ. : كردستان تركيا بين الحربين ترجمة: د. سعد الدين ملا، بافي
نازي. بيروت، ١٩٨٧.

- ٧٥- وليام ايغلتن الابن: جمهورية مهاباد. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله المحامي. بيروت، ١٩٧٢.
- ٧٦- وليد حمدي (دكتور): الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية. لندن، ١٩٩٢.
- ليكن لينهيو وتار به زمانى عرميى**
- ٧٧- اسماعيل بيشكجي: دفاعا عن الامة الكردية المستعبدة-رسالة الى اليونيسكو- القسم الخامس، ترجمة رونان/ جريدة كهل- الشعب، العدد ١٩، اواخر تشرين الاول، ١٩٨٥.
- ٧٨- جبار قادر (دكتور): الدستور التركي وسياسة قهر الاكراد/ جريدة المنار الكردي، لندن، العدد ٢٠، ٢٢ تشرين الاول ١٩٩٤.
- ٧٩- حميد بوز رسلان. حول (الاطروحة التركية في التأريخ) دراسات كردية. باريس، العدد ٧٠٣، ١٩٩٢.
- ٨٠- عبدالرحيم صدقي (دكتور): دراسة للمبادئ الاصولية للقانون الدولي الجنائي في الفكر المعاصر/ المجلة المصرية للقانون الدولي. المجلد الرابعون، القاهرة، ١٩٨٤.
- ٨١- عصمت شريف وانلي: حول الاستراتيجية السياسية والعسكرية للحركة الوطنية الكردية/ دراسات كردية. باريس، العدد ٢٠١ كانون الثاني، ١٩٨٥.
- ٨٢- كمال غمبار: القضية الكردية من وجهة نظر حزب البعث/ جريدة كهل/ الشعب- العدد ٥٠، آب ١٩٩٢.
- ٨٣- كندال فزان: اكراد تركيا-الاضطهاد القومي واشكاله/ دراسات كردية. باريس، العدد ٢٠١ كانون الثاني ١٩٨٥.
- ٨٤- لازريف. م. س. : الاكراد والقضية الكردية. ترجمة س. ولات/ جريدة كهل- الشعب- العدد ٨ حزيران ١٩٨٤.
- ٨٥- مصطفى سلامة حسين (دكتور): تأملات دولية في حقوق الانسان/ المجلة المصرية للقانون الدولي. المجلد الرابعون، القاهرة ١٩٨٤.
- ٨٦- ميري كوجار. الاكراد والمسألة الكردية في علم التأريخ التركي/ مجلة الثقافة الجديدة، العدد- ١٧٢- نيسان ١٩٨٦.

٨٧- نوري طالباني (دكتور). كردستان- الحقوق القومية والفيدرالية والدستور/ الممار الكردي. لندن، العدد-٨- ايلول ١٩٩٣.

پیژنامه و کۆلار و سه‌ڕچاوه‌ی تر

- ٨٨- الشراة. جريدة الاتحاد الوطني الكردستاني. العدد -٣- اذار ١٩٨٩.
- ٨٩- الشراة. العدد ٧ تموز ١٩٨٩.
- ٩٠- اخبار كردستان. العدد ١٧١- ١٩٨٨/٢/١.
- ٩١- الف باء. بغداد العدد ١٠٤٣- ٢ ايلول ١٩٨٨.
- ٩٢- المثقف التقدمي: نشرة يصدرها الحزب الديمقراطي التقدمي الكردي في سوريا، العدد ٧- ١٩٨٩.
- ٨٣- الوقائع العراقية: العدد- ٣١٥٨- ١٢ تموز ١٩٨٧.
- ٩٤- دراسات كردية: باريس، العدد- ٣، ٧- ١٩٩٢.
- ٩٥- رسالة العراق. الحزب الشيوعي العراقي. اعلام الخارج. العدد ٩٩-تموز ١٩٨٩.
- ٩٦- صدى كردستان. جريدة الحزب الديمقراطي الكردستاني- العراق. مكتب لبنان، العدد ٣٢- أوائل تموز ١٩٩٠.
- ٩٧- طريق الشعب. الجريدة المركزية للحزب الشيوعي العراقي. العدد ٧ أواسط تشرين الاول ١٩٩١.
- ٩٨- طريق الحرية. جريدة الحزب الاشتراكي الكردستاني- العراق. العدد ١٢، ١٤- تشرين الثاني ١٩٨٨.
- ٩٩- كردستان اليوم. نشرة دورية تصدرها لجنة التضامن مع الشعب الكردي. بروكسل، العدد السابع، نيسان ١٩٨٩.
- ١٠٠- گل- الشعب-جريدة حزب الشعب الديمقراطي الكردستاني. العدد ١٧ أوائل آب ١٩٨٥.
- ١٠١- گل- العدد ١٨ أوائل ايلول ١٩٨٥.
- ١٠٢- گل- العدد ٢٠ كانون الثاني ١٩٨٦.

- ١٠٣- المنظمة العربية لحقوق الانسان- نشرة اخبارية- العدد- ٤٩ كانون الثاني ١٩٩٢.
- ١٠٤- أمر. مديرية أمن محافظة دهوك. العدد- ٤٨- ١٩٩١/٣/٦.
- ١٠٥- تقرير فان دير ستويل حول حقوق الانسان في العراق/ المنار الكردي. لندن، العدد- ٥- ١٩٩١.
- ١٠٦- تقرير خاص الى الكونغرس الامريكى حول استخدام الاسلحة الكيميائية. ترجمة: أمانج. مطبعة الشهيد صالح اليوسفي، ١٩٨٨.
- ١٠٧- حقوق الانسان: نشرة دورية تصدرها لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق. العدد- ١٦- آب ١٩٩١.
- ١٠٨- حقوق الانسان: نشرة دورية تصدرها لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق. العدد- ١٨- كانون الاول ١٩٩١.
- ١٠٩- حلبجة المدينة الدامية. الجزء الاول. منشورات المكتب الاعلامي للحزب الاشتراكي الكردستاني- العراق، فرع السليمانية ١٩٨٩.
- ١١٠- شهادات نفّض انتهاكات حقوق الانسان في العراق. اصدار لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق، دمشق ١٩٩٠.
- ١١١- قرار. حزب البعث العربي الاشتراكي. قيادة شعبية زاخو. العدد- م/ش/ ٦٦٤- في ١٤/٦/١٩٨٧.
- ١١٢- مذكرة الجبهة الكردستانية العراقية. منشورات الجبهة الكردستانية ١٩٨٩.
- ١١٣- مسألة الاقليات القومية في الوطن العربي. منشورات حزب البعث العربي الاشتراكي. القيادة القومية. المؤتمر القومي الحادي عشر. دار الثورة. بغداد ١٩٩١.
- ١١٤- منظمة العفو الدولي. التقرير السنوي. لندن ١٩٩١.
- ١١٥- نداء الى الرأي العام الاوروبي والعالمي. الحزب الديمقراطي الكردستاني- فرع اوروبا، ٤ كانون الثاني ١٩٧٤.
- ١١٦- وثائق عن محنة شعب كردستان العراق (٢). قسم الاعلام في المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكردستاني- العراق، ١٩٨٨.

- Абарников В.П., Красулин Б.П. Разоружение. - Москва, 1988.
- Андриухин М.Н. Геноцид - тяжчайшее преступление против человечества. - Москва, 1981.
- Андриухин М.Н. Геноцид в политике империалистических государств. - Москва, 1967.
- Аристова Т.Ф. Материальная культура курдов XIX - перв. пол. XX в. - Москва, 1990.
- Блюмкин И. Современное международное право цитируемых государств, изложенное в виде кодекса. - Москва, 1978.
- Вроунги Я. Международное право. Книги 2 /Пер. с англ. С.Н. Андриухина. - Москва, 1977.
- Буткевич В.Г. Соотношение внутригосударственного и международного права. - Киев, 1981.
- Василенко В.А. Международно-правовые санкции. - Киев, 1982.
- Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения. - Киев, 1976.
- Введение в философию. Кол. авт. - В 2-х частях. - Ч.2. - Москва, 1989.
- Гасратян М.А. Курды Турции и новейшее время. - Ереван, 1990.
- Гасратян М.А. Новая турецкая конституция и курдский вопрос// Турция и современность. - Москва, 1989.
- Губин В.Ф. Расовая дискриминация: реакционная сущность и международная противоправность. - Москва, 1979.
- Давид В., Василенко В. Механизм охраны международного правопорядка. - Брно, 1986.
- Де Аретага Э.Х. Современное международное право. - Москва, 1983.
- Демченко П. Иракский Курдистан и огие. - Москва, 1963.
- Деятельность ООН и области прав человека. О признании самоопределения в качестве права человека. - Нью-Йорк, 1983.
- Дипломатический словарь. - Т.1. - Москва, 1984.

- Ежегодник комиссии международного права 1985 г. - Т.1. - Нью-Йорк, 1988.
- Ежегодник комиссии международного права 1986 г. - Т.П., часть I, часть II, Нью-Йорк, 1989.
- Карпец И.И. Преступление международного характера. - Москва, 1979.
- Карпец И.И. Международная преступность. - Москва, 1988.
- Конституция государств Ближнего и Среднего Востока /Перевод под ред. И.Д.Левина. - Москва, 1956.
- Краткий политический словарь. - Кол. автор. - Москва, 1989.
- Куликов Р.О. Международно-правовая ответственность за нарушение прав человека. - Москва, 1979.
- Курс международного права. В 7-ми томах. - Т.1. - Москва, 1989.
- Курс международного права. В 7-ми томах. - Т.3. - Москва, 1990.
- Лапарев М.С. Курды и Курдистан // Национальный вопрос в освободившихся странах Востока. - Москва, 1986.
- Малов В.А. Ответственность в международном праве. - Москва, 1979.
- Манинчук Ю.В. Последствия международного правонарушения. - Казь, 1987.
- Мгов Ш.Х. Курдский национальный вопрос в Ираке в Новейшее время. - Москва, 1991. - С. 216-217.
- Международное право в документах. - Москва, 1982.
- Международная политика Новейшего времени в договорах, погах и декларациях /Под ред. Ю.В.Ключникова и А.В.Сабанкина. - Ч.III. - Вып. II. - Москва, 1929.
- Международный порядок: политико-правовые аспекты / Под ред. Г.Х.Шахматова. - Москва, 1986.
- Мнугадов Л.Х. Эффективность норм международного права. - Казань, 1990.
- Пизиган В. Курды. - Москва, 1904.